

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

MÓZES ANDRÁS
HAGYOMÁNYA 1903

SZERKESZTIK és KIADJÁK

FERENCZ JÓZSEF és SIMÉN DOMOKOS.

XI. KÖTET.

KÖLOZSVÁRT.

NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL

1876.

T A R T A L O M.

I. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra :

	lap.
Jézus tengeri utazása képe földi vándoréletünknek. Rédiger Gézától	81.
Családfő. Kiss Mihálytól	176.
A papság feladata a jelenkorban. Péterfi Dénestől . .	353.

II. Hittan-bölcselemiek :

A várostvédő Athena és az Eteobütadák papsága. Ulár Páltól	103.
Elmélkedés az erényről. Gr. Kún Gézától	117.
Vallás és modern materialismus. Dr. J. Martineautól, angolból fordította Derzsi Károly	153.
A kereszténység jövője. Dr. Hatala Pétertől	184.
Hymnuskok, angolból. Szász Károly	190.
A vallás külföldi befolyása a hitéletre Ferencz Józseftől	217.
Az evangéliumi prot. lap és az unitarizmus „ „	<u>277.</u>
A mandeusokról. Gr. Kún Gézától	289.

III. Nevelés és oktatásügyiek :

Gymnasialis és realis oktatás. Májai Istvántól	90.
Miként kellene a közép-tanodai magántanítást szabályozni, hogy az eddiginél kedvezőbb eredményt mutathassunk fel? Sándor Jánostól	126.

Iskolai értesítések :

Kolozsvári főiskolánkról. Benczédi Gergelytől	244.
Tordai közép-tanodánkról. Pálfi Károlytól . .	248.
Székelykereszturi „ László Józseftől . .	250.
Külföldi tanügyi mozgalmak. F. L—s.	392.

IV. Életiratok, történelmiek, statisztikai adatok :

	Lap.
Erdély és az Anabaptisták a XVII—XVIII. században. Történelmi tanulmány. Jakab Elektől	1.
Kozma Gergely. Életrajz, irod. tört. adalékokkal. Kozma F-től	15.
Egyháztörténelmi adatok:	
XXI. Az unitáriusok egyháztörténelméhez a XVII-ik században. Közli Szilágyi Sándor	62.
XXII. Egy adat Dávid Fenencz életére. Közli Szabó Károly	64.
XXIII. Az isteni gondviselés különös nyilvánulása a Crelius Kristóf utazása alkalmával. Közli Simén Domokos	132.
XXIV. Crelius Sámuelnek Szent-ábrahám L. Mihály püspökhöz intézett levele, melyben vele Agh Istvánnak hazajövetelét tudatja. Közli Simén Domokos	136.
XXV. Gyulafi kőestár följegyzései Dávid F. fogsága s halála körülményeiről. Közli Jakab Elek	193.
XXVI. Toldy Ferencz levele Jakab Elekhez a Dávid Ferencz-emlék ügyében. Közli Jakab Elek	195.
XXVII. A jezsuitáknak Kolozsvárra és Gyula-Fehérvárra 1579 és 1581 törvényesen behelyeztetése. Közli Jakab Elek	196.
XXVIII. Mi a célja a németországi Protestans Egyletnek? Közli Jakab Elek	199.
XXIX. Az erd. alkotmányátalakítására irányuló kir. kormány-széki tervjavaslat. Közli Jakab Elek	255.
XXX. Az erd. iskolarendezési első szövegezésű cs. rendelet 1850-ben. Közli Jakab Elek	270.
XXXI. Sárosi J. ítélőmester végrendelete. Közli Rédigér Á.	329.
XXXII. Köpcezi S. Szentábrahám M. püspökhöz. Közli Albert I.	333.
XXXIII. Origo piar. fundationum apud Polonos Claudiopoli collectos rec. unit. relig. addictos. Közli Simén D.	335.
Harczói Gálfalvi Imre emlékének. Ferencz József	67.
Deák Ferencz meghalt!	75.
Egyházi szemle. Bny-tól	138. 203. 402.
Az angol unitáriusok ez évi nagy gyűlése. Simén D.	275.
Az árkoszi zsinat. Bny-tól	301.
A tarcsafalvi unitaria eklézsia. Ürmösi Kálmántól	360.
Az ifjabb Coquerel Athanáz. Renan Ernő után Péterfi Dénes	373.
Ferencz József püspök Budapesten. Bny-tól	340.
Baldácsi alapítvány	345.

V. Egyházi élet :

	Lap.
A vasárnapi iskolák reformkérdése. Ürmösi Kálmán . . .	69.
Itt és ott: győzzön, a mi jobb. Kelemen István . . .	72.
Levelezés Londonból. Péterfi Dénestől	205.
Az unitárius vallásközönség kebelében felállítandó nyugdíj és segélyintézet alaptervezete	241.
Az E. K. Tanács jelentése a zsinati Főtanácshoz 1876 aug. 27-én	309.
Kivonatos ismertetése a kereszturi egyházkör 1876 jul. 11-én tartott közgyűlési jegyzőkönyvének. Raffaj Dom.-tól	318.
Kivonatos ismertetése a kereszturi egyházkör 1876 oct. 14-én tartott rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyvének. Raffaj D.	381.
Az erdélyi unitárius status egyházaihoz és azok tisztelt tag- jaihoz. Daniel Gábor	390.
Az ekkleziák pénzvagyona. Kovácsi Antaltól	410.

VI. Könyvismertetések :

Könyvecske az igaz kereszténységről. Simén D.	129.
Irodalmi értesítő	145—147. 282.
Észrevételek az árkosi zsinaton mondott imákat és beszéde- ket tartalmazó füzetre. Egyed Mózes től	412.

VII. Arany-könyv.

Dávid Ferencz-alapítvány.	78. 152. 215. 286. 347. 419.
Tizenhárom évi találkozás emléke	80.

VIII. Vegyesek.

Országos temetés. Belső emberek változása 1875-ben. Az uni-
tárius reformátorok. A magyar állam. Lang Henrik halála. Zsinat
76. 77. Deák F. gyásza. E. képv. Tanácsunk 148. Necrolog 149.
Angolhoni hitrokonink. A magyarországi prot. egyházak történelme
150. A német prot. egylet 151. Amerikai hitrokonaink 208. A ma-
gyarországi protestans egylet 209. A budapesti unitár. fiók egyház-

község 210. A rom. kath. egyház anyakönyv vezetése 211. Sz. kereszturi középtanodánk 212. Májálisok. Közvizsgák. Szilágyi F. halála. Deák F. emlékbeszédek 213. A Figyelő. Ker. Magvetőnk. Uj lap. Zsinati prédikátorok. Az erd. ev. ref. egyház közgyűlése 214. Nyugdíj és segélyintézetünk alaptervezete. A püspökválasztás küszöbén 283. Londonból. Spanyolországi protestantismus 284. Ó-katholikusok. Necrolog. Hálás köszönet 285. Ifj. Fretwell János. Manchester New College 418. Dr. Beard János. Unitárius isteni tisztelet. Angol társalgó kör Kolozsvártt. Az erdélyi protestans közlöny. Özv. Mártonfi Gergelyné Koncz Juliánna 319. Dávid F. alapítvány 420.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XI-ik évf.

Jan. febr. 1876

1-ső füzet.

Erdély és az Anabaptisták a XVII—XVIII. században.

JÖRTÉNETI TANULMÁNY JAKAB FLEKTŐL,

I.

Az „Anabaptista“ keresztények felekezete a reformatio kezdetén alakult s terjedt el Európa sok országában, híressé válva mindjárt inkább az őket kiválóan jellemző együgyűség és általános üldöztetésök, mint tanaik s vallásrendszerik theologiai belértéke által. Szokás őket keresztiségiméltóknak mondani, ők magukat épen evangéliumszerűen keresztelkedőknek = „baptista“, „taufgesinnt“ néven nevezik, állítva, hogy az apostolok keresztelkedésmódját csak ők követik. Ha semmi egyéb nem is — ugy vélekednek — a keresztelés célja és alapindoka: „bűneid bocsánatára keresztellek meg“ — mutatja kételyt kizáró helyességét s jogosultságát a nagyok megkeresztelésének. Azonban e felekezetnél a keresztiség csak formai külsőség; hitök lényegét az első keresztények által patriarchai egyszerűséggel, vagy közösségben folytatott jámbor élet és jó cselekedetek gyakorlása tette; ártalmukra volt Müntzner Tamás fanatismusig menő apostolkodása s a münsteri hirhedt féktelenség, vesztőket okozta az, hogy Lutherrel, Calvinnal — a reformatio e két bálványával — össze mertek tűzni; e miatt költötték „veszett nevöket“, általánosan üldözöbe vétettek, nem türetve meg még a meggyőződés szabadságáért küzdő országokban is.

Magyarországba és Erdélybe is elhatottak ők és tanaik; számuk nem nagy volt, de nagy ellenök a zaj és erkölcsi visszahatás, mint ily hatalmas hierarchiával bíró országról föltehető is volt. A kormány és törvényhozás a papságtól — mint mindkettő főtényezőjétől ösztönözve, támadólag lépett föl ellenök, az Anabaptista-ül-

dőzés az eretnekséggel egyformán közjelszóvá lett, maga a közvélemény kezdvezőtlenül hangolódott irányukban; az irodalomba őket sújtó nézetek jutottak be s gyökereztek meg, elanyyira, hogy a ki tüzetesen nem tanulmányozza, nehezen fogja megérteni és ismerni valódi mivoltában a viszonyt, melyben az Anabaptisták története a magyar királyság s kivált erdélyi fejedelemség politikai történetéhez áll. Nevök és sorsuk — a lenézetés és üldözés — itt és Európa más országaiban egy, de a felekezetnek mint olyanak, életfejlődési műfolyama, a tagok politikai állása, elterjedésök, s utoljára egy századnál tovább tartó küzdelem után elvégre is teljes kiirtásuk, vagy — a mi egyre megy — felolvadásuk, tehát történetök egészen más és merőben külön jelenség a historiában.

Különösen Erdélyben azt a sajátságos tüneményt látjuk, hogy ott — ellenkezően az európai és magyarországi üldözési köz áramlattal — maguk a nemzeti fejedelmek állampolitikai és nemzetgazdasági tekinteteknél fogva oltalmuk alá vették e felekezetet, e védelem a magyar fejedelemségi korszak alatt, mint nemzeti politika, érvényesült s csak később az uralkodó-ház változásával változott át türelmetlenséggé a vallás-kérdésben, rövidlátássá és korlátolt elméjü fölfogássá az államkormányzásban, azért, mert Erdély érdeke Bécsnek rendeltetett alá s az állampolitika a vallás szolgálojává sülyedett.

E sajátságos történelmi jelenség pragmatikai ismeretéhez adnak némi részleteket e sorok.

* * *

Magyarország és Erdély történelmében tényleg három szólásalakban s ugyananynyi érteményi árnyalatot kifejezőleg fordul elé e fogalomszó. Nálunk a reformatio kezdetén az „Anabaptista“ és „Sacramentarius“ nevezeteket részint a vallási türelmetlenség, részint az észkorlátoltság, nem egyszer roszakarattal párosulva, ruházta mindazokra, kik a róm. kath. vallás tanaitól eltérő hitet vallván, Luther és Calvin nézetei felé hajoltak. Történeiforrásainkban bővséges rá a példa. De a név a polgári életben könnyebb üldöztetési ürügyül használva csak azért lön, mert a törvény tiltotta az ily felekezeteskedők nyilvános létezését. Az egyik segítségére volt a másiknak. Nem vizsgálták: hamisak-e a tanok vagy nem? Nem mondták ki, hogy sértik a keresztény érzelmet, morál ellen vannak vagy felfor-

gatják az államot; elég volt egyszerűen állítani azt is, hogy veszélyeztetik a római közönséges hitvallás egységét s tulajdonképen ketósségét — mert a görög keleti egyház a mai rómaival ha nem egyszülött, nem is ifjabb. Valóban az Anabaptistákat a keresztény társadalomban és így hazánkban is gyűlöltekké nem tanaik soha ki nem mutatott veszélyessége tette, hanem a fennebbieken kívül azon tény, hogy ők a már tekintélylyel bíró elismert felekezetektől eltértek, és gyűlöltekké tette az attól való félelem, hogy tanaik terjedése az „egy akol és egy pásztor“ ábrándos eszméjén újabb csorbát üt, megfogyasztva egyfelől a többi felekezetek hívóinek számát s a papság jövedelmét, másfelől újabb meg újabb szakadásra rosz példát adva.

A „Magyar Sion“ 1863-ki I. kötete a 438—39 lapon közölve van az erdélyi római kath. püspöki levéltár adatai nyomán az Anabaptisták hittanainak kivonata; hátrább én is adom azokat úgy, a mint az erdélyiek között a XVIII-ik század utósó felében egy hivatalos jelentésben írva találtam. Az olvasó látni fogja, hogy azokban kereszténység- és morál ellenes vagy társadalom felforgató tan nincs. Egyébiránt is gyöngé az a társadalom, melyet 10—20 saját vallási nézetekkel bíró egyéntől, vagy akár egy önálló és jogosult felekezettől is félni és az erőszak fegyvereivel védeni kell. Bármely tudománynak tartósságot csak igazsági belértéke ad, és adnak azon életre való eszmék, melyeket magában foglal: külső eszközök, az ellenkező tanok és vallások hirdetőinek üldözése és elnyomása nem. Az igazságnak legfelségesebb bélyegvonása a terjedni akarás és tudás, és benső öfenntartási életerő.

Féltése a hierarchiai hatalomnak, nem a lelkek üdve s a társadalom érdekei, voltak gyökérokai az Anabaptisták üldöztetésének. E célú vette oltalmába, ez egyházi politikának szolgált az 1548-ki 11. és 1556-ki 26 magyarországi tv. czikk is, melyek közül az első az Anabaptisták és Sacramentariusoknak az országból csak általánosán, az utolsó időhatár tűzéssel, négy hét alatt kikergetését rendelte, a királyi felség haragjának fenyegető súlya alatt.

Harmadik szóúási, helyesebben elnevezési alak a magyar történelemben az, midőn az Anabaptista kifejezést az Unitáriusokra alkalmazzák, azért, hogy mikor a hitvallás létjogát s a többi vallásokkal egyenlő jogrészségét János Zsigmond alatt 1566—1571-ben kivivta, fejlődése legelső időszakában tekintélyesb férfiai közül némelyeknek kereszttség felőli tanai az Anabaptisták keresztstégi taná-

val találkoztak, a kik azokat szószékben, írásban és könyvek által terjesztették. Azonban ez egyéni felfogás közmeggyőződésé, hitvallási cikké lenni nem birt. Az unitáriusok hitközsége a többi hitvallások község-egyetemivel egyezőleg a kisdedek megkeresztelése hitcikkében állapotodott meg, s miután törvény által elismert, királyok és fejedelmek esküjével szentesített confessiókba e tan van beigtatva; a kik mégis, mint például a sok ismeretű Jankovich Miklós: „A Socinianusok credetéről s Magyarországon volt ekklézsiájokról“ című különben tanulságos műve 41. lapján, az Unitáriusokat e névvel illetik, vagy tudatlanságot, vagy rossz akaratot tanusítanak irántok. Az ő tanaik, egyházigazgatási és hitrendszerök önálló és szerves egész-voltát elvitatni, vagy más bármelyik keresztény hitfelekezeti árnyalattal cserélni fel — a történelmi nyomozás már ma általánosan ismert positiv eredményei megtagadásával — igazságérző embernek nem lehet s nem szabad.

Az Anabaptista név egyéncre nem illik, mert az, hogy a keresztésgről kinek mi a nézete, egyéni és viszonyos dolog: egy tanczikk nem hitvallás; a szabadelvű hitfelekezetekre sem, mert azoknak meg van diplomatikus nevök. E néven ma egyedül és kizárólag azon hitfelekezeti töredéket lehet és kell érteni, a mely Svájcban mindjárt a reformatio kezdetén a többi hitvallásoktól — e név nyílt fölvételével — külön szakadt, de nem sokára a közvélemény ellenök támadt, kiűzettek, vagyonukat s szabadságukat elvesztették, csak Hessenben és Pfalzban találván egy ideig menedéket, s később onnan is távozni kényszerülván Angliába és Észak-Amérikába, a világ legszabadabb nemzetének üldözésektől ment, szabad földére. Európában egyelőre Morvában is rokonszenvre találtak a nemességnél, 45 collegiumok volt, melyekben külön-külön több család lakott együtt, vagyonközösségben, de külön fegyelem alatt, békésen és senkinek nem kárára, sőt hivatalaik és mesterségök ügyes folytatása által a társadalom javára. 1621-ben azonban azon úrrügy alatt, hogy az ellenséget házaikba befogadták s így a fennálló hatalom ellen cselekedtek, ősznek idején, midőn már szőlőik a leszedésre meg voltak érve, innen is számúzték: elhagyták házaikat, szőlőiket, vagyonukat, s nagy csapatokban — gyerekeiket és nőiket több száz szekeren czipelvén magukkal — Magyarországra és Erdélybe jöttek.

Itt tűnik fel nagyobb mérvűleg Magyarországon és Erdélyben az Anabaptisták felekezete. Az eddig ellenök folytatott hadjárat tehát fölösleges volt.

Erdélynek ez időben egy mély belátásu és magas szívü fejedelme volt, a nagy Bethlen Gábor. Az előtti években Morvaországban táborozásakor szerzett hirveve az üldözöbe vett Anabaptisták előtt kezesség volt arra, hogy ök az ő országában menhelyre találjanak. A fejedelem szívesen fogadta be őket, nekik birtokot, polgári jogokat és szabadalmat engedett, ezáltal egyfelől saját bölcsességét és humanitását tanusítólág, másfelől a haza gyár- és műiparára hatván elevenítőleg; mert a befogadottak mind mesteremberek: posztó-, kés-, szij- és kötélgyártók, kovácsok, lakatosok, timárok, takácsok, szócsók, kádárok és fazakosok voltak. (Benkő, Gener. Cogn. Regni Transsilv. I. 495.) Érdekesnek látom magát az 1622-n jul. 4-n kelt kiváltságlevelet ide igtatni. „Mi Bethlen Gábor stb. azon célra törekedve, hogy közelebb mult időkben szerfelett megrongált és elpusztult országunkat korábbi virágzó állapotjába visszahelyezhessük, a műipart és kézi mesterségeket — melyek nélkül egy ország is fényét fenn nem tarthatja, országunkban meghonosíthassuk, elhatároztuk, hogy azon morva atyafiakat, (Fratres Moravicos) kiket lakhelyökből a háboru iszonyai kiszorítottak, Erdélyben egybegyűjtván, hogy az ide s tova vándorlás által saját javukban és az országéban is kárt és romlást ne tegyenek, egy bizonyos és állandó helyen megtelepítsük. E végre nekik és örököseiknek adjuk és ajándékozzuk örökösen Alvinczen azon házat és nemesi udvartelket, melynek szomszédjai keletről Literati Péter és Szabó István, délről Pap Imre, Fejérdi István, Kládovai Balázs és Bernáth István, nyugatról Varga István és Bogdány János polgári telkeik, délről a Maros vize; továbbá a „Felső mező“ nevü szántóföldet és egy „Lámberék“ határa végén levő földet, mely kelet és nyugat felől a fejedelem 3 hold szántóföldét érinti, alább a „Faút“ között egy harmadikat, mely 3 holdat tesz, s evvel szemben a negyediket, mely egy holdnyi, szomszédja délről Opre Gazda, keletre a lámberéki köz szántóföldek, harmadfelől a kaszáló rétek stb. tovább „Közép-mező“-ben egy ötödiket a „Liczka“ nevü szántóföldek felé, mely délre és nyugatra a szász-sebesi „Hosszu-láb“ földek felé terjed, délre „Ispán dombja“, keletre a Szakács István szántói felé; a hatodikat az „Alsó-mező“-ben „Gyén“ pataka mellett a „Köves-út“ és „Kis-út“ között, mely egy kis halomra rug

s keletre, délre, nyugatra két úttól határozódik; valamint e fölött 3 darab szőlőt a „Veres hegy“-ben, melynek egyikét a „Gebej“ pataka érinti, másikat a fejedelem, Bornemissza Tamás, Nitor János és Literáti Pál szőlőik szomszédságiban az „Omlás“ vagy „Szakadás“ mellett, harmadikat szintazon hegy alsó részében, melyet egyfelől a Maros melletti országút, másfelől egy hegyszakadás határol körül; ezeken kívül két darab szénarétet, melyek egyike a „Felső-réten“ van, Váradja község határa végében, a fejedelem, Ajthoni Jakab és Alvinczi Varga György birtokaik szomszédságában; a másik az „Alsó-réten“ a köves kut alatt, egyfelől egy kis halom, másfelől a Nadas tó közelében, melyet keletre a kis-út zár be. Mindezekhez pedig a következő föltételeket kötjük — teszi után a fejedelem — 1.) hogy földjeik mindenféle termésétől tizedet, egyebet semmit se adjanak; 2) nekünk minden kézipari czikkeiket félárba számítsák; 3) mikor szükségünk lesz rá, félárban tartozzanak dolgozni, kiki mestersége nemében; egyszersmind pedig kivesszük és mentesítjük őket — így végződik a kiváltságlevél — a tizedfizetésen kívül minden adó, kilenczed, kamaranyereség — *lucrum Camerae* — rendes és rendkívüli Census fizetéstől, polgárok és a köznép által hordozni szokott minden terhek viselésétől stb.“

Még mielőtt e kiváltságlevél mostani alakjában kiadatott volna, a törvénytisztelő fejedelem az ország rendeivel akarátát és tett intézkedését tudatta, s azok az 1622. május 1. tartott országgyűlésen a 23. tv. cikkben ily végzést hoztak: „A mely új keresztények urunk akarátjából az országba bejöttek és ugyan immár meg is telepedtek, azok iránt úgy végeztünk országúl, hogy ők és a kiket még ezután behozhatnának, minden névvel nevezendő munkájokat szabadon folytassák, a mely helyet pedig t. i. Alvinczet ő felsége nekik rendelt, abban a helyben religiojokat is az ő szokások szerint szabadon gyakorolhassák, és senki őket meg ne háborítsa, az országnak semminemű adóval ne tartózzanak, a kik t. i. Alvinczen lesznek, hanem maradjanak abban a kiváltságban, melylyel a fejedelem meghívta — a rendek is abba bele egyeznek.“

II.

Erdélyben tehát teljesen biztosítva voltak a morva Anabaptisták polgári és vallási tekintetben; de a Magyarországra költözöttekről nincs kifejezetten említés. Ott csak a fennebb érintett ki-

kergetési két törvényt ismerjük, eredményei nélkül. E hézagot némileg pótolja I. Rákóczy György erdélyi fejedelem 1631. jan. 17-ki megerősítő és 1633. aug. 20. Gyula-Fejérváratt, egy Kisfalud községben levő ház és udvartelek, s hozzá tartozó szántók és kaszálók iránt költ újabb adományozási levele, melyben ezek fordulnak elő: „a háboru iszonyai által Morvaországból kiüldözött s ide-tova elszort kéziparos és gépész mestereket — artium mechanicarum et manuariorum apprime notos artifices — az egész Magyarországon összekerestettük és gyűjtettük családaikkal együtt, behoztattuk Erdélyországunkba, hogy ők ott mind maguknak, mind országunknak hasznos és szükséges szokott mesterségöket kényelmesebben és biztosan folytathassák, ugy alattvalóinknak mint a közjónak előmenetelére s ne legyenek kényszerítve házi vagyonuk és javaik kockázatásával s romlásával bizonytalan helyeken tartozkodni és bújdosódn. Megerősítjük tehát — folytatja a fejedelem — elődünk nekik tett adományát, s efelett: „nekik adjuk azon egész udvartelket és házhelyet, melyen már az ő társulatoknak fölépült háza is van, Fejérvár felől a fejedelmi veteményes és csűrös-kert, Borbánd felől az Ompoly vize, Sárd mezőváros felől jobbágy Foris János háza szomszadsági közt; a felett a mellette levő kertet és az avval szemben, a fejedelmi csűrös-kerten belől, most felhagyatva, pusztán álló udvartelket a Kisfalud község temploma czintermétől az ő mostani házokig, azon Borbánd felé eső külső földdel, melynek nagy kiterjedésű területét keletről az azt körülvevő Ompoly folyóvize, nyugatról a sárdi határ széle határozza meg, s melynek egy része szántónak, másik kaszálónak használtatik; végre Sárd felőli hasonfelét a kisleludi szőlőhegyekre dülő határrész azon darabjának, mely azon falu mellett elvonuló országút hosszában a szőlőhegyek felé s az országúttól a mondott szőlőhegy tetejéig és Fejérvár határáig terjed stb. azon feltételek alatt és kedvezményekkel, melyek feljebb már érintve voltak, szigorúan megparancsolva a vármegyei és fiskusi adószedőknek, a fejérvári fejedelmi udvar gondviselőjének és tiszteinek s minden illetőknek, hogy ezen új keresztényektől, adományúl nyert allodiumaik után az egy tizeden kívül semmi adót, kilenczedet, rovatait, censust vagy bármí más polgári és köznépi terhek viselését ne követelhessék s őket rá ne kényszeríthessék.“

A fejedelem 1631-ki megerősítő kiváltságlevelét az ország rendei azon évi június 5-ki országgyűlésökön hozott 29-dik tv. czikk-

ben — a szászok kivánságára — azon megszorítással hagyták helyben: „hogya mint ők a szász városok sokadalmaiba áruikkal eddig sem mentek, ugy ezután se menjenek.“

Erdély törvényeinek codificálásakor 1653-n az imént érintett két törvény összevontan és a szászok kivánsága kihagyásával így igtattatott törvénykönyvbe: „Az Alvinczen lakó és ezután hozzájuk bejövendő új keresztényeknek mesterségek szerént való minden mivek szabad gyakorlása megengedtetett, adószedéstől mentesítették, vallásuknak maguk közt, Alvinczen szabad gyakorlása megengedtetett, kiváltságai megerősítették, de ugy, hogy miveket, posztójoikat hazafiakon kívül másoknak ne adják, mit ha cselekednének, 200 forintot fizessenek. (Approb. Const. III. r. LVIII. czime I. czikke.)

A fejedelmek és országgyűlés ezen példáját követte maga Alvincz községe és előljárósága is. 1638-n junius 22-n az odavaló fiskusi gondviselő s a borbereki bírák és hitések írásban biztosították a morva új keresztényeket érintett szabadságaikban való megtartásukról. Ez oklevél oly becses történelmi részleteket foglal magában, hogy egész terjedelmében ide igtatni tanúságosnak vélem. „Mi Vargyasi János — így hangzik az — a méltóságos erdélyi fejedelem Alvincz nevű várának és birtokainak ez idő szerinti gondviselője — Provisor — és ugyan mi Alvinczen és Borberekén s Fejérvármegyében lakó összes nemesek, nem különben Pap Imre, Ulajk János Vincz mezőváros előljárói — Praefecti — és Borberek Szabó Kelemen, főbírók és mindkét mezőváros többi esküdt polgárai és lakói hagyjuk emlékezetül jelen levelünk által, hogy a jelenvaló 1638-ik esztendőben junius 22-n találának meg bennünket közönségesen a vinczi új keresztény atyafiak, hogy a minő két rend házakat oda fel a felső várban, a kis ál-ajtó táján (értetik a vár egyik kisebb kapuja) a két város amuentiájából és engedelméből ennekelőtte építettek, és a mely pinczét nem régen ugyanott mellette kősziklából kivágattak, annak felette az Alsó-Renden is Redeki István uramtól a mely házat vettek, nóha azokat a megszerzés és megépítés óta mind ez ideig békével birták; mindazáltal meggondolván mind az időnek változandó állapotját, mind az emberek halandó voltát, hogy mind magok a mi időnkben, mind utódaik a mi utánunk valók idejében azon helyeken való építésben és azok birásában bátorságosabbak legyenek: szorgalmasan esedezve kéreének arra, hogy mint ez ideig, ugy ennek utánna is a megnevezett felső-vári házaknak örökösen való birásáról, mindkét városul

őket biztosítván, adnánk róla nekik levelet, melyért ők is mindekben hálaadó-voltokat és engedelmességekét igérvén a két városnak, erre kötelezték magokat: hogy mind békességes időben, mind pedig háboruságnak idején velünk, kiváltképpen pedig szorulásnak idején a közönséges jó dolognak, úgy mint békességünknek, fejünknek oltalmazására és megmaradásunkra, valamit feltalálhatnak és szükségesnek ismeriünk lenni, vagy élés-adás, fizetés, várépítése, avagy annak minden egyéb gondviseléséhez tartozó szükséges egymás dolgoknak megszerzésére való költséget és illendő segítségeket nézi, valami ő reájok illik: postálkodáson, fegyverfogáson, és egyéb religiok megbántódásán kívül minden terehviselést a közönséges jó dologban készek lesznek ők is velünk egyenlő akarattal hordozni. Annak felette mivel ez ideig azon megnevezett felső-vári házoknak adója, Redeki urantól megvett ház adójával együtt tiz forintra van rendelve, azt a szerint adminisztrálják is; de látván mind az drabant fizetésében, mind pedig egyéb sok rendbeli szükséges dolgokban a fogyatkozást, azoknak is segítségére lenni akarván: a tiz forint adóhoz jó akaratjok szerint ígérnek még két forintot adni, az az ezentúl jövőre évenként 12 forintot, ezenkívül drabantoknak minden évben 12 kenyeret és két pár jancsár sarut. Ha pedig történék, hogy jövendőben pusztán hagyván a várat, sem drabantot nem tarthatnának, sem nem lagnék senki benne, s mégis valaki olyankor is a megígért adót rajtok felvenni akarná és velek megfizettetni, akkor se ők, se maradékok — mint szintén több városbeliek — az adófizetéssel ne tartózzanak. A mely kösziklát pedig az árok felől a magok háza közt pinczének az árok szélire igen kivágtanak, az utat elfogván, hogy azon elé mind a kis-ajtóra, mind attól vissza szabados járás lehessen, az árok felől ki a falból, mikor építeni kezdik, erős függő lábakat hagyván, karfával és korláttal jól megmegcsinálják, úgy hogy azon pinczére építendő házak mellett szabad és bátorságos járásra való köz út lehessen. A kis al-ajtó kulcsát pedig ennekutánna nem ők tartják, hanem a kapus drabantoknak, vagy a két városból arra rendelt gondviselőnek kezébe adják. Végezetre a fenn elősorolt házakon kívül többet sem kész házat, sem ház helyet a két város hire és akaratja ellen senkitől nem vesznek, sem nem foglalnak. Mi is azért mind nemes és köz renden levő fennevezettek megtekintvén velünk mind egy helyben és külső társaságban együtt lakásokat és szomszédságos atyafiságokat mind pedig a közigazságot: ígérjük magunkat közönségesen nekik,

hogy megnevezett felső-vári házak birásában sem magokat, sem maradékjokat meg nem háborítjuk, sem pedig egyebeknek, kiket evincálhatunk ez dologban, megháboríttatni őket nem engedjük, sőt azok szabados birásában biztosítván, ha miben szükség idején a mi segítségünk és jó akaratunk kívántatik, minden segítséggel és oltalommal leszünk, mind kapun, ajtókon, fa, viz, és egyéb szükséges éléseknek oda be a várba vagy onnan kihordásra velünk együtt szabados jövést-menést engedvén nekik a fenn kitett föltételek megtartása mellett.“ Aláírva az oklevél elején említettek által.

Ezen új keresztények számát is emlékezetben hagyta az egykoru Szalárdi „Siralmas Krónikájá“-ban, így írván az 1622-k évi eseményekről. „A fejedelem Magyarországról új keresztényeket majd kétszázig valót (ha nem többeket) mindenféle mesterembereket feleségekkel és gyerekekkel behozatván, azokat Alvinczen a Maros fordulásában igen alkalmas kis helyre nagy privilegiumokkal, szabadságokkal megtelepítette, a hol a hegyek közt igen nagy kősziklatetőn, nagy erős helyen egy pusztát várat is adott nekik, s azt is idővel megépítették, alatt is az említett helyen oly igen nagy kiterjedt udvart, mindenféle mesterembereknek való különféle műhelyeket, lakó-házakat, sok szép szőlőket, különféle majorkodáshoz való kerteket építvén. Minemű hasznára voltak ezek a fejedelemnek és országnak megtelepedésöktől fogva, a mindennapi próba mutatja. (Siralmas Magyar krónika II. k. V. rész 62. l. 1854-ki kiadás.)

Öröm látni a gondos fejedelemnek századokkal ezelőtt a hazában az ipar és mesterségek meghonosítására tett bölcs intézkedéseit. Látszik, hogy Bethlen Gábort az iparúzó morvák befogadásánál egy nagy és szép gondolat vezette. Ő nem tekintett nemzetiségökre, nem nézte, minő hitet vallanak, hanem azt, mily szükségesek országának, mily hézagot pótolnak a műipar mezején. Utódai és később a hazafiak is e politikai számítás színvonalára emelkedni nem birva, lassanként elvették tőlük mindazt, a mi őket szorgalomra s új hazájok iránt ragaszkodásra birhatták, kiváltságaikat és kedvezményeiket. S ezen törekvésnek még az őket behívó fejedelem alatt látszanak nyomai ezen külföldi hasznos iparosokra irigykedő hazafiak részéről. 1627-n ápril 4-n tartott országgyűlésben a 6-ik törvényczikk marháikat és vagyonukat limitáltatni rendeli . . . Szűkkeblű törvény, megölő betűje a munkának és szorgalomnak! Az október 24-ki országgyűlés ismét sürgette azt, azon indokból,

hogy az Anabaptisták az ország többi iparosai felett állanak kedvezményben s jóllétüknél fogva. Átalában úgy látszik e korszak köz irataiból és nyilvános cselekményeiből, hogy Erdély lakói saját önzésüktől menekülni nem tudva, nem fogták föl meszszelató bölcse-ségü fejedelmök politikáját; a miben ellene nem tehetek — a be-hívást és adományozást — elnézték, sőt a törvény meghozását sem gátolták, hihetően azért, hogy nem volt bátorságuk nyilt föllépésre az üdvös szándék ellen; de alattomban idegenség támadt szívökben, amazok kedvezményei — ámbár egyenesen az ország műiparának emelésére voltak irányozva — bántották őket, s a fejedelem aka-ratát közvetett úton, a hol lehetett, meghiusítani igyekeztek.

Az első ízben megkísérlett és meghiusult vagyón limitálással 1642-n ismét fölléptek ellenök, s kivánták, hogy a többi hazafia-kéval az ő javaik is limitáltassék; 1659-től fogva, midőn Erdély siral-mas napjai II. Rákóczy Gy. szerencsétlen lengyelországi hadi vállalata után immár elkezdődtek volt, 1662-ig, adófizetésre szorítottak, így 1659-n 1000 tallér rovatott rájok, 1660. két ízben ezer-ezer, októ-berben 2000 tallér, oly módon, hogy ha meg nem fizetik, annak kétszeresével fognak terheltetni; 1662-n fejenként 8 tallér. 1673 és 1675. Apaffy Mihály ismét pártfogolni kezdette őket és kiváltságaik-ban védni; 1692-n gr. Bánffy György Erdély kormányzója és Can-cellár gr. Bethlen Miklós szintén védelelet adtak az alvinczi Ana-baptistáknak, meghagyva szigorúan: „hogy őket rendkívüli végre-hajtásokkal, adókkal, és más szolgálat nemeivel terhelni senki ne merészelje, hanem ők a régi fejedelmektől kapott kiváltságaikban, melyeket a mostani fejedelem, I. Leopold is hitlevelében immár helyben hagyott, tovább is megtartassanak“.

Azonban a nemzeti fejedelemség megszüntével gyorsan és rend-kivül megváltozott az ő polgári állapotjok is. Erdélyben egészen más irányt vett a politikai élet és kormányzás. Az országos érde-kek háttérbe szorultak. A magán és közszabadság megingott. Az ipar és kereskedés többé nem volt önálló nemzeti és hazai bel-igazgatási és kormányzati czél. Az ezeket védő szabadalmakat ir-tani kezdték védelem helyett. Így lón, hogy az Anabaptisták is számban és jóllétben bámulatosan alásülyedtek. 1715-n Alvincz ur-béri öszszeírásában róluk az iratik: „az Anabaptisták birnak 14 egész telket egy nagy udvarházzal egy végtében, birnak több szán-tókat, szénaréteket, szőlőket, boldog emlékezetü Bethlen Gábor fe-jedelem kiváltsága szerint mindenféle termésökről tizedet fizetnek;

mivel régen mind mesteremberek voltak, a kastélyt kiki a mestersege szerinti dolgokban félfizetésért tartozott szolgálni, valamint áruikat is annak voltak kénytelenek eladni. Most kevesen űzik mesterségüket, honnan a kastélynak kevéssé vannak javára. Szomorú bizonyossága az Erdélyre a XVIII-ik századdal következett nagy catastrophának!

Ezen hivatalosan kimondott súlytó vélemény és ténymegállapítás után már a mint az időköz 1727-ig nem nagy, ugy ezen boldogtalanok polgári viszonyai teljes megváltozására sem kellett sok előkészület, a mi ez évben valóban meg is történt. A kamarai igazgatóság és az új keresztények megegyeztek abban, hogy ők évenként a fiskus földesuri joga elismeréséül díj — taxa — cím alatt fizessenek 150 r. forintot, a kamara pedig megígérte, hogy mészárszéktartási jogukat visszaszerzi. Már ekkor anynyira el voltak fogyva és gyengülve, hogy az 1722-diki összeírás csak 23 egyént talált. Ekkor még volt papjok, de oly szegények voltak, — mondja az összeíró bizottság — hogy a rájuk rótt 150 forintot együtt sem tudták megfizetni; kézi mesterségüket sem folytatták, sőt ellefejtették; a katolikus püspök mészárszék tartási jogukat elvette. Ezért kellett a fiskusnak azon összeget szabad egyezés szerint megígérteni. Így lón, hogy azon tartozást, mit a nemzeti fejedelmek alatt természetben, később készpénzben róttak rájuk, végre kiváltságaik csaknem teljes fölfüggesztésével, egyenesen az Alvincz-kastélyhoz tartozó uradalomhoz kezdték sorozni s őket minden közterheknek alávetni. Pedig kiváltságaikból világos, hogy ők 1.) csak a fejedelem irányában voltak lekötelve, 2.) adománylevelök teljeséggel nem az, hogy az ő birtokuk valaha Alvinczhez tartozott volna; 3.) Alvinczen ma is oly jók felesen vannak, melyek a fiskusi uradalomhoz nem tartoznak és a melyekben a fiskus adandó esetben örökösödhetik.

Azonban még ezeknél is sokkal keserűbb megpróbáltatás az, melynek ők 1763-ban vallási tekintetben ki lőnek téve. Mária Thérézia királyné a katolikus vallás iránti tulságos buzgalmától indítatva, megparancsolta az alsó fejmegyei tisztségnek, hogy az alvinczi Anabaptistákat szólítsa fel, hogy vagy a katolikus vallásra térjenek, vagy 6 hét alatt az országból eltávozzanak, papjaikat pedig azonnal eltávolítsa. Ezek ugy nyilatkoztak, hogy azon vallást, melyért hajdan régi hazájokból száműzettek, akkor is követni fogják, ha most másodsor számúzik őket, s készek minden javaikat

azonnal itt hagyni. Kérik azonban a felséget, hogy mivel ők nem megszenvedettek, de behivottak, kiváltságokkal bírók és adományosok, vallásukat nem titokban, de nyilván s a törvény védelme alatt gyakorolták, kiváltságukat pedig sok kegyes fejedelem s a többek közt I. Leopold is 1702-ben márczius 9-én megerősítette, eddigi állapotjokban hagyassanak meg, vagy ha ez nem lehetséges, legalább télire hajlékaikból ne űzessenek ki, tavaszig szenvedtessenek meg, hogy addig ingó s ingatlan javaikat adhassák el, ne legyenek bűjdosókká nejeikkel s gyermekeikkel télnek idején!

Később azonban mégis meggondolkozva, másra határozták el magukat, hajolva a királyné akaratja felé, a ki 1767. május 2. kiváltságaikat megerősítette, s királyi végzése előzményében úgy emlékezik róluk, mint a katolikus anyaszentegyház megtért hiveiről (*Fratres Moravici, antea sectae Anabaptistarum addicti, nunc vero ad Christi ovile reducti*). Ez az iménti fenyegetés után egy-két évvel történt. Ma el vannak vegyülve a közönség többi népsége között: nevök és emlékezetök, kiváltságaik és szenvedéseik itt-ott fenn levő emlékei a haza köztörténet folyamába olvadtak bele, mint hajdankori események érdekerjesztő kutatási tárgya.

Még egy vonást kell adnom e silhouette-rajhoz. III. Károly és Mária Theresia alatt is költözvén be kivált a királyföldre Morvából Anabaptisták, a buzgó királyné 1764-n ezek megtérítésére is egy ékesen szóló szerzetest, Petauer Antal jezsuitát küldötte, s miután az célta nem ért, a szász superintendenst, a nagy tudományáról híres Haner J. Györgyöt kérte fel a kormány a szász vidékeken és falvakban levők kikérdezésére s valláselveik kitanulására. Ez 1764. febr. 9-én tett hivatalos följelentésében a négy különböző helyen lakó anabaptistákat külön föl szólítván, lényegben mind egyféleképen nyilatkoztak. Hítzikkeik -- a mint a püspök saját vallomásaik után leírta -- ezek: 1.) A Sacramentumokról a Szentírásban nem olvastak; üdvet nem azok, de Krisztus által nyerhetni. 2.) Isten nem parancsolja a gyermekek megkeresztelését. Ezt akkor kell tenni -- úgy vélik ők -- mikor a keresztény anyaszentegyház tagjai leszünk. Szükség esetében minden keresztény keresztelhet. 3.) Krisztus teste az urvacsoránál nincs a kenyérben vagy ostyában, mert ő mennybe ment, az csak emlékjel s az üdvesség külső eszköze. 4.) A gyónás nem Isien parancsolatja, a bűnt csak Isten bocsáthatja meg. 5.) A vasárnap és ünnepek megülnését nem parancsolja a szentírás és Isten. 6.) Kereszténynek szabados úton nem

lehet semmi külön és kizáró tulajdona, jó keresztények közt vagyonszövetségnek kell lenni. 7.) Kereszténynek tilos eskünni, mást arra kényszeríteni, más ember életét elvenni sat. Végre kijelentették — jegyzi meg a püspök — hogy ezen hitöket semmi mással föl nem cserélik, s mellette élni és halni készek.“

A királyné nem engedett, nekik kellett vagy meghajolni, vagy távozni. Kiket a kénytelenség meg nem hajtott, régi honjukba tértek vissza, mások a százok között vagy az Océánon túl kerestek új hazát.

Kozma Gergely.

1774—1849.

(ÉLETRAJZ, IRODALMI TÖRTÉNETI ADALÉKOKKAL.)

KOZMA FERENCZTŐL.

Mindig abban a véleményben voltam s vagyok ma is, hogy egy vidéken lakó művelt magyar embernek nem szabad kizárólagos speciálistának lennie. Teljességgel nem vagyunk még annyian, hogy a különben oly nagy fontosságú elvnek, a munkafelosztás elvének teljes megvalósíthatását remélhetnők. A tudomány és művészet minden vívmányainak és a hasznos ismereteknek terjesztése, a csudákat művelő társulási szellem ápolása, ha szükség: vezetése minden téren, oly kötelességek, melyek majd minden vidéken egy-két ember vállaira nehezednek. S ez egy-két ember gondolkozásmódjától és érzületétől függ, hogy az anyagi és szellemi pangás meddig tartsa, sőt hovatovább ragadja, testi és erkölcsi lényében rohamosan súlyedő népünket rabigájába. Ha ez egy-két ember állását missionak, ismereteit, tehetségét, lelkesedését nemzeti tőkének tekinti, melyet sem önzésből kifolyólag, sem kényelemnek okáért a közhasználattól elvonni nem szabad: akkor a nyomor lassan-lassan összevonja felettünk kiterjesztett sötét szárnyait, s egy jobb kor hajnalfénye boldogító sugarakat vet a közjő szolgálatában összeomló poraira.

Természetes, hogy a dicsőség- és halhatatlanság-szomjazók s a kásztisztelet által nyomott szakemberek kicsinyléssel, sőt néha bosszankodással tekintenek e dilettantismusra, nem fogván fel, hogy ez elvek egy nemzet életében sokszor hasznosabbak a kizárólagosság diplomátizált elvénel.

Igy van ez napjainkban a társadalmat illetőleg, mely szakítván multjával s mindennel, a mi ősi és egyszerű, egy oly ingoványos talajra jutott, honnan a nemzet magával vitt érdekeit csak mentő kezek védhetik meg.

Igy van ez az anyagi téren, hol a nagy nemzettestet, a népet és kis-iparos osztályt a koldusbottól csak úgy menthetjük meg, ha a dilettánsok száma mindenfelé ezer- meg ezerekre szaporodik.

Igy volt ez századunk elején irodalmunkkal, melynek szakszerű hivatott művelői is, pártolói is kevesen voltak; melyet a hatalom a maga censura-nevű gilottinjával, a nagyok közönyösségükkel és hidegségükkel, az alsóbbak tudatlanságukkal üldöztek és segítették hontalanná lenni a hazában.

Hogy ez időben egy-egy irodalombarát, ösztönöztette a legtisztább hazafiság és nemzeti érzület által, minő szolgálatokat tehetett és tett az ügynek, arról ma keveseknek van fogalma. Az irodalomtörténet se méltányolta még ez érdemeket, mert ezek, mint mellékkütfők, megnyitva előtte nem voltak. Hiányoznak nagyjában még azon korrajzszerű tanulmányok, melyek a dilettantismus szolgálatait tüntetnék fel.

Irodalomtörténetünk még csak egy olyan szindarab, melynek hőseit és főszerepeit ismerjük, de a mellékszemélyek és cselekvények, az epizódok ismeretlenek és kidolgozatlanok. Pedig a hősök erejének eszközei többnyire ezekben vannak elrejtve, s hatásuk teljessége ezekben tükröződik vissza. Irodalomtörténetünk nagy alkotása meg van. A halhatatlan Toldi átlási erővel alkotta meg e művet; de az epizódok beillesztését, a mellék-cselekvények színrehozását a jelen és jövő nemzedéknek hagyta fenn. A nagy szellemáramlat hatalmas folyamát tevő és tápláló hegyi csermelyek még irodalomföldrajzi kutatásokra várnak. Egy ilyen kutatás eredményét mutatjuk be a következő sorokban, melyek egy porszemnyi adalékot valamint általános kultur, úgy irodalomtörténetünkhez is szolgáltatnak.

Egyszersmind egy alakot tüntetünk föl, kinek dicsőség, ragyogó fény és világra szóló hírnév nevét nem környezi; de a ki e sorok elején említett elvek megvalósítása által lelkében több gyönyört és boldogságot érzett, maga körül több világosságot, meleget és áldást terjesztett, s nemzetének és honának többet szolgált, mint igen sok halhatatlanított közepszerűség.

Kozma Gergely, szentgericzei unitárius esperes id. Kozma Mihálynak, az egyháztörténetírónak ötödik gyermeke volt.¹⁾ A legifjabb, de a szellemiekben atyjának legméltóbb utóda.

¹⁾ Testvércinek életirai főbb adatait lásd Kozma Mihálynak a „Teme-tési Alapigék“ mellé esatolt életrajzában.

Született Szent-Gericzén 1771 szeptember 19-én. A tordai unitárium gymnásiumba vitetett 1782 októbere 30-án. Itt és Kolozsváron bevégezvén tanulását — mely alatt atyja összesen 410 forint s 52 dénárt költött rá¹⁾ — 1797 szeptembere 10-én atyja mellé megy káplánnak. A főiskolából való távozásakor Mikó Sámuel egy búcsu-dalt írt hozzá, melyet az egész ifjuság jelenlétében közvetlenebb barátai elénekelték. A dalban előforduló: „Előljárónk ím búcsuzik“²⁾ azt mutatja, hogy ő az intézetben iskolafőnök volt. 1798 októbere 14-én atyja elhalván, a következő november 27-én ugyanott rendes pappá, 1816-ban köri jegyzővé, 1817-ben esperessé, később pedig egyházi közigazgatóvá választatik. Esperesi hivatalát e helyen 1833-ig, s ekkor innen Kövendre vitetvén, ottan 1849-ig — tehát 32 éven át — folytatta.³⁾ Papi hivatala 52, élete 75 évre terjedett.

1807-ben családot alkotott, nőül vevén Nyárad-Szentlászlóról dézsfalvi Pataki Pálnak, nejétől káli Nagy Ágnes-től született leányát, Annát, kitől 1825-ig hat gyermeke születik, u. m. Ferencz (1807. nov. 29.). László (1810. márc. 6.), József (1812. aug. 27.), Endre (1817. szept. 24.), Susánna (1820. aug. 1.) és Tamás (1825. jul. 29.)

Közülök a fiuk mind Székely-Kereszturon kezdték tanulásukat és Kolozsváron végezték, hol Ferencz és József seniorságot viseltek.⁴⁾

Pályájukra nézve: Ferencz és Tamás pap lett. Az első 1836—1845-ig papskodott H. Karácsonfalván és Csekefalván, hol jul. 13-án, 38 éves korában meghalt, hátragyván négy fia közül a másfél éves legkisebbiket (ez életirat íróját). Tamás, Sárdon és Recsenyédén folytatott papsága után, jelenleg Csehédfalván él e minőségben.

László és Endre ügyvéd lett. Az első a kir. guberniumhoz neveztetett ki szegények ügyvédének. A szabadságharczban mint hadbíró működött. Aradon elfogtván, besoroztatott, Olaszországba

¹⁾ Atyja „Diarium“-a szerint, melyben a fiverei és nővérére ett összes nevelési és kiházasítási költségek részletenként fel levén sorolva, érdekes képet nyújt az osztálynak, melyhez e család tartozik, mult századbeli háztartási viszonyairól. A diarium jelenleg Kozma Endre birtokában van, M.-Vásárhelyt.

²⁾ A búcsu-dal egy emléklapon, Kozma G. „Emlékeztető könyvében“ olvasható.

³⁾ Protoc. Consistorii, 1816, p. 525; 1818, p. 207; 1833; 76-ik j. sz.

⁴⁾ Protoc. Consist. 1833. 199. j. sz. 1836. 90. j. sz. 1840, 74. j. sz.

hurczoltatott, hol két sanyaruságos évet arra használt fel, hogy az olasz nyelvet megtanulta. Később Würtemberg herczeg kiszabadította, Grácza magához vitette, hol miután az olaszországi kholerából hátramaradt szárazbetegségéből a herczeg udvari orvosa által kigyógyított, Kolozsvárra tért vissza.¹⁾ Itt hivatal nélkül élt 1861-ig, mikor gr. Mikó Imre alatt ismét szegények ügyvéde lett. Később gróf Péchy mellett kir. biztossági igazgató. A kir. biztosság felosztatásával nyugdíjaztatott s 1874. decz. 4-én bevégezte viszontagságteljes életét, megsirattatva számos rokonai, barátai és ismerőitől, mint az emberek legjobbjainak egyike.

Endre a szabadságharcban szintén hadbíróvá neveztetett ki. Fejér Márton és Végh Sámuellel együtt lakva, joggyakornokoskodott M. Vásárhelytt. Ugyanítt ügyvéd lett. Családot alkotott, melynek boldog körében él ma is. 1872-ben elvállalta az állami uradalmi ügyészséget.

József az erdőszetet végezvén Selmeczen, állami erdőszeti állomást nyert Zalathnán és Topánfalván — s az oláhok által mint honvéd öletett meg a havasok között 1848-ban.

Susánna gyermekkorában meghalt.

E terjedelmes család gondjai között Kozma Gergely nemcsak papi hivatalát folytatta kiváló példányszerűséggel, de időt és erőt szentelhetett a nemzeti mivelődés, a tudományok terjesztésének nagy munkájára is.

Nemzeti irodalmunk, egyháza és a társadalom azon hármaskör, melyeknek lelkesült, odaadó híu szolgálatában egyaránt méltánylandó érdemeket szerzett nevének. Ezen három irányban kell tehát figyelemmel kísérnünk életének nyomait.

Nem közönséges tehetsége s hajlamai, valamint a mult század végén és századunk elején megindult e nemü élénk mozgalom egyaránt a nemzeti irodalom felé vonzották lelkét.

Első kísérletei a nemzeti színészet első mozgalmaival esnek össze Kolozsvártt. E helyen is t. i. a mostani állandó nemzeti színészetnek, a színház építését megelőzőleg, előtörténete van. A színház és színészet szükségességének érzete itt sem születhetett

¹⁾ A herczeg neje gr. Rhédey leány volt s ennek ismeretsége credményezte férje közbelépését.

egy pillanat alatt. A szinpadat játszó színek s a szintársulatot műkedvelők előzték meg, most egy, majd más magánházat rögtönözvén Thália templomává. Kolozsvár idősbjei közül még ma is sokan fognak emlékezni ifjukoruk ez édes élményeire. Nekik kedvtelés volt az egész, nem is sejtván talán, hogy e mustármag egykor a nemzeti művelődés egy hatalmas élőfájává fog izmosodni. De ez élőfa kellemes árnyában nem szabad elfelejteni azokat, kik a magot a talajba ültették. E műkedvelők, kik közül néhányat mindjárt névszerént is megemlítünk, már a múlt század végén útát egyengetének a művészet diadalszekerének. Köztük volt Kozma Gergely is, mint műfordító. 1794-ben, még mint gymnásiumi tanuló fordította Kleist Christján „Sénéka“ című három felvonásos szomorujátékát. A kezemnél lévő kézirat csonka példányán — a személyek elejébe jegyzett nagy betűk a játszóké neveit jelentik.

Ezen s későbbi fordításaihoz szükséges németnyelv ismereteit mint a b. Bruckenthalok nevelője szerezte, kiknek házánál is lakott Szebenben mintegy másfél évet, hol e művelt kör, a gazdag könyvtár, a német irodalom kincseinek megismerése, olyan benyomásokkal töltötték el lelkét, melyek egész életére kihatottak és irányadók lettek. Innen a német tudományosság előtti meghajlás, mi fordítási törekvéseiben észlelhető; innen a schveizi tanügy szellemének nyilvánulása egy pár művében és terveiben; innen a könyvtár-alapítási és irodalom-pártolási nemes szenvedély fölébredése; innen a gyümölcs- és virágkertészet iránti különös előszeretete.

A Bruckenthal-háznál több előkelő szász ifjuval jött ismeretségbe, minek folytatása volt baráti viszonya a Fronius, Fabritius, Seivert és Bedeus-családdal. Utóbbinak József nevű ifju tagja vele Kolozsvárra ment s egész ottlétében tanítványa volt, s vele pap korában is élénk levelezésben állott. Bedeus magyarul, ő pedig németül irt, s egymás leveleit kijavítva küldötték egymásnak vissza, így oktatta tanító és tanítvány egymást saját anyanyelvére.¹⁾

A Bruckenthal-házzal való összeköttetése is fennmaradt élete végéig.

Ime tehát képzettségének, nyelvismereteinek s egyetemes tudományos tájékozottságának egyik kulcsa!

Tanulókori irói működésének folytatása a „Szerotsen Rabok“ című dráma magyarra fordítása volt — Kotzebue-től. E darabot a kolozsvári műkedvelő társaság többször adta elő, mire vo-

¹⁾ Egy ilyen levél Bedeustól, 1798-ból, birtokomban van.

natkozólag érdekes adatokat tartalmaz ifj. Gedő Józsefnek Kozma G.-hez 1803, jan. 11-ről intézett levele, melyben erre vonatkozólag a következőket mondja: „A „Szeretsen Rabok“ most közelebről játszottatott el a játtzó színen; a hallgatók öszszetömlve állottak; sokan kéntelenek voltak, hely nem léte miatt, visszatérni. A játtzása helyesen esett. Lang Zameot, Langné Adát oly megeledéssel játszották, hogy a közönség a játék végével mind a kettőt tapsolás közt kiáltotta elé s igen érzékenyül mutatta ki örömét. Sáska Johnt, Kótsi Williamot, Jantsó Nadály Pált még jobban játszotta, mint elébb; Kontz Ajost, Ernyi Truzot, Saskáné a szeretsen asszonyt, ki gyermekét megölte, igen jól játszották; Simén Borbára Lillit nem oly természetesen s elevenen, mint néhai Kontzné. Ebből láthatod, hogy a próbált Játtzók adták elé a darabot és a Rollák igen jól voltak kiosztva. De a publicum is nagyobb megilletődéssel fogadta, mint ezelőtt, úgy hogy magam is könnyeztem egyrészt a játék felséges festései s vonásaitól megillettetve, de másrészt azon öröm miatt, hogy néhányakat szemlélttem könnyezni, mely a többi közt jele annak, hogy a szép játékot a mi hallgatóink belső érzései is ki tudják választani. Egy szóval mindenfelé oly megeledést vettem észre, hogy ezen Darabot még néhányszor nagy haszonnal játszodhatja a Társaság — s a mikor játszottatását kihirdették is, köz tapsolás hangoztatta a néző piaczt.“

Mekkora haladás ez 1798 óta, midőn Gedő ugyanezen darab előadása után — miben ő maga is tényleges részt vett — így nyilatkozik: „a mű publicumunk nem ért meg ilyen játéknak elfogadására, mert se nem érti, se nem érzi.“¹⁾

Hogy e szindarab azon időben kedvence volt a kolozsváriaknak, annyit a fennebbi levélből biztosan megállapíthatunk. Ez egyfelől mindenesetre a darabnak magának tulajdonítandó; de tagadhatatlanul érdemei voltak benne a fordítónak is. Már csak maga egy darab szerencsés megválasztása oly időben, midőn a színészetnek nemcsak magát kellett megteremtenie, de egyszersmind publicumot is; midőn a publicum színi érzéke és ízlése embriójába vagy semmit, vagy csupán jót lett volna szabad játszani; midőn az első benyomások szerencsés vagy szerencsétlen iránya egy egész korszak kultur-törekvéseire kihat: akkor egy ilyen választás általános irodalmi tájékozottságot, a műveltség szükségleteire nézve biztos ité-

¹⁾ Gedő J. levele Kozma G.-hez 1798. jan. 14.

lő tehetséget mutat és magában is érdem. De ez még teljességgel nem elegendő az idegen nyelvű darabokkal szembe. Ha a fordítás nem sikerült, tönkre megy a legjobb darab is. S századunk elején ez még a legkisebb baj lett volna. Ma a nyelv fejlettségének magaslatán való állást követelünk az író és fordítótól; de nyelvünk és irodalmunk ujja születésének korszakában neki a közönséges nyelvérzéken és szokásos nyelvműveltségen fölülemelkedni és vezérkednie kellett. Létjogot akkor egyéb nem adhatott. S hogy a „Szeretsen Rabok“ fordítója a megválasztás érdeméhez a fordításét is csatolta, azt nemcsak a darab fennjelzett kedvelt voltából következtetjük, hanem — és leginkább — azon feltünésből, mit az a legkomolyabb írói körökben keltett. A fordítás ugyanis 1802-ben nyomtatásban is megjelenvén Pozsonyban, nemcsak a kiadó Landerer szól arról igen hízegően, midőn tudatja, hogy a „becses s tudós munka a sajtóbul felszabadulván, szabad szárnyán megmutatja magát a bölc világ előtt“ — s kívánja, hogy a fordítónak „a magyar tudományok elősegelésére buzgó iparkodási Hazánk' hasznával és tudós nevének öröködésével koronáztassanak;“¹⁾ s a megjelent mű egyszeri futó olvasása után nemcsak Döbrentei kéri fordítótól annak egy példányát alaposabb átolvasásra s egyszersemind arra, hogy „kösse vele is azt a kötelet, melynél fogva a hazai tudományos boldogságot elősegíteni igyekező munkálkodások édesebb ízt nyerne;“²⁾ nemcsak Csokonai ban keltett maga iránt tiszteletet; hanem a nagyok nagyja Kazinczy is sietvén a darabot megszerezni, midőn azt átolvasta, így ír 1802. december 19-én Regmecz-ről a fordítóhoz: „Minapi emberem üresen jöve Kassáról, de a tegnapi meghozta a „Szerecsen Rabok“-at. Ha ez első munkája az Urnak, úgy örvendek dicsőségén, melyet jövendőllő Lélekkal látok. Mit nem fog az nyujthatni, megerősödvén a munkában, a ki így kezd? (Kozma G. a mű fordításakor 22—23 éves lehetett.) Vannak ebben is botlások, meg tévedések: de a fordítás bátran össze mérkezhetik azokéval, a kik magokat nagyoknak gondolják; az férjfit mutat. Légyen bár álom az a hír, az a ragyogás, az a halhatatlanság, mely a fiatal író tollnak heviti: az a szerencse, hogy a firkálgatás által kedvesekké tesszük magunkat a nemzet legjobbjai előtt, hogy bennünket olyak ismernek, a kik különben neveinket nem hallották volna, édes jutalom.“

¹⁾ Landerer Mihálynak Pozsonyból, 1802. jan 22-éről irt leveléből.

²⁾ Döbrenteinek O-Audnásfalváról 1809. mart. 6-án irt leveléből.

Ezután sürgeti a correctiót s „legszivesebb barátsága és becsülése jeléül „Barátságos jegyzések a Kozma ur Szerecsen Rabjaira“ czim alatt közli is egészen magánczélra irt bírálatát a fordításról, mely becses adatokat tartalmaz azon kor nyelvtani állására és törekvéseire — s így végzi levelét: „Ismét azt mondom, a mit első hangzattal mondtam az Urnak: a mi lelkeink rokon lelkek!“

Nagyon jellemzi a kort, hogy abban egy dráma sikerült fordítása, mint irodalmi esemény fogadtatik. Ha azonban meggondoljuk, hogy nyelvünk drámai szépsége — mert drámánk nem is létezett — mennyire fejletlen volt, egészen megfogható lesz előttünk a nagy nyelvújító azon lelki öröme, melyet egy hivatott kéz erőteljes alkotásán érzett. Anynyival inkább, mert e kéz támogatandó volt őt a „Dea Debreczen“ (mint egy levelében nevezi) által már üldözőbe vett nyelvújításban, s később nem kis mérvben támogatta is műveinek nagymérvű terjesztésében és olvasó közönségének növelésében. Anynyi való, hogy Kozma Gergely részére e siker a Kazinczy barátságát és nagybecsülését állandóvá tette ugy, hogy ez őt nemcsak magánleveleiben említi a legelőkelőbb írók között, de erdélyi utazása alatt, 1816-ban személyesen is megismerkedvén vele, e találkozás emlékének a következő sorokat szenteli: „A mint Szent-Benedek mellett elmenénk, egy kék talárisu pap, bajusszal és szakál nélkül, hermelin kabaláján, hasonló cselédje is, megállta a Gyulai szekere mellett. A kék taláris Magyarországon sem szokatlan, valamint a bajusz nem némely papoknál, szakál nélkül; de nem értém azt az ismeretes, biztos bánást. S ime most a pap sarkantyut ada lovának, s sebesen jöve felém, a mit még inkább nem értettem. Egy férfi vala, kit szerencsém volt mind leveleiből ismerni, mind dolgozásaiból: Kozma Gergely ur, szent-gericzei unitárius prédikátor, a „Gályarabok“ fordítója.“¹⁾

„Még beszélénk vele, midőn egy cseléd jött, s kére urának nevében, térjünk be“. S gróf Toldalagi Zsigmondhoz betérve — „Kozma ur kinosan vála el tőlünk; halaszthatatlan dolgai voltak. Rágondolá magát útjában, s dolgait cselédjére bizá; maga jött, s társaságunkban tölté az estvét. Megillete jó sága, s ugy fe-

¹⁾ A „Szerecsen Rabok“ itt már „Gályarabok“ czimmal emlittetnek. Az első Kazinczynak sehog sem tetszett, s ő bírálatában a helyett — bár merésznek nevezi — „Néger Sklavok“-ot tartana találóbbnak. A „Gályarabok“ czim azt sejteti, hogy a mű talán második kiadást is ért.

lejtém kék talárisát, s bajuszát szakála nélkül, mint hitét, melyre semmi gondom. Szeretem a meleg vért, a meleg érzést; több az mindennél¹⁾.

Színírodalmunk és a kolozsvári nemzeti színészet történetében, a fennebbiek szerint, a Kozma Gergely nevét említetlenül hagyni igaztalanság. Kicsinylésnek nem is nevezhetem, mert olyan dolgot, a mi egy Kolozsvár mivelte közönségének hosszabb időn át szellemi élvezeteket nyújtván, színi érzékét fejlődni segítette, a mi nevezetes, írókat s köztük egy Kazinczyt lelkesedésre ragadott, kicsinyleni nem lehet. Az irodalomtörténet gondosan följegyezi a gymnásiumok ifjúsága színi kísérleteit. E kísérletek hatásának első nyilvánulásai az életben azok, melyek közé a kolozsvári is tartozik. Az első állandó magyar színház építésének előjátéka volt ez, mely művészeti igényeket teremtett s mely ennél fogva joggal tart igényt a figyelembevételre.

1805-ben irt egy ódát gr. Teleky Mihályhoz „Új Kertecske“ czímen²⁾, melyben a verseslési könnyedség mellett különösen a klasszika poesiben való otthonossága, s széles ismeretkörének és olvasottságának gyümölcsei ragyognak.

Hogy Kozma G-nek több művei is jelentek meg, azt Kazinczynak azon kifejezéséből is következtethetni, hogy őt dolgozásai ből ismeri. Azonban, hogy Kazinczy nagy szellemének jóslata az iróidicsőség felől nem egészen teljesedett, bár a mindjárt részletezendő érdemek magukban is tiszteletet parancsolnak, azt sajnálattal kell bevallanunk. S hogyan? a nagy emberismerő tévedett ama hizelgő itéletében?! Oh nem! az a szép tehetség, az a nyelvismeret (görög, latin, franczia, német), az az ó klasszikai műveltség mélységében és elavulhatlan szépségeiben gazdag lélek, az az európai rationalismus fuvalmaitól érintett és a nemzeti megifjodás erőteljes vérlüktetésétől élete végső percéig rugékony szellem magában igenis hivatott lett volna azon szép jóslat megvalósítására. De a földrajzi helyzet rajta is érvényesíté uralmát. Ez a helyzet

¹⁾ „Kazinczy F. eredeti munkái. Második kötet. Erdélyi levelek“. 208—9. l.

²⁾ A mű teljes czime ez: „Új Kertecske“, vagyis R. Sz. B. Mélt. Gróf Széki Teleki Mihály ur Ó Nagyságának, a nemes marosszéki főkirálybirói hivatalra, 1805-ben, martius 19-én, Maros-Vásárhelyen lett beiktattatása emlékezetére készült versezet. Irta Kozma Gergely, szentgericzei unitárius pap“. Terjedelme nagy negyedrébten 28 oldal. Irónak gyönyörű, a nyomtatáshoz hasonlító kéziratában. Kezemenél.

nagy hatalom, mely népeket tart szolgaságban, szellemeket nyűgöz békóba, nemzetekre oktroyál politikai fogalmakat, hitet, meggyőződést s szab irányt és korlátokat kulturtörekvéseinek. E helyzet a kereszténységben, protestantismusban, szabadságharcokban, népek erkölcsében, világnézetében, emelkedésében és süllyedésében mindenkor és mindenütt érvényesítette befolyását. A chinai négyezer éves kulturája mozdulatlanul áll; az áfrikai néger néger marad; az amerikai a fejjel vegyülve új race-ot alkot; a spanyol égalj kalandorságra, a tengerparti merész vállalatokra ösztönöz; észak zárkozottá tesz, spekulációkba mélyeszt. És az egyén korlátoltsága mit tegyen az universum korlátlanságával szemben?! . . .

Ez erővel való küzdelem emésztette fel Kozma G. szellemét is és csökkentette látható nagyobb eredményét szakadatlan munkásságának.

Századunk elején a közlekedés nehéz voltát nincs miért eceselnem. Csak utalnom kell egy vidéki elzárt papi állomásra, meszse a műveltség minden góczpontjától; hol nagy kiterjedésű földön hijába keresünk irodalmi vezéregyéniséget; hol csupán egy ifju lélek ébredező szelleme világít a nagy sötétben környezetének és magának; lelánczolva hivatal és szegénység által; hön üdvözölve a távol világ szellemi napjainak minden odaesett kis sugarát, de e napok közelének közvetlen melegét soha se érezve; szabadság, előhaladás és műveltség áldásaiért szünet nélkül epedezve, de ezek szolgálatára égő vágyát és tehetségét egy szűk kunyhó néma falai közé zárva: elég ezeket érintenem, hogy Kozma Gergely szellemi elszigeteltségét, mondhatnám rabságát az olvasó elképzelje. Nem az a csuda, hogy nevét csak enynyi írói dicsfény környezi, hanem az, hogy ily helyzetben a névtelenek milliói között ő is örökre nyomtalanul el nem enyészett.

Azt írja neki Kazinczy azon levélben, mely mellett a „Szerecsen Rabok“-ra irt bírálati megjegyzéseit közli: „Menynyit kellett volna annak köszönnöm, a ki midőn pályámat futni kezdettem, így kapott volna honom alá!“ E felsohajtás egy kis módosítással egészen Kozma Gergelyre illik. Menynyit köszönhetett volna ugyanis ő, ha földrajzilag el nem szigetelve, egy Kazinczy vagy hozzá hasonló író közelében, vagy legalább gyakrabbi érintkezés útján nyerhetett volna támogatást és irányt munkásságában! Ennek hiányában elforgácsolta erejét, s az az erő, mely oszlopok emelésére volt hivatva, apró jeleknél nem hagyhatott egyebet maga után.

Méltán oszthatjuk azon sajnálkozást, melyet Kazinczy Kozma G-nek egy nyomtatásban megjelent halotti prédikációja felett, 4-ik levelében így nyilvánít: „Az ur munkáját általadtam Csokonai urnak Debreczenben, s olvastattam vele az ur levelét. Ő nagyra becsüli az ur emlékezését, s ajándékát velem együtt szívesen köszöni. . . Szántuk az urat, a ki az Erdélyben még most is szokásban lévő halotti izetlen irások tételére kényszerítettik. Engem annak megolvasására egyedül az fog birni, hogy barátomnak esmerjem munkáját, s ki tudja, talán lelek benne valamit, a mi philologikai jegyzéseimet szaporíthatja“. Mintha mondaná: miért pazarlod ilyen dolgokra idődet és azt az erőt, mely hivatva volna maradandó becsü dolgok végzésére?! S pedig hogy mennyi munkát fordított az oly nemü művek írására, azt csak az képzelheti, a ki nagy gonddal kidolgozott papi beszédeinek kézírathalmazát valaha szemlélte.

Nó de hisz ő pap volt, s kötelességeinek mindenben lelkiismeretes embere. S ez oly érdem, a melyet mindjárt méltányolnunk is kell. Hanem hijába! az író sajnálkozását el nem fojthatja, látván, hogy ez erőmegosztás irodalmilag nem volt előnyös.

Az oly szépen kezdett írói pályának tehát, a röviden érintett körülménynél fogva, nem volt egy kizárólag követett iránytűje. Hiányzott oldalánál egy honalákapó vezető kéz. Azonban a munkálkodásban szünet soha sem állott bé. Csakhogy annak irányát egyelőre Landerer jelölte meg, ki mint kiadó természetesen saját speculatioit követte. Midőn t. i. a „Szerecsen Rabok“ megjelenéséről értesíti, azt írja: „hogy mivel a magyar nyelvnek kedvelői nagyobb kény-izléseket tapasztalják az ugynevezett Romanen és Traverszint munkákban, hogysen a Játszó-Darabokban; tessék inkább amazoknak további magyar szivességgel folytatandó fáradságít feláldozni, a melyekkel, ha ajánlott tanácsomnak helyet találандjak, és keze között nem volnának, szolgálni kész vagyok mennél hamarább hozzám utasítandó tudósítása szerént“.

Ha e helyett azt mondja neki valaki: „A drámai nyelv első nehézségeivel szerencsésen küzdöttél meg, érzéket tanusítottál irodalmunk ez ágának mivélésére. Már első próbád olvasókat és nézőközönséget hódított. Haladj tovább ez irányban. Válaszsz vagy választass klasszikus darabokat s fordításukban légy gondos, kitaró és alkalmazd a Kazinczy által sürgetett correctiót, melyben ő mestered léssen!“ Egy ily tanács mind neki, mind irodalmunknak nagy hasz-

nára lett volna. De ez hiányzott. E helyett a fennebbivel állott elé Landerer, ki csak arra nézett, minek van nagyobb kelendősége, s ki csaknem versenytársak nélkül, kiadói hatalom lévén: csoda-e, ha egy kezdő író felkaroltatásnak véve e biztatást, örömmel szegődik a hatalomhoz?!

Kozma G. tehát elfogadta az ajánlatot s az egymásra küldött darabok fordítását maga nem győzvéen, társul veszi a munkában Szabó Sámuel, sz. kereszturi unitárius gymnasiumi igazgatót és Gedő Józsefet. Sokat fordíthattak együtt ez irányban. De mivel Landerer e nemű kiadványait — „Téli és nyári könyvtár“ czim alatt — nem ismerem, s hol e sorokat írom (Székely-Keresztur), nincs módomban azok felkutatása, műveiket czim szerint mind fel nem sorolhatom. Annyit azonban levelezéseiből látok — mert a közvetítést mindig Kozma G. eszközölte — hogy míg Szabó S. ¹⁾ s Gedő is több darabot fordított, azalatt Kozma G. fordításában

¹⁾ Szabó — Mikola — Sámuelnek a „Ker. Magvető“ IX. kötete II. füzetében megjelent életiratóban nem lévén szó az ő irodalmi működéséről, e helyen megjegyezni kívánom a következőket. Szabó Kazinczyval is levelezésben állott, minek alapja mindenesetre írói munkássága volt. Hogy e czim alatt: „Abentheuren und Unglücksreisen des Junkers von Hasenau“ egy fordítása jelent meg Landerernél, 1805-ben, az tény. Ugyan e kiadó Kozma G. közvetítésével még több darabot is küldött hozzá fordítás végett s hogy ezek közül többet ki is adott, bizonyítják egy Kozma G.-hez 1808 ban küldött leveléek e szavai: „Ex reliquis opusculis D. Szabó 20 exemplaria jam submissi“. Azok a 20 példányok t. i. az írói díjt képezték. Ő fordította, ugyancsak Landerer számára, a következő darabokat: „A Forster familia“ („Erdőpásztori háznép“ czimen), „Az Inkászok“, (Marmontel-től) és „Menon Napkeleti Történeti“, melyeknek megjelenését azonban a censura nem engedte meg. Irt az „Erdélyi Muzcumba is (IV. fuzet). Fordította még a következő czimű művet: „Histoire de Saladin, Sulthan D'Egypte et de Syrie: avec une Introduction, une Histoire abrégée de la Dynastie des Ayoubites fondée par Saladin, des Notes Critiques, Historiques, Geographiques et quelques Pièces Justificatives, Par M. Marin“. I. kötet 355 lap, II-ik 440. A kézirat teljes. Ráírva: „imprimatur, Claudiopoli 9. 7ber, 807. Mártonfi“. A sz. kereszturi unitár. gymnasium könyvtárában. Általában azon időben a jeles tudós és író hírében állott, minek nyomaira ez életrajzban is akadunk még. Egy szerencsétlen viszálykodás azonban, minek következménye lett, hogy Gedő szerint „az irigység hasznos polczárol Póka-Kereszturra kinyomta“ (Gedő levele Kozma G.-hez, 1813, sept. 9.), úgy látszik, szárnyát szegte írói működésének. Hogy már mint egyetemi ifju mily megtisztelő ösztökölésekkel dicsekedett, s később mint tanár, körében mint tiszteltetett, fényesen igazolja egy a kereszturi gymnasium könyvtárába, Ferenczi József, gagyí unitárius lelkész által éppen most beadott emlék-lap gyűjteménye, mely 78 dr. szép emléklapot tartalmaz az 1791—1818-ig terjedő

„Clementi Laurát“, „Lissara Abissziniai Amazon“-át, „Zoriádát“, Goldschmidt „Római Biographiáit“ adta ki Landerer. Utóbbiról azt mondja fordítója egy a kiadóhoz intézett levelében, hogy azt „egy nevezetes hazánkfiától ösztönöztetve, vette czélba; — — — mivel a nagy érdemü Dugonits ur Historiáján kívül még eddig magyar nyelvünk a római historiának szűkiben levén, megjelenése a literatura kedvellői előtt becses lészen“.

S mi volt az anyagi jutalma e korban az írói munkásságnak? Az, hogy minden kiadott műből kapott a fordító 20 tiszteletpéldányt. A ki tehát mégis dolgozott, azt bizonyosan magasabb érdekek ösztönözték a munkára; az a gondolat, hogy az irodalmi műveltséget fejlesztik, a nemzet érdekeit szolgálják s saját lelki szükségzeit is kielégítik. E kor íróinak általános és egyik főérdeme ez eszményi irány, mely napjainkban nem mindenütt mutatható ki tisztán. Másik nagy érdemök az, hogy az olvasási vágyat ébresztették s az olvasó közönség mind nagyobb meg nagyobb gyűrűzetben fogta körül őket. Ugy, hogy Kazinczy 1803-ban megható örömmel írja, hogy „Kis István, budai és pesti könyvtáros a debreczeni augusztusi vásárban 3000 forintot vett be, és az ő szeretett Kis Jánosának „Zaid“-jából egy hónap alatt 400 nyomtatványt adott el. Itt litteraturánk arany százada, ha ez így tart“¹⁾. Azonban mélyre látó emberismerettel, tudván, hogy az eszményiség gyermek-

évekből, ezen czimmel: „Denkmahl der Freundschaft“. Az emléklapok legnagyobbára 1791- és 92-ből valók s Bécsben, Erlangenben, Göttingában, Jenában, Berlinben és itthon irattak magyar, német, latin, görög, francia, angol stb. nyelven. Őszinte barátságról tanuskodnak közöttük a Bátorzié, Döbrenteié, Kis Jánosé és Gyöngyösi Jánosé; a külföldiek közül megemlitendők: a gr. Brinckman A.-é (Batavus), J. Woon Hennburgé (Major d. l. Hannoversh. Infanterie Göttinga), G. C. Lichtenbergé (göttingai professor), Leop. Eckhardté, H. Aug. Wrisbergé (Dr. med. et an. professor, Göttinga): a a belföldiek közül: gr. Gyulai Ferencznée (görögül), gr. Gyulai Katáé, gr. Kornis Gásparé, gr. Haller Jánosé, gr. Teleki Domokosé, Bethlen Ádámé, Haller Károlináé, P. Horváth Károlyé, gr. Gyulai Károlináé, Gamauf S.é. Binder J.-é, Fűzi Jánosé, Rauber Rozáliáé, Macskási Lajosé és Macskási Imréé, mely utolsóét mint curiosumot ide igtatjuk szószerént:

„1763 ban a Magyar Gárdánál laktomban, miüdön a kilenczedfél mázsás követ, ő Felsége Mária Theresia szeme láttára tovább mint 100 lépésnyire vittem, nem hittem, hogy még 71 esztendő koromban professor Szabó Sámuel ur barátjai közé számlálhassam magamat s megvalhassam azt, hogy meg nem szűnöm életemben lenni barátja“.

Leánya, Anna, szentábrahámi özv. Vas Miklósné, a sz. kereszturi gymnasiumhoz egy „Szabó-Mikola Sámuel-tanszék“ alapjául 1000 frt. alapítványt tett e napokban, ez intézet legelső tanára és igazgatója emlékére.

¹⁾ Kazinczynak Kozma G.-hez 1803. sept. 1-én Ér-Semlén írt, 4-ik levelében.

kora, mint mindenben, úgy itt is lejár, mint az egykori festő egyetlen vonással torzítja el szép képét, ő is rámutat a kor árnyoldalára e megjegyzéssel: „De a míg az író hasznot nem lát az írásból, addig ne reméljük annak elérkezését!“.

Kozma G. ez arany századnak éppen felét élte át. Dolgozott is eleget, de hasznot az írásból nem látott. Sőt hátrább ismertető módon anyagilag is csak áldozatokat hozott irodalmunknak. Annál méltóbb, hogy legalább az elismerésben ne maradjunk adósok neki.

1805-ben írt egy „ABC könyvet a tanulást kezdő gyermekek számára“. A kezennél levő kéziratpéldány egészen sajtó alá látszik rendezettnak lenni, a címlapon még a „címkép helye is ki levén jelölve ¹⁾. A mű terjedelme 36 oldal. Rendszere a régi betűtett rendszer; de az általam ismert régi ABC-ktől előnyösen különbözik a tananyagot illetőleg. A betűtetés t. i. már a három első oldalon bevégeződik s a 4-ik és 5-ik oldalon értelmes szavak olvasása veszi kezdetét. A hátralevő rész pedig az embertan, természetrajz, földrajz, anyanyelv, erkölcsstan és számtan s házi és gazdasági eszközök ismeretelemeit oly formán tárgyalja, mint az a mai beszéd- és értelem-gyakorlatokban fordul elő.

Asztali imái közül, mint a melyeknek tárgya és alakja czél-szerűségét tekintve, szűkében vagyunk, ide iktatom a következőt, a melyeknél jobbat ma sem igen ismerek:

É t e l e l ő t t.

„Uram! jóvoltodból van mostan mit egyem.
Illik, s add is, ezzel hogy megelégedjem.
Sokan vannak, kiknek nincs most mit enniük,
Kérlek, azoknak is adj miből élniük“.

É t e l u t á n.

„Isten! jóvoltodból ma is
A kik ennem adtanak,
Adj azoknak máskorra is,
Hogy legyen mit adjanak“.

Hogy a mű nyomtatásban megjelent-e, annak állítására biztos adataim nincsenek.

A Landerer buzdítására kezdett regény-félék fordításával 1805-ön innen teljesen felhagyott, belátván, hogy azzal a kiadó napi speku-

¹⁾ A címkép helyén fel is van írva ez: „Ide egy ilyen helyre alkalmas képecskét kell nyomtatni“.

lációjánál magasabb érdekeket nem szolgál. Sokat tett e belátás gyors megérlelésére Gedő Józseffel¹⁾ való barátsága és levelezése. E mivel, szellemes és tudományos férfi, kezdetben maga is bevonatva barátja által a Landerer-féle kiadványok fordításába, hamar felismerte az érdem aránytalanságát a munkához s sietett barátját is tartalom- és szellemdús leveleiben arról meggyőzni. E tárgyban így szól hozzá a többi között: „Kozma Gergely egy pénzvadászó könyvárusnak rabja akarván lenni, holmi elenyésző s mégis sok fáradságba kerülő románok fordítására tékozolván üdejét, megszenvedti azt, hogy valami asszonyok eredeti munkákkal kedveskedjenek“.

Czélzás Molnár Borbára és Ujfalvi Krisztina ez időtájt versekben és prózában megjelent levelezéseire. Mire egy más levelében Brutust ébresztgetőleg ismét viszzatér: „Ezek originálok s nem kötik magukat a csupa fordításhoz, mint K. G., holott nekik férfiúi talentuma -- s nagyobb mértékkel, mint M. B.-nak etc. -- azon kívül olvasása s mindene, egy gazdag patronuson kívül“. ²⁾ S midőn értesül, hogy nézete csakugyan helyeslésre talált, így ír: „Tehát végezetre észrevetted, hogy a románok fordításával sem magadnak, sem a közönségnek nem nagy hasznot szeresz. Szerencsés meggyőződés! S tehát rabja lettél volna ama pénzvadászó könyvnyomatóknak, életed legdrágább szempillantásainak elvesztegetésével? Engedd által ezen szerencsét s az ebből eredő dücsösöset azoknak, kik a literatúrának hervadó rózsát nevelnek!“ ³⁾.

Elhatározta tehát magát egy komoly és tudományához méltó mű, hamburgi tanár Raimar Sámuelnek „A természeti vallás, főbb ágazatairól irt elmélkedései“ lefordítására. Hogy haszontalan munkához nem fogott, azt tanusítja maga a mű, mely 1754-től 1793-ig hét kiadást ért német nyelven. Tanusítja továbbá a kortársak véleménye. Az akkor Marburgban időző Vályi Elek — kihez Raimar halálára Büsch által irt eloquiumért fordult — így ír ez ügyben: „Örömmel olvastam egy oly szeretett barátom rendeit; ha csakugyan nem esik fenn a halhatatlan Raimar fordítóját barátomnak neveznem -- -- Kivánom, hogy egy jó magyar mágnás tudományokat becsülő lelke — vagy irom: erszénye — segítse barátomat ezen nemes foglalatossága kivitelében; a nemzet pedig esmérje meg egy munkás és hasznos tagját.“ Ugyan ő egy későbbi

¹⁾ Életiratát és arcképét lásd a „Ker. Magvető“ VI. kötetének II-ik füzetében.

²⁾ Gedő J. levele Kozma G.-hez. Abrudbánya, 1804.

³⁾ Gedő J. Kozma G.-hez. Abrudbánya. 1804 oct. 3.

levelében ismételve érdeklődéssel tudakozódik a fordítás mibenvoltáról.)¹⁾ Jakab Elek így nyilatkozik e tárgyban: „A mű tartalma egy solid philossyphiai vallási elmélkedés a legfontosabb természeti vallási kérdések felett. Látszik, mily szabadelvű volt az öreg, hogy elnéje ily fenséges igazságokban találta gyönyörét; de az is látszik, hogy akkor még ilyen eszmék elfogadására Magyarország megérve nem volt.“²⁾ Gedő ugyanerre vonatkozólag így ír: „Hogy a halhatatlan Raimarnak azon nevezetes munkájához kezdettél, arra az én helybenhagyásom keveset nyomhat előtted; de azt hidd el, hogy a tudósok előtt sem mivel nagyobb becsületet, s a maradék előtt zöldelőbb koszorut nem nyerhetted volna, mint azon darabnak általfordításával. A munka előttem nem ismeretlen, csak azt tészem hozzá, hogy felet-több nagyon a kiadásával re serénykedj. Te azon munkával magadnak állandó nevet kívánsz szerezni a maradék előtt; de mentől többet fog ülni kézírásban jobbitó kezeid alatt, annál hamarabb eléred czéloedat. Azt kívánnám tőled, hogy az eredetit feljül mulja a fordítás, a pedig úgy lesz: a) hogy az originál ideájit, gondolatit jól eltaláljad a fordításban. Erre szükséges, hogy kettővel, hárommal a tudósok közül — mint Tompa, Köteles, Szabó a professor — által nézettessed s reflexioikat használjad; b) azután arra vigyázzán, hogy ne csak a gondolatok eltalálása helyesen essék, hanem a legtisztább s igazabb magyarsággal légyen készítve, vizsgáltsd meg Kazinczyval és Révaival. Ezek által eléred azt, hogy az originált feléri a fordítás. De ezen munkának tárgya olyan, hogy kiadásától fogva sok nevezetességek adták elé magokat, melyeknek öszszeszedésével s szerzésben kiadásával az originált feljül mulhatod. S ezen lépésedben vezérlőid lehetnek a m.-vásárhelyi tudósok, kik a Kant s Fichte philosophiájával is esmeretesek. Ezen munka megérdemli, hogy a legtehetősebb tökélettel keljen ki. S én jól tudom, hogy te nem fogod kimélleni azon fáradságot, hogy ennek igaz tökéletet adj, s a nonum prematur in annumot jó értelemben meg fogod tartani. Nem azt teszi ez, hogy kilencz esztendő előtt ne add ki, hanem hogy mindaddig jobbitsad, addig tökéletesítsed, a mig lehet, s a mikor igaz meggyőződésed lehet az iránt, hogy a legkésőbbi maradék is áldani fogja fáradozásodat. Menynyire örvendénél, ha a „Szerecsen Rabok“-at most adhatnád ki elsőben, mi-nekutánna tanult barátaidnak megjegyzéseit használhatnád!“

¹⁾ Vályi Elek Kozma G.-hez, Marburgból 1805, szept. 8-áról irt levelében. Megint, jun. 19-éről.

²⁾ Jakab Elek urnak tudakozódásomra irt válasza. Budapest, 1875. dec. 28.

„Ha elfutod a halhatatlanok élete leírását, úgy találod, hogy keveset dolgoztanak, de a mit kiadtak, abban csak a viszketős elmék találnak jobbítani valót. Azt az időt, melyet ezen rendkívül való nagy elmék sok foliánsok öszveírására fordíthattak volna, egykét remeknek helyes és jeles készítésére szorították, s habár a késelelemmel nem remélhették is, hogy dicsőségökből származó örömeiket életekben szívhajtják, meg voltak győződve arról, hogy ele nyészések után érdemes nevek soha el nem enyészik.“

„Óhajtom, hogy fordításodat mind én, mind hazafitársaim, kiket nagyon interessál a józan religio — olvashassák. Megvallom barátom, volt olyan idő, melyben tüzes indulataimtól elragadtatva, s az irreligiositásban kedvem telve, elragadással szívtam bé azon nyomorult tudományokat, melyek az isten lételét, a lélek halhatatlanságát, a religiónak ezen főoszlopait s a józan ember belső nyugodalmánának ezen szerzőit öszve akarták tépni. Hála a menyinyei sz. gondviselésnek, menyinyire kitértem ezen elcsábittatásomból! Hidd meg, barátom, semmi sem önthet belénk nagyobb vigasztalást, semmi sem ragadhatja felségesebb képzetekre elménket, mint az istenről, a lélek halhatatlanságáról, a moralis világról való ideák s azoknak józan hite! Te értesz engemet, mert Raimart olvasod -- s fordítod. Olvasd a Kant morálját is, s jobban fogsz érteni. Ne hallgass semmit azokra, kik Kantot ócsárolják s érthetetlennek hiszik. Az ilyenek tudatlanok!“

„Talán minekelőtte közre kelne fordított Raimarod, kézírásban én is olvashatom barátságodból. Az anglus jegyzések fordítására jobb lesz, ha Kazinczyt nyered meg. A naturalis historiának terminussaira találsz magyar könyveket“¹⁾).

Hogy e benső, önzetlen baráti érdekeltségből, egy széles ismeretkörű, fenkölt lélek tiszta, helyes ítélete alapján nyujtott jó tanácsok minő figyelemben részeltettek, azt mindjárt elmondja Kozma G. maga.

Annyi áll, hogy ő e mű nagy jelentőségétől teljesen át volt hatva. Érezte, hogy a tudományoknak, a józan vallás terjesztésének ezzel szolgálatot teend s egyszensmind írói működése iránt a legjelesebb hazafiak részéről nyilvánult kedvező véleményt ezzel kell meghálálnia s biztosítania. Egyéniségét tekintve pedig e műben akarta tehetségeinek megfelelő nagyobb szabásu emléket alkotni meg irodalom- s tudományoszeretetének. Anynyival kevésbé sajnált

¹⁾ Gedő fennebb említett levelének 2-ik és 3-ik ivén.

időt és fáradságot, mert maga a tárgy szaktudományával állott szoros kapcsolatban, iránya pedig természeténél fogva rationalis. A rationalismusnak pedig ő minden téren lelkesült szószólója volt. Több mint három éven át dolgozott (1805—8.) a mű fordításán. És mily lelkiismeretes előkészülettel! A milyenre a mai fordítóknál csak kevés példát lehet találni. Mire nézve legjobb lesz saját nyilatkozatát idéznem. „Ezen könyvnek számos tudományokkal levén szoros egybeköttetése, nekem a következő magyar könyveket u. m. Apáczai Encyclopoediáját, Földi Természeti Historiáját, Szentgyörgyi Term. Historiáját, Gáti Term. Historiáját, Raff Term. Historiáját, Franzius Vadkertjét. Révai Antiquitates Literaturae Hung., s Elaborator Grammatikáját, Benkő J. Botanicáját, Téli Bokréta nevű prédikáczióját, Csapó Fűves Kertjét, Veszelszki Fa- és Fűszeres gyűjteményét, Sultzer Term. széps. való Beszélgetéseit, Elmélkedéseit, Derhám Physico-Theologiáját, Sandert az Isten Jós. s Bölcsesége a Természethen, Benkő F. Minerologiáját, Metallurgiáját, Mátyus Dieteticáját, Makónak a Menykőnek mivoltáról való Bölcselkedését, Dugonits Mathesisét, Molnár Physicáját, Ráth M. Physicáját, Fábrián Physicáját, Magyar Museumot, Vieland Diogenesét, Párizs Pápai Pax Animaejét, Cserei Chresthomatiáját, Mendelsohn Faedonját, Horváth Á. Psychologiáját, Sándor Sokféléjét, Sárvári Moralis Philosophiáját, Philosophusi Ethicáját, Szabó Kised Szótárát, Sándor Könyves Házát, Flögel az Emberi értelem Természeti Historiáját, Benkő Parnassusi Időtöltését, Németh L. Statisticáját, Szőnyi Physicáját — — nemcsak meg kellett számos költséggel s sok utánjárással szereznem, hanem végig is olvasnom, hogy a sokféle tudományszakokból belé jövő terminológiát helyesen eltalálhassam, s az írás módjában is mentől kevesebb hibát ejtsek“.

Ily alapos előkészülettel kezdett a mű fordításához. A munka ezen részének pedig szintoly lelkiismeretes, mint fárasztó voltáról ezeket mondja: „A temérdek kézírást már kétszer egészen leirtam, és a másodikban is tett feles igazítások miatt harmadszor is kényteleníttem lemásolni, hogy a helyesírás szabásai ellen annál kevesebb hiba eshessék. (Ime a Kazinczy birálatának s correctio sürgetésének s a Gedő által ajánlott nomen prematur in annum hatása!); mely szerint körülbelől 200 s több árkosokat is kellett s kellett irnom. Hát még mennyi szám-

talán nehézségeket kellett ezen fordítás közben feljűmulnom, azt csak a tudja, a ki ezen könyvnek egyéb könyvek felett való nehéz fordítható voltát megítélheti; mit az is nyilvánosít, hogy ezen megbecsülhetetlen könyvnek félszázadnyi s még több idő alatt mind- eddig magyar fordítója nem találkozott¹⁾).

Nekem a fordítási munka lelkiismeretességéhez — a fenneb- biek után — nincs mit hozzá tennem.

A fordítás becséről Landerer levelei nyilatkoznak. Ő ugyanis még eddigelé Kozma G. kisebb fordítmányait 20 tiszteletpéldány- nyal díjazta: ezt 150 példányért több ízben kérve kérte, de a for- dító 200 példányon alól adni nem akarta. S ezen akadtak-e fenn, vagy tán a censura akasztotta meg a mű kiadását — mit Lande- rer e szavai sejtetnek: „Versionem Raimarianam exspecto, quam primum eam censura(m) approbaverit²⁾ — nem tudom. Valószínű- nek az utóbbit tartom, mert hisz a kinyomatást illetőleg azon aján- latot, melyet Landerernél sürgetett, az erdélyi kiadók készséggel megtették. Tehát ezen az ügy fenn nem akadhatott volna. Hanem a censura, az teljességgel nem volt barátja a magyar irodalom fej- lődésének. Még a Landerer részére fordított regények közül is, me- lyek talán a szabadelvűség szellemére hatottak volna, többet visz- szavetett. Ez ellen kel ki Gedő e szavaiban: „Oh esztelen tyra- nismus! bár a hasztalan, erkölcsvesztegető s felséges nyelvünket rontó könyveket tiltaná bé a censura! Fájlalni lehet, hogy a főkor- mánysszékek írásaiban nincs meg az a tűz, melylyel teljesek a mos- tani orosz és prussus fejedelmek levelei, melyekkel az érdemes tu- dósokhoz leereszkesznek, mely az a tudós íróra nézve, a mi a Pro- metheus lopott tüze a sárból készült emberre. Oh barátom! a ma- gyar literatura maga szárnyain erőlködik repülni. A fők elzárják házaiktól. Csak a szegény sorsuaknál talál helyet. Nekünk nincsen Augustusunk, Fridrikünk, Mecénásunk, Richelieunk!“³⁾ Ezt a Blu- mauer Eneissenek eltiltására írja Gedő. Ily körülmények kö- zött valószínű, hogy a Raimarra fordított nagy fáradság s az ahoz kötött szép remény is a censura áldozatává esett. 1808. még így állott a mű sorsa. S hogy az örökre kéziratban maradt, fájdalma- son sejteti egy 1815-ben jött értesítése az „Erdélyi Muzeum“ II. fűzetének, mely így hangzik: „Tiszt. Kozma Gergely, sz. gericezi

¹⁾ Kozma G.-nek Landerer M.-hoz intézett levele, 1805. Mérték Hó 8.

²⁾ Landerernek Kozma G.-hez intézett levele. Pozsony, 1808. júl. 12.

³⁾ Gedő J. Kozma G.-hez Abrudbánya, 1804.

unitárius pap urnál, Hamburgi volt professornak, Raimar Samuelnek, a természeti vallás főbb ágazatairól irt elmékedései magyarrá fordítva, már néhány esztendeje készen állanak“ (173. l.).

A kézirat, melynek kinyomatása felől gr. Lázár József még 1818-ban is kérdést intéz hozzá,¹⁾ valószínűleg megtalálható Kozma G.-nek, halála után a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárába szállított, könyvtármaradék között, ábrázolván írója munkás élete emlékének már már feledésbe ment sorsát. Mivé lehetett volna e mű irodalmunk és a nyelvújítás történetében, létrejöve a Kazinczy szellemének befolyása alatt! S mily maradandóvá tehetette volna fordítója nevét! Ezen igazán betelt: habent libelli sua fata.

És itt Kozma G. világi írói működése, mintegy hajótörés után az útazók életteljes vidám zaja, elnémult örökre. S ki ne érezne részvétet az oly dicsőn kezdett pályának e szomorú vége fölött?! Ki ne sejténé: mibe kerülhetett e gazdag léleknek, e fogékony, nemes kebelnek búcsut venni azon pályától, melyen a legnemesebbek barátsága, a nemzet új életének szellemhősei ölelték őt frigy-koszorujokba?!

Irni megszűnt, de az irodalomnak használni nem. E kor irodalmi és sajtó-viszonyai bő alkalmat nyújtottak az egyeseknek bebizonyíthatni, hogy a nemzet legfőbb — mert szellemi — érdekeit mennyire készek és képesek önzetlenül szolgálni. Alig létezett egy pár hirlap az országban. Az is nagy időközökben, szűk terjedelemmel jelenve meg és kevesek által olvasva. Hatalomnak éppen nem volt nevezhető az időben a sajtó. Hanem uralkodott e helyett egy másik nagy és zsarnok hatalom a szellem világában, melynek gyűlölt neve *censura* volt. A zsarnokság természetesen csak ott és addig uralkodhatik, a hol és a meddig közönnyel áll szembe. A nemzet pedig irodalmi tekintetben még mindig nagyon közönyös volt; az olvasók száma csekély, úgy hogy író és olvasó közönség egygyéolvadva se indíthattak támadást a rettegett hatalom ellen. Ehez járult az, hogy az író kénytelen volt majdnem minden anyagi hasznot a kiadónak engedni át — s maga mindvégig szegény maradott. E bajban a pátronatusi szellem segíthetett volna,

¹⁾ Id. Szárhegyi gr. Lázár J. fő-strázsamester levele, 1818. febr. 1-éről, M.-Vásárhelyről, Kozma G.-hez.

de ez nem igen volt felébredve. A mi megvolt — a censura és közöny — az rossz volt; a mi jó és szükséges lett volna — a pátronatus — az hiányzott.

Ma ha egy jóra való mű megjelenik, már holnap az egész ország, mondhatni: egész világ megismeri azt a hírlapok, reklámok útján s egy pár nap alatt vasutak és postákon szétrepül a szélrózsa minden irányába. Ma a szellem munkása nem lappang éveken át ismeretlenül és a nyomdákban a lassu töprengő fontolgotást a gőzerő rohamos munkája váltotta fel. Ma a kiadónak elég biztosíték az, hogy jó munkát visz a piacra s író és vállalkozó között gyorsan jó létre a megállapodás.

Mind ez ismeretlen volt századunk elején is, midőn Kis István pesti könyvárusnak a debreczeni, s Landerer pozsonyinak a pesti vásárookra kellett vonszolni raktárukat, hogy könyveknek vevőt keressenek; midőn az erdélyi olvasóknak évnegyedenként a debreczeni és pesti vásárookra utazó kereskedők szállították az olvasmányokat s az ezekért járó öszszegre egy következő vásárig kellett várakozniok a kiadóknak. Ekkor csuda-e, ha a legjelesebb írók műveinek is — mint a Kazinczyé és Révaié — csak előfizetés útján való kiadására vállalkoztak a nyomdák! S nem természetes-e ily körülmények között, hogy egy-egy buzgó előfizetőgyűjtő az ország távol fekvő vidékein, valóságos hazafui érdemeket szerezhetett magának az irodalommal szemben?!

Ez érdem nem kis mértékben illeti Kozma Gergelyt, ki a pesti és pozsonyi kiadóknak állandó megbizottja, előfizető-gyűjtője volt, ezereket szolgáltatván be nekik évenként, s nagy kiterjedésű öszszeköttetéseinél fogva minden rendűek között, irodalom és tudomány szeretetétől ösztönözve, rugékony szellemének személyes érintkezés és az egész országot beölelő levelezései nyomán gyakorlott hatásával ezerekkel szaporította Erdélyben az olvasóközönséget. Landerer F., Mihály és Trattner Mátyás — Gedő szerint „örvendhetek a számvételek alkalmatosságával, hogy olyan jó distractorra tettek szert.“ S a mű becse mellett az ily distractorok is sokat tettek arra, hogy pl. Himfy szerelmeinek 3000 példányu első kiadásából már két év mulva egyetlen darab se volt található a könyvárusoknál.) Természetes hogy az előfizetési pénzek befolyása és oly nagy időközökbeni kezelése a legtöbb esetben anyagilag is nagy

1) Gedő levele K. G.-hez, 1803. okt. 1.

megterhelhetéssel járt reá nézve. A ki valaha előfizetőgyűjtő volt, tudja, hogy annak ily nagy mérvbeni folytatása, minő következményekkel szokott járni.

Buzgó toborzója volt az „Erd. Muzeum“ olvasóinak is. 1814-ben Döbrenteihez irt levelében 40 előfizetőt jelent be s azt mondja, hogy ezenkívül irt még 120-nál több személyhez, minek alapján a nyomtatandó példányok számát legalább 100-al szaporíttatni kéri. Döbrentei nem is késik minden levelében hálával köszönni meg a buzgóságot. 1814-ben írja: „Beteljesedék sokszori mondásom, hogy csak egy-két jól gondolkodó, buzgó hazafi legyen egy-egy vidékben, az lelket ad a többieknek is, és íróink találnak vevőket.“ 1815-ben: „Ölelem szívből azon lobogó tiszta hazafuságaért, melyet két leveléből látok. Kimondhatlan örömmel telem el, midőn itt-ott a két hazában egy-egy nemes szívet, mely nemzetének élémenetét tüzellel óhajtja, találnom alkalmatosságom vagyok. A Muzeum rendbeszedésének fáradságait csak az is elég elfelejtetni velem, hogy néhány jó érzésűekkel hozott ismerettségbe.“ 1816-ban: „Bárcsak egyszer újra találkozhatnám, hogy öleléssel köszönhetném meg irántam való barátságát, s azt a lobogó szent tüzet, melylyel a nemzethez viseltetik.“ A Muzeum 11-ik füzetében pedig nyilvánosan is kifejezést ad ezen érzelmeinek. (II. k. 177. l.)

A kiadókkal folytatott levelezéseiből látható százak és ezrek elszámolása a világ előtt ismeretlen, de ez időkből nem kisebb érdem, mint egy-egy középszerű író halhatatlansága. A hadjáratokból a történelem csak a vezérek neveit örökíti meg, pedig a névtelenek egy közös homály borította önfeláldozása nélkül az a dicsfény a vezérek halantékait nem ragyogná körül. Amaz irodalmi, művelődési hódító hadjáratok névtelen hőseinek ez erényei is fölsugárznak Kozma G. sirjáról. Méltó, hogy verőfényes napjainkból a megemlékezésnek egy visszatarított sugára essék nevére, ki egy félszázadon át a világhírűség terjesztésének fáradhatatlan szolgája volt.

E gyűjtési áldozatainak volt eredménye, hogy minden új irodalmi jelenségről értesült, mert a kiadók mindent közöltek vele. Ő volt Erdélynek egyik élő hirlapja. Kazinczynak, vele való levelezésénél fogva; s általa a jelesebb királyhágón-túli íróknak még terveit is ismerte. S így nem csuda, hogy a művelt köröknek mindegyik kedvence és várvavárt vendége volt, s távoli barátai és ismerősei folytonosan irodalmi dolgokra vonatkozó levelekkel árasztották el.

Legérdekesebb ezek között a Gedő Józseffel folytatott levelezése, melynek egész kötetet képező maradványai az irodalom fejlődése és története iránt érdeklődő lélekre a legkellemesebb benyomást gyakorolják. Látjuk ezekből, minő igaz lelkesedésre ragadta őket minden remeke e kornak; mint osztották meg egymással minden örömeiket Kazinczy levelei, nyelvünk fejlődése, a tudományok izmosodása és a költészet bájai fölött; mint forgolódtak a haza oltárának szent tüze körül, s mint forrott lelkök egygyé az önmivélés és hasznossá-létel vágyában! De egyszersemind egy egész életen át tartó nemes barátságunk olyan képét tárják előnkbe e levelek, mely előtt a klasszikus lelkeket megillető tisztelettel állhatnak meg az utódok, sohajtozván az idealismusként letűnt kora után. „A síríg és azontúl is szerető barátok“ már ma hozzánk csak a sírból járnak fel, de ez eszményi életnek egykor a föld is volt hazája. S e levelek mutatják, hogy még nem is nagyon régen. S e barátságunknál magaszosabbnak tűnik fel, ha megismerjük annak indokait. Megismerteti ezeket velünk Gedő maga ezen emléklapon, melylyel barátja álbúráját zárja bé: „Szives óhajtásod hozzám, kedves Kozma Gergely, a lévén, hogy én is emlékkönyvedbe, barátid szent mausoleumába, azoknak példája szerént, valami jeles mondással áldozatot nyujtanék: felhántam kis könyvtáram legjelesebb s a végre használható kincseit, fel azoknak diademját, a sz. írást. Szebbnél szebbeket, felségeseket nagy számmal találtam, de oly méltót szivedhez és szívemhez, oly érzékenyül emlékezetest nem találtam, mint azt: hogy engemet 15 évü koromban hivatány nyodata szépre, jóra, igazra a leghivebb szellemmel töltöttél el, s literaturánkhoz, éltem boldogító angyalához kiolthatatlan gerjedelmet öntvén belém, éltem legszebb óráinak nagyobb részét neked köszönhetem; s még iskolai pályánk alatt hív baráti szivedhez kapcsolván, annak szent tüze, anynyi eltölt évek hoszszu során még ma is fogyatlan fényben lobog mindkettőnk érzékeny szívében, s kikapván minket a társasági czifra convenientiák poklából, idylliumi életbe varázsolt által! Valóban barátságunk ritka példája a józanságon, okosságon, tiszta érzésen, s a szív menynei érdekein alapult barátságunk. Vajha a jövendő létel azt ne szakasztaná félbe! A mostaniban a síríg fog, s kell tartania! Óhajtja leghivebb barátod Gedő József.“¹⁾ S jól jegyezzük meg: nem egy ábrándos ifju

¹⁾ Kozma Gergely „Emlékeztető Könyvé“-ben. Aláírva: „1833. nov.

szavai ezek, hanem egy 55 éves férfi lelkének kiömlése 59 éves barátja előtt! Kell-e ehhez magasztalás?! Fér-e ehhez dicsőítés?! Nem inkább a nemes irigység érzete fog-e el minden lelket, mely bir érzékkal az eszményiek iránt, s melynek nem adatott osztályrészül ilyen életet élni át?!

E viszonynak gyümölcsei is hasonlók voltak. Célja és tárgya mindig a haza, a nemzet, a miveltség áldásai és az irodalom.

Gedő maga egy ritka alapos miveltségű férfi volt, ismerve és eredetiben olvasva az angol, francia és német irodalom legkitünőbb termékeit; philologiai, philosophiai és aetheticai tanulmányokat szenvedélyvel folytatva s égő vágygyal csüngve irodalmunk és nyelvünk fejlődési küzdelmein. Kazinczy szerint „nyelvünk felől helyesebben ítelt, mint íróinknak egész egyik fele.“¹⁾ Ő maga is többféleképpen tervezte részt venni a nemesek e küzdelmében.²⁾ Különösen vágyott volna Kozma G. buzditása folytán egy nemzeti irodalomtörténeti mű kidolgozására. E végett vágyódott félrehúzódni egy magános helyre, „hol a tudományoknak több szempillantásait áldozhassa fel.“ Ezért „nehány esztendőig — írja — M.-Vásárhelyre szándékozom menni, nem anynyiban, hogy magamból törvénytudót formáljak, minthogy az én legkedvesebb barátommal töltsék el minden esztendőben néhány édes napokat, s hogy egymáshoz kapcsolva gyűjtsük a G. Teleki könyvtárából a mézet.“ Később azonban — az akkori sajtóviszonyokat s a censura bénító, szellemölő hatását szomoruan jellemezve — így szól: „Valóban barátom, az a tárgy, t. i. a magyar literatura történetemek pragmatica előadása elháríthatlan akadályokkal van öszszekötötve reám nézve. Meszsze van a Széchenyi könyvtára. De az én elmém a kidolgozásban is menynyi akadályokra talál! Nehogy a félénk censura egészen meg-

3-án, Gedő József született A. Sz. Mihályfalván, 1778, aug. 22-én.“ Születése helye és napja e szerint különbözik az ő életiratában olvashatótól.

Az „Emlékeztető könyv“ 1796—8-ig állított össze, azon innen csak egy pár lapot tartalmazva. Öszszesen 65 emléklapot foglal magában, mind meg anynyi kitünő nevekkal, minő pl. Gedő, Mikó S., I. Maucksch, S. Streicher, Fejér Rozália, B. Wesselényi F., Simén Elek, Zoványi J., Bedeus J. és Regina (Scharberg), Fabritius Th., Joó S., Seivert M., Radnotfáy Sigm, Greskovits J., Verestói, B. Szentkereszti S., Básthy J., Wentzel J., Mirtse E., Maurer K., Horváth P. K., Ágoston I., Sala, Szirmay A. stb.

¹⁾ Ker. Magvető, VI. kötet, II. füzet, 82. l.

²⁾ Kozma G. ajánlotta Döbrentei-nek, hogy az „Erd. Muzeumhoz munkatársul vegye. Kozma G. levele Döbrentei-hez, 1814. szept. 17.

herélvén, egy nonsensussá válják! Ide nemzetünk hidegsége s annak okai: idegen királyok, papok etc. beléjönének. Menynyi veszedelemmel fenyegető köszirtok!“¹⁾

Irodalmi ösztökötéseiknek gyümölcse volt egy társaság alakítása, mely kettőjükön kívül kereszturi professor Szabó Sámuel foglalta magában²⁾. Célja volt — egy készen kidolgozott terv szerént — „a magyar nyelvnek eredeti tisztaságban fentartása s helyes elővitele“. Célját egy „Magyar Aurora“ című havi közlöny által valóította volna meg. Azonban ugyanezen időben indítván Cserei Farkas és Sándorfi József különkülön egy hasonczélú havi folyóiratot, a Gedő tanácsára jónak látták „elvárni ezek fátumát“, sőt elhatározták Csereit támogatni³⁾. Mire nézve azt írja Gedő: „Én tehát azt mondom lelkem Geczim, hogy mi ketten ugy öszszeccsatolódva, mint sziveink öszszeforrva vannak, fordítsunk, írjunk, s Cserei ügyekezeteit gyarapítsuk, s reménylem, nem töltjük időnket hijába. Írásunkat elsőbben egymással közöljük, azután Kazinczy Ferenczcel, s ha kiállják a próbát, közzéteszszük“⁴⁾.

Hogy azonban ő bocsátott-e közre valamit, nem tudom. Leveleiből látom, hogy folytonosan dolgozott. „Én se restelkedem, írja a többek közt. A m. literaturát illető leveleimen kívül, melyek közül tiznek van készen a csontképe, dolgozom az izetlen poesis theoriáján, s ennek applicatioján, vagy az anti-poesisen, mely 7—8 esztendőök előtt bajosan készülhet el. Ez engemet a Herostratus érdem-legiójába fog helyezetteti, holott én nem a Diána csudált templomát, hanem az izetlenség templomát akarom felgyujtani. Megpróbálom a poesisben is tehetségemet, de metrummal írok, a mit írok“⁵⁾. Valószínű, hogy ha valamit kiadott, azt Gőnyi név alatt tette, mint a mely nevet gyakran használja Kozma G-hez irt leveleiben.

Az „Aurora“ végképpen elmaradott, mert a rokonemű időszaki folyóiratok száma egyre gyarapodott s azok egy része, minő

¹⁾ Gedő J. levele Kozma G.-hez. Abrudbánya 1804.

²⁾ Gedő J. levele K. G.-hez. Gerebenes, 1803, apr. 4. Melyben Szabóra vonatkozólág így szól: „Hát a prof. Szabó által fordított Mármontel Incassái s még más darabok, melyeket fordított, nem kerülnek-e a Rózsaszin Gyűjteménybe. Ezen embert csakugyan tartzuk meg s huzzuk bé a mi literátori társaságunkba — s hárman sokat tehetünk“.

³⁾ Gedő J. levele K. G.-hez, 1803, mart. 19.

⁴⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1803. apr. 4.

⁵⁾ Gedő J. levele K. G.-hez, 1806. jan. 23.

volt különösen a „Minerva“ igen életrevalónak bizonyult be. Ők pedig nem hogy minden áron kiadók legyenek, hanem hogy legyen az irodalomnak ilyen közege, azért csinálták volt tervüket. Megmaradtak tehát, a mik eleitől fogva voltak: az irodalom dicsváadászat nélküli pártolónak. Főtörekvésük és igazi benső gyönyörűségök volt, megismerni és megszerezni minden jelesebb új terméket. E végett ivenkre terjedő leveleikben ismertették egymással az új műveket, kiterjeszkedvén azonknak oly alapos és részletes bírálatára, mintha ezt egyenesen a nyilvánosság eleibe szánták volna. „Ha Arankával beszélgetéseid lesznek a magyar literaturáról, ird meg nekem is“ — mondja Gedő. „Én részemről a mit csak hallok, meg szoktam írni neked“¹⁾.

Révairól így ír: „Azon munkák között, melyek mostanában közrekeltek, egy a figyelemre legméltóbbak közzül a Révai „Antiquitates Literaturae Hungaricae I. volumenje. Minémü kincsei fedeződnek fel itten hasonlíthatlan nyelvünknek! minémü világot öntenek egy olyanak, ki teljes igyekezettel van ezen a dicsó nyelven tisztán, ékesen, a nyelv geniusával egyezőleg írni! Nem lehet a magyar íróknak, kik munkáik által dicsőíteni akarják hazájokat, eléggé ajánlani Révainak elmékedéseit megfontoln*io*k és használ*ni*o*k* (ezen szójejtéseket: megfontol*ni* o*k*, használ*ni* o*k*, ír*ni* a, az írt munkából tanoltam). Te olvastad azt, s nem szükség annak tartalmát elődbe terjeszte n e m²⁾. Valóban a jó hazafiaknak egy collectát kellene csinálni, hogy ezen érdemes hazafi czéljában elősegíttessék. Csak azt sajnálom, hogy nem magyarul ír. Egy oly ékes író, mint ő, a magyar stylistikában valóságos kincset hagyta nekünk ez által hátra. S erre őtet bizonyosan a haza hidegsége kényszerítette, mivel magyarul kezdett volt ezen munkához még 1783-ban³⁾.

S irdalmi érzékök a szellemi gyönyör mámorai között sem csalta meg őket, mert a kiketők megbámultak, elragadtatással magasztaltattak, mint Révai, Kazinczy, Virág, Berzsenyi, Kölcsey, Rajnis, Versegi, Kis, Kisfaludi stb. — azok ma is méltán magasztaltatnak. Igen, mert ítéletök aesthetikai alapon épült. „Oh az aestheticát kellene annak előbb tanolni, a ki közre írni merészel; különben ha az Istenek lelkekből nem nyert az író, vagy szüntelen a görög és deák remekeket nem buvta, s azoknak ajándékokból nem

¹⁾ Gedő J. levele K. G.-hez. 1803. apr. 4.

²⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1804.

³⁾ Gedő József levele K. G.-hez 1803. oct. 1.

ragadott hozzá valami, lehetetlen, hogy illessen, hogy kedvet találjon a józanok előtt. Mi haszna sikoltoz verseim szépségén a tanuló ifjuság, az igaz és jó érzés nélkül szűkölködő csoport, ha egy Virág, egy Révai, egy Rajnis, s egy Kazinczy öszvehuzza homlokát?!¹⁾ Ily nézettel előbb mindent kritikával vizsgáltak s a mi aztán bírálatukat kiállotta, azt felkarolták, terjesztették.

„Kérlek, hogy a mi új darabokat szerzesz, ird meg nékem röviden annak érdemét s környülményeit, egy szóval rövid recenzióját. Én is küldendő levelemben két most szerzett darabjaimról foglak tudósítani“.²⁾ Lássuk egy példáját kritikájuknak Kisfaludi fölött: „A „Szerelem gyötrelmei“-ről megegyezünk véleményünkben. Meglehet vallani, hogy ezen Poeta legtöbbet tehetne nemzeti nyelvünknek Európában megkedvvelésére. Hanem megérdemlené ezen munka a magyar aestheticusok figyelmét s legszorosabb criticáját, hogy írója látván ejtett hibáit, a tökéletig helyrehozza. Himfy „Szerelmei“ a legjobb darabjaink közül való, mely literaturánknak dicsőségére van, de még sokat tökéletesedhetik s alkalmas is arra. Ha én lennék az írója: 1.) Anacreon metrumára venném; 2.) a hangját változtatnám s a dülhőség helyett Bürger ily tárgy darabjainak tonussát venném fel; 3.) lányom moralis characterét még szebb képekbe adnám elő; 4.) annak testi szépségeit kevesebb sorokban érdekelném; 5.) lányomból nem formálnék olyan teremtést, a milyennek előhozására a természetet az író már elégtelennek tartja. Egy ilyen rendkívül való hyberbole, ha mellékes szépítéseitől elvonatik, kedvetlen. Egy aestheticai ideát akart festeni, de ennek kiterjedt határait rendkívül meghaladta. Azonban mindezen kis hibák, melyek egy ilyen genietől nem igen maradnak el, talán annál több becsot adnak a munkának. A Himfy hibái kellemetesebbek, mint két vagy három poetáinkat kivéve, a többinek szépségei mind együtt. Valósággal én is merészlem erősíteni, hogy nekünk is van Petrarcánk!“³⁾

Azt kértheti ezekre olvasóim valamelyike: mi haszna volt az irodalomnak e magánlevelezésben rejtett elmélkedésekben, hogy azok részleteit oly előszeretettel tárod fel a késő nemzedék előtt? Én erre csak azt felelem, hogy nemzeti érzelmeimnek véghetetlen öröme telnék abban, ha mentől több ilyen rejtett ereklyéit láthat-

¹⁾ Gedő levele K. G.-hez 1804. sept. 4.

²⁾ Gedő levele K. G.-hez 1803. jan. 11.

³⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1804. oct. 3.

nám felkutatva a magyar közép nemesek és vidéki papok irodalom-szeretetének, lángoló honszerelmének; magas műveltségének, a haza szellemi ügyei önzetlenül, zajtalanul és a lélek benső, magasztos örömeivel gyakorolt szolgálatának. Mutassanak csak egy nemzet kebeléből sok ilyen tagot fel: s irigységgel fogsz azon nemzetre tekinteni, ha hozzá nem tartozol, s büszkeséggel, ha tagjának vallhatod magadat! Az általános műveltséget az egyének műveltsége készíti elő és terjeszti szét. Ma már legalább is osztályok kincse az irodalom és műveltség, de századunk elején még csak egyeseké volt. S az osztályok érdemei ez egyesekben központosultak. Ma egy Kazinczy, egy Döbrentei, egy Aranka százak meg ezerek közül válogathatná barátságának frigy társait, de századunk elején boldog perczeket vala képes szerezni nekik egy Kozmáé is, egy távol vidék falusi papjává. Kiket e nagyok meleg kebelvel öleltek: ne unatkozzunk mi azok szellemének közelében!

A fenn vázolt szellemnek azonban látható emlékeire is képek vagyunk rámutatni, s valóságos mulasztás lenne arról megfeledkeznünk. A Gedő és Kozma G. könyvtárát értem. Mi természetesebb, minthogy az olyan embereknek, mint ők, a könyvtár életfeltétel volt? Hiányozván pedig ekkor a közkönyvtárak, alkotniok kellett magánkönyvtárt. És ők alkottak is a maguk számára egyet-egyét, mely diszét képezhetne volna gazdag urak fényes kastélyának. A Kozma Gergelyé lakházának egyik tágas osztályát töltötte bé, magában foglalván — az idegen remekek mellett — nemzeti irodalmunk javát s nagy gonddal készült, a nyomtatáshoz csatlódásig hasonlító gyönyörű kéziratban azon műveket, melyekhez a censura miatt csak titokban lehetett jutni¹⁾. Hogy a könyvszerzésre fordítható pénzből egy krajczárt se kelljen mellékes dolgokra költeni¹⁾, megtanulta a könyvkötést s könyveinek szép és kemény kötését, aranyozását és a sarkakra nyomott czimezését mind sajátkezüleg eszközölte.

Könyvtára a vidék olvasó közönsége előtt mindig nyitva volt, úgy hogy a körül mint egy olvasókör szerveződött. Könyvein ez állott felírva: „Kozma Gergelyé s barátaié“. Fentartva azonban a tulajdonjogot, némelyekre ezt írta: „A használni elvitt tulajdonnak az a szava hozzád: „használd s gazdának a dj h a z a“; a többiekre meg ezt: Res clamat ad dominum!“

¹⁾ „Ezután fogom veled naponként közleni a tiltott könyvek lajstromát — sub maximo anonymo et cautela“. Gedő lev. K. G.-hez, 1803. febr. 27.

Hírlapot — szerény vagyoni állása mellett is — egész életén át járattott, s körébe csoportosuló hallgatóit folytonosan tudta tájékoztatni a kor eseményeiről. Könyvtárának és tulajdonosa hirnévének bizonyítéka az, hogy midőn n. ajtai Kovács István és gróf Kemény József történelmi nyomozódásaikat, kutatásaikat folytatták s e végett Erdélyt beutazván, minden könyvtárt átvizsgáltak s minden író- és irodalombarátot felkerestek, a kövendi unitárius szerény papi hajlék is több ízben üdvözölte falai között e kitünőségeket.

A könyvtár, tulajdonosának 49-ben történt halála s nagyobb fiainak távolléte folytán, sok értékes darabjai és ritkaságaitól megfosztva, az örökösök által az unitáriusok kolozsvári főiskolája könyvtárába szállítottatott bé 1852-ben.

Ugyanezen intézetnek képezi egyik nagybecsü tulajdonát a Gedő könyvtára is, melynek megalapításában a fenn jelzett benső viszony alapján Kozma Gergely szellemi szövetséges volt. Nem érdektelen dolog látni egyes vonásait azon lelkesedésnek, áldozatkészségnek, melyet a Kazinczy-kor irodalma egyes fogékony lelkekben felébresztett. „Nékem a legelső szükségeim közzé — írja Gedő — a literatura productumai tartoznak. Ezért kérek, hogy ezután is akármi jön praenumeratiora, helyettem is praenumerálj!“¹⁾

„200 forintot gyűjtöttem össze magyar könyvtáram telyesebbé tételére. Azért barátom segítsd szándékomat, annál is inkább, hogy e még valaha többekkel együtt valamely hazai institutumé lesz“, Ugyanazon levelében írja: „Annyira vittem már dolgaimat, hogy a magyar könyvek megszerzésére esztendőnként 40 forintot fordíthatok“²⁾. „Azt irtam vala ugyan, hogy 40 forintot szántam el esztendőnként magyar könyvekre, de egy ide rekesztett lajstromból láthatod, hogy meghaladja az irt summát, a mit eddigelé költöttem, s talám 100-ra is felhágott volna, ha a könyvek megszerzése utját előbb feltaláltam volna“³⁾.

„Én neked eddig 100 forintig adtam comissiot, de mi ez egy olyan tüzes barátjától a m. literatúrának, mint én, ha éhezni is mellette!“⁴⁾. Még midőn nősüléséről ír is, nejének jellemzésében

¹⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1803, apr. 4.

²⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1803, oct. 1.

³⁾ „ „ „ 1804. oct. 3.

⁴⁾ „ „ „ 1803. jun. 19.

a legkiválóbb hely ez: „Az én jövendőm a legmosolygóbb, annyival inkább, mert az ő kellemetes magaviselete literatori gyönyörködéseimet nem szakasztja félbe, sőt táplálékja passiomnak. Ügyes gazdaszonysága pedig azzal biztat, hogy a literatúrára továbbra is költ-hetek. Micsoda meglegeedés ez!!“¹⁾

A fődolog a fennebbiben nem annyira az összeg, bár azon időben egy közép nemesnél az sem jelentéktelen, hanem az érde-mel különös figyelmet, hogy itt egy rendszeresített évi kiadásról van szó könyvekre.

Azt tudjuk, hogy az angol év elején költségvetést készít magának, melyben jótékony czélokra mindig bizonyos összeg van felvéve; de hogy egy magyar gazda évi budgetjében az irodalom állandó, rendes rovatot képezzen, ez ugy hiszem még napjainkban sem oly közönséges dolog, a miről különös elismerés nélkül szólhatnánk.

Ilyen volt az a kis kör, melynek középpontján Kozma Gergely állott. S ilyen az az eszményi élet, melyet e kör realizálni tudott.

Lássuk már most Kozma G. munkásságának nyomait papi pályáján, az egyházi életben.

Papi dolgozatainak kéziratban maradt fokos kötetei e téren is ernyedetlen szorgalmáról tanuskodnak. Világi irodalmi gondjai és elfoglaltsága teljességgel nem váltak hátrányára kötelességszerű hivatalának. Sőt egyházi beszédeiben igen ügyesen tudta értékesíteni s így hivei között terjeszteni azon eszméket, melyekkel lelkét amonnan gazdagította. Bizonyítja ezt azon két egyházi beszéd, melyek egyike — egy temetési prédikáció — önállóan, másika — egy fársángi beszéd a Salamon-féle gyűjteményben jelent meg²⁾.

Az első, Nyárad-Gálfalvi Nagy Zsuzsanna, tompai Botos Péter özvegyének temetésekor mondatott, 1802, mart. 7-kén, Sz. Gericzén³⁾. Erre vonatkoztak Kazinczynak Csokonaival egye-

¹⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1813, aug. 26.

²⁾ VI-ik füzet, 55-ik lap: „Fársáng végén, mondatott M. Vásárhelyt és Kolozsvárat“. Aláírás: „Kozma Gergely, most kövendi unitárius pap, Aranyos-Torda s a fejevármegyei környéki esperes“. Terjedeleme: 9 nyomt. levél.

³⁾ Főcíme: „Congregatio Mixta Marcalis Moralis“. Nyomatott Hochmeister M. betűivel Kolozsváron. 1802. Terjedelme 54 l. A kezennél levő példány Koronka Antal esperes ur tulajdona.

temben sajnálkozást kifejező reflexioi, hogy miért kényszerítették Kozma G. halotti prédikációk írására. Azt hiszem azonban, hogy a terjedelmes (55 oldalra menő) munka elolvasása után kibékültek irójával. Valóban kellemes meglepetés egy temetési beszédben olyan eszmékkel és fejtegetésekkel találkozni, mint ebben. Egyik főeszméje a nő-emancipatio, mely mellett a különböző nemzetek története és törvényhozásából s a természetphilosophiából merített fontos érveléssel száll sikra.

Másik főeszméje, melyet 20 lapon keresztül tárgyal, a nevelés. Különösebb részei ennek: a nőnevelés, a falusi és városi iskolák, az anya befolyása a nevelésre. Miután a nevelés általános jelentőségét tárgyalta, így folytatja: „A kiknek legelsőben vagyon befolyások a nevelésbe, azok az anyák, vagy legalább azoknak kellene lenni. S mégis fájdalom! láthatni sok anyákat, kik magzatjaiknak csak szülő, de nem nevelő anynyai; kiknek karjairól az ártatlan kisedet a pumi kutyácska, vagy a móditól authenticáltatott szokás lehergeli“. „A dajka általi táplálásból származik aztán a szülők iránti tiszteletlenség, testvérek közti vérmérsékkülönbség, egyenetlenség, betegségek átplántálása stb. „A szoptató dajkától rendszerént a száraz dajka veszi által a gyermeket, azon kötelességek teljesítésére, melyeket már az édes anya megtagadott. Itt valahány szempillantás, anynyi a hajótörés. Ugyanis hallhat-e ennek oskolájában a polából kifejtődző s mindenre figyelmezni kezdő gyermek egyebet, a kisértetekről, lüdczerekről, boszorkányokról, sirból feljáró lelkekről költött beszédeknel? nemde nem ilyenekről ijesztve alátja-e el gyakorta a nyakáról a megunt ártatlant? — — — Itt hallja azokat a számtalan babonákat, balítéleteket, hibás vélekedéseket, a természetben s társaságban történő dolgoknak költött okait, melyek annyira meggyökereznek szívében, hogy néha Socrates maga sem volna elégséges belöllek kifilosofálni. Itt szivja bé azokat a tisztátalan, trágár, hivalkodó, rágalmazó, káromkodó beszédeket, melyekből gyakorta Censorius Cato se tudná kimosdatni. Ezen dajkai oskolában látja többire azokat a szívet s erkölcsöt megvesztegető tisztátalan jelenéseket, melyeket, felserdülvén, gyakorta igen elein maga is gyakorlásba vészen“. Azután a görögök és rómaiak példájára külföldről behivott idegen dajkák és nevelőkre azt mondja, hogy „miattok a nemzeti character elvész, az egyenes együgyű gondolkozás módja a pallérozás színe alatt elaljasodik; a nemzet s haza szeretete hang-

zattá válik; a nemzeti öltözet s ősi viselet utálatba mégyen; a honnyi erkölcsök együgyűsége szinesebb, de férgesebb erkölcsökkel cseréltetik fel; az eddigelé neveken kívül ismeretlen utálatos nyavalyák indigenáltatnak“.

Ezután ostorozván a családi nevelésben a kényeztetést, keménységet, kegyetlenséget s a szülőknek gyermekeik közti személyválogatását, áttér

a falusi iskolákra. „Ezekben is — úgy mond — ezer a fogatkozás, minthogy kivált a földmives rendnek gyermeke majd semmire sem tanittatik benne, a minek valaha hasznát vehetné. . . Nem jobb volna-e az ilyen gyermeket a nyomtatott, uj és régi kézírások helyes olvasásának megtanulása után, született nyelvén ezekre tanítani? u. m. vallás, természethistoria, a világ geographiai és physikai esmerete, közönséges történet, hazai geographia, historia, nemzete s vidékje törvényeinek rövid summája, számvetés, küldözhető-, egyező-, nyugtató-, könyörgő és kezes-leveleknek helyes készítése, a házi és mezei gazdaság fundamentomí, a mechanikának kezdetei, pénzek és mértékek ismerete, — s a keresztény erkölcstudománynak kivált azon részére, mely az Istenhez, királyához, hazájához, önnön magához, háznépéhez, felebarátjaihoz minden nemzet s vallásbéli tekintet nélkül — tartozó kötelességeket foglalja magában. Valahol ez a nevelés módja meggyökerezhetnék, ott a zendüléstől, a társasági közterhek viselése ellen való békételenkedéstől, a vakbuzgóságtól, a megavult s jobbitható szokáshoz ragaszkodástól és a szükségtől ritkábban lehetne tartani.“

A gymnasiumokra vonatkozólag így nyilatkozik: „Hogy ha benne a kiholt nyelvek mellett a mai virágzó nyelvek is taníttatnának; ha tanulói eszköznyelvül a nemzeti vétettetének fel s tétetének közönségessé, hogy az ifjak az idegen eszköznyelv tanulásával életek legszebb részit eltölteni ne kéntelenítetténe, s minekelőtte a tanulásához vonzó kedvét az unalom váltaná fel, a valóságos tudományokhoz idején foghatnának s egész tűzzel folytathatnák; a gazdaságra, mesterségekre, fegyverviselésre, kereskedésre, tudós hivatalokra hajlandóbb s idővel alkalmaztathatóbb ifjak egymástól még eleintén megkülönböztetve s természeti hajlandóságokhoz képest oktattva nevelténe; ha az okos gyermeknevelés theoriájára egész kiterjedésben taníttatnának; ha minden papokká nevelendő ifjaknak szívéből a fanatismusnak veszedelmes indulatja még jókorán gyökerestől kiszaggattatnék, s he-

lyében a munkás felebaráti szeretet, a keresztényi türelemmel egybekötve, mint a vallásnak kettős elevenítő lelke, és a józan philosophián fundált tiszta critica minden tudományok felett beléjek oltattatnék, minthogy eleitől fogva a papok vakbuzgósága miatt az emberiség legtöbb véres csapásokat szenvedett; ha a közönséges nevelőházak nem a népesebb városokban, hanem inkább azoktól elvont kietlenebb környékekben emeltetnének, hogy a vidéknek vadsága az ifjuság testi erejének gyakorlására ösztönt adhatna, hogy erkölcsé megvesztegetődésének ritkább alkalmatosságai lehetnének: így lehetne remélni, hogy a józan világosodás elterjedésének, a tudományok virágzásának, a mesterség s kereskedés gyarapodásának ohajtott időszakaszsa nemsokára bekövetkeznek, s a számkivetett boldogság haza költöznek.“

Vége a nőnevelésre térvén, kérdi: „Hát valjon az anyára, gazdaszszonyra, feleségre s polgárnéra menendő leányi ifjuság neveltetése a tökéletesség gráditsának hányadik lépcsőjén áll?“ S a külsőségekben kedvteléssel kéjelgő gyengeség okait és következményeit fejtegetvén, felteszi a kérdést: „Valyon nem lehetne ezen erőtlenebbek figyelmetességeit érdemesebb tárgyakra csalogatni s az élet tzéljával megegyezőbb dolgokkal foglalatoskodtatni? Nem hasznos következéssel lehetne-e a meszsze haladott Brittusok s más csinos nemzetek nyomán — a leányokat számokra intézett köz-nevelőházakban tartatni, s azokban őket az Istennel s Istenhez tartozó kötelességekkel, a józan philosophiának sarkalatosabb igazságaival-, a természettel s annak historiájából azon részekkel, melyek őket legközelebről illetik-, nemeknek nyavalyájjal s orvosló eszközeivel-, önnön magokkal-, léjendő férjeikhez, magzatjaikhoz s még tselédjeikhez is tartozó kötelességekkel-, a jó gazdaszszonyságnak minden részeivel-, az étkek nemének a diaetetikai régulákkal megegyezőleg léjendő készítésével-, s a helyes nevelésnek mesterségivel nyomósan megismérkedtetni? Menynyi haszon nem következhetné ezen nevelés módjából mind a társaságra, mind a férfiakra s mind magokra az aszszonyokra is! Ekkor az aszszony nem lenne kéntelen, minden meggyőződés nélkül, babonát, kísérteti költeményt, lüderitzek, támasz-fejések historiáit, boszorkányok hazug erejét, varáslásokat, bű-bájolást, több képtelenségeket vakon elhinni; mert maga elméjével is általlátná, hogy ezek tsupa képtelenségek. Nem lenne kéntelen az aszszony más szemével látni, más vélekedéseivel

akár jó, akár rossz legyen az, megelegedni. Majd nem fogná a köntöst s drága követ érdeme felett becsülni; mert megismélné, hogy a valóságos érdem a józan csinosodásban s virtusban áll; által kezdené látni, hogy nagyobb érdemére válik egy általa jól nevelt magzatnak eléállíthatása, mint a legkritkább gyöngyöknek s drága köveknek magára ruházása — — s láthatnánk ma is elég *Cornéliát!*“

„Igy lennének a csupán szép aszszonyiállatok értelmes aszszonyokká!“

Ime csak e rövid kivonatban is mennyi fontos eszme, mily józan okoskodás és korát mennyire tulszárnyaló szép reformterve öszszes nevelési rendszertünknek. Ezek egy része, még csak most kezd megvalósulni, egy része pedig — a nőnevelés — még csupán elvi győzelemmel dicsekedhetik.

Kozma G. már századunk második évében a mi modern nevelési eszméinket hirdette. Igen, mert ő ismerte az európai tanügyet, s fogékony lelke azonnal megbarátkozott Pestalozzi törekvéseivel. „Nachrichten aus Schnepfenthal für Eltern und Erzieher“ gyakran szerepel idézeteiben. S ABC-könyvében a tájékozott pädagogus ujjai ismerhetők fel.

A Bruckenthalok, Bedeus és Gedő nevelője tanítványjaiban is jelesnek mutatta magát. Csak sajnálhatjuk, hogy nem léphetett teljesen tanügyi pályára. De egyszersmind elismeréssel jegyezhetjük fel, hogy mint pap is módját tudta találni ismeretei és eszméi terjesztésének.

Lássuk azonban, hogy ez eszmék hatottak-e a kortársakra s a papi hivatás ilyen felfogása és betöltése találkozott-e elismeréssel? A kolozsvári kritika a Gedő leveleiben maradott hátra. „Kinyomtatott predikatiód által — írja ő — magadat mindenféle esmeretessé titted. Tégedet statusunk prédikátorai közt azon polczra helyeztetnek a disinteressatus értelmesek, melyen van Körmöczi és Szabó, anynyira, hogy belőled s ezekből formálják az eminent kitetsző prédikátorink triumviratussát. Azonban mindeniteket bizonyos s különböző tekintetben elsőknek tartanak, az az Körmöczit legphilosophusabb predikátornak, Szabót legaestheticusobbnak, t é g e d e t l e g p o p u l a r i s a b b n a k, ki szép munkáid által az egész publicumot általyában interessálad, minthogy azt minden értheti, tanulhat belőle s gyönyörüséget talál abban. Tehát Körmöczit az irtak szerint ugy képzelem mint Kantot, Szabót mint Rousseaut, tégedet mint Voltairt a morálokban; vagy az elsőnt mint Horatiust, a másodikat mint Swift-et, a harmadikat, vagy tégedet, mint Rab-

neret a satyricumokban; vagy végre az elsőt mint Klopstockot, a másodikat mint Wielandot, a harmadikat mint Geszner Salamont a német poesisben. Mindenitek tökéletesen dolgozik, de Körmöczit csak a filosofusok, Szabót a szép lelkek, tégedet mindenek érthetnek. De valyon nem kélsz-e ki ellenem, hogy tüteket ama ritka talentumokhoz hasonlítottalak; nem nézed-e hízkeledésnek cselekedetemet? Én helyesebben másoktól kölcsönözött gondolatomat nem tehettem ki, s olyan férfiak mint ti, s nevezetesen te, ki esmered indulatimat s characteremet, könnyen megengedsz nékem, ha hibáztam. Hiszem mű is egy szép és jó leányt angyalnak nevezünk vagy Deá-nak, s csak a tapasztalás által, önnönmagunk fedezzük fel ezen kitétel hibásságát: ha elveszük az ilyen Deákat. Különbem nem tulajdonképpen hasonlítottalak össze az irt nagy emberekkel, hanem csak hármotok relativ érdemeit.“

„Tehát ezentul igyekezz nyert híredet fontos munkák által consolidálni. Predikatiod által már megüsmerttetted magadat s utat készítettél azoknak kedves elfogadására. Olyan szerencsés üdöközben állottál elő, hogy majd original darabjaidért a könyvnyomtatók vetélkedve fogják kedvedet keresni.“¹⁾ Ugyanazon évben írja erre vonatkozólag: „A bátyád azt mondá (Kozma József, kolozsvári ügyvéd), hogy majd kéntelennek látja magát újra kinyomtatatni, olyan kapós. Ha ez úgy van, úgy a te munkád legelső az efféle fachban, melyet másodsor is ki kell nyomtatni.“²⁾ Ilyen volt az általános benyomás, de igen érdekesek az ev. ref. pap, Gombási István részletekbe menő reflexioi is. Ő ugyanis a munka elolvasása után így ír: „Nagyon tetszik nékem ez a jeles munka. Nagy olvasásra és még szebb elmére mutat. Tudom ugyan, hogy mire lehessen magyarázni, ha valaki mást szembe dicsér; de azt is tudja a Haza, hogy soha a hízkeledés kenyerem nem volt. Örvendtettem kivált, midőn látnám, hogy t. Uram a francz és német nyelvekben, és azokon irt tudományyal gazdag könyvekben is jártas-költös. Hasonlóképen a mi magyar könyviróinknak drága munkáit is nagy haszonnal olvasta, és azoknak kintseit, a magyarnyelv kipallérozására és megbővítésére tzeelőző ujonnan feltalált szavait és szollások modjait egészen magáévá tette. (Ilyen kifejezések pl. a „nemde“ — és az erőteljes „rát ermettség“, a német „Gediegenheit“ szerencsés fordítása stb.) Nagyon tetszett nékem a nevelés hibáinak

¹⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1803. ?

²⁾ Gedő levele K. G.-hez, 1803. april 4.

és a szebb nemnek köztünk újabb-újabb modin való kapásának tinos tanálása. Egészen helybe hagyom a falusi és városi iskolák iránt említett hasznos projektomait. Rövid szóval mondván, megszerettem az egész munkát mind foglalatajára, mind az előadásnak módjára nézve. S candidálok t. Uramot két hivatalokra. Az egyik a magyar nyelv mivelésére támasz hamar felállítandó és társaságnak érdemes tagjai közötté léjendő sámláltatás; a másik a kolozsvári unitária fényes ekklésiában való papság. Szép ekklésia ugyan a sz.-gericzei is, de mégis kitsiny fészkek egy olyan sas szárnyain repülő elemének. Szivemből örvideném, ha candidatiom méltó tekintetbe vétetnék.“¹⁾ E reflexiok nem csak azért érdemelnek különös figyelmet, mert egy más felekezetű tekintélyes paptól erednek, hanem kiválóan azért, mert ezekből látjuk, hogy Kozma Gergely a prédikálásban nem csupán a közönséges, még napjainkban is csaknem kizárólag használt s éppen azért tán el is koptatott elvont moralizálást gyakorolta, — mi részben okozója a vallásos közönynek, mert a lélek sem szereti az örökös egyforma táplálékot — hanem felölelt abba nevelésügyi, társadalmi s általános közmivelődési kérdéseket, melyek anynyira érdekessé tették tanításait, hogy még magam is beszéltem egyszerű falusi emberekkel, kik 3—4 évtized mulva is emlegették egy-egy prédikációját. Kövendi esperessége korából egy kiváló példáját emlegetik ma is Abrudbányán, alkalmazkodni tudó papi hatásának. Nevezett helyen a többek közt — egyszer esperesi visitatiót tartván, ott az nap éppen heti vásár volt. A mint a templomba mentek, panaszzolják, hogy a buza milyen drága, vékája 6 forint. A vásárosok is bementek a piac mellett levő templomba. Kozma G. egy oly hatásos könyörgést rögtönöz a drágaságról és felebaráti szeretetről, hogy a mint a templomból kijöttek, a buzának vékája azonnal kapható lett 3 forinton. Ez esetet nekem abrudbányai légátus koromban beszéltek el, mintegy 20 évvel a Kozma G. halála után. S aztán irályá és nyelve a theologiai seminariumból kilépte után nem a fokozatos hanyatlást — mint oly sokaknál, hanem a folytonos emelkedést mutatatta. Az ilyen pap aztán egyszersmind valódi népnevelő, mint ezt Sz. Gericze és Kövendi népének feltűnő értelmiségében ez egész századon át fel is lehetett ismerni. Igaz ugyan, hogy az elsőnek isko-

¹⁾ Gombási István levele K. G.-hez. Márkod 1803. Sz. György hó 26.

iaja is nagyhirű volt a született paedagogus Tiboldi alatt, de az is igaz, hogy Tiboldi hatásának is nagy előnyére volt a Kozma G. barátsága és támogatása, mert egy iskola- vagy tanítóellenes, avagy az iránt csak közönyös pap ma is bénítólag hat a sikerre. Hát még századunk első felében!

Kozma G. a nagyhirű és tekintélyes esperes a Tiboldi iskolájába járó gyermekei által mindig saját készítette versekben üdvözlötte tanítójukat ennek névnapján és ünnepnapokon. S gyermekeiben e kegyelet oly mély gyökeret vert tanítójuk iránt, hogy férfikorukban is gyermeki örömmel fogadták házukban egykori mesterüket.

Az Uzoni-Kozma-féle unitárius egyháztörténet folytatásában — mely a hazai történelemre vonatkozólag is sok egykoru feljegyzést és adatot tartalmaz — szintén van része. Id. Kozma Mihály, a Gergely atyja, a nevezett műnek három tomosait írta¹⁾ s folytatását gyermekeire hagyta, a kik azon Székely Sándor kortárs szerint is tovább dolgoztak. Ki, menyinit? Nem tudom. A Kozma M. életrajzában közlött osztálylevél szerint a művet első sorban ifj. Kozma Mihály, tórdai gymnasiumi igazgató vette kezébe folytatás végett. Sándor István pedig a hat kötetet tevő egyháztörténetet Kozma János szabédi pap utódaitól szerezte meg, saját elbeszélése szerint. E két utód tehát minden valószínűség szerint dolgozott benne. S hogy Gergely hasonlóan dolgozott, azt a következőkből állithatom még határozottabban.

Midőn a hatvanas évek vége felé, n.-ajtai Kovács István, mint az erdélyi legfőbb törvényszék tagja, Kolozsváron lakott, gyakran voltam házánál. Az unitárius egyház levéltárából történeti, különösen tanügyi, tanrendszerre vonatkozó adatokat irtam ki számára. Irodalmi dolgokról beszélvén, a többek között egyszer kérdést intéztem hozzám a szóban forgó egyháztörténeti kézirat tárgyában. Én akkor mit sem tudtam felelni. Ő azonban a következőt beszélte el nekem: „Midőn a néhai gr. Kemény Józseffel Erdélyt tudományos célból beutaztuk, felkerestünk minden irodalmi dolgokkal foglalkozó hazafit, s ezek között nagyatyját is, ki ekkor Kövenden lakott, s egy papnál alig képzelt, ritka gazdag könyvtára volt. Íróasztalánál találtuk, egy 4—5 ujnyi fokos kéziratot dolgozva. Kérdésünkre, hogy mivel foglalkozik, azt felelé, hogy az uni-

¹⁾ L. Kozma Mihály életrajzát, az 1875-ben Stein J.-nál megjelent „Temetési alapigék“ elején.

tárus egyház történetének folytatását írja, melyből, a keze alattin kívül, asztaláról még egy más bevégzett kötetet mutatott meg nekünk.“ Ez elbeszélésre olyan hiven emlékszem, hogy annak előadásában alig követhettem el még csak lényegtelen szómódosítást is. S minthogy Kovács Istvánnak sem oka, sem természete nem volt a valónál egyebet mondani: biztosan állíthatom, hogy az Uzoni-Kozma-féle egyháztörténet folytatásában Kozma Gergelynek is része van. Az arányt talán a munka jelenlegi birtokosa — Jakab Elek ur — lenne képes kimutatni. E pontban tehát helyre kell igazítanom Orbán B. azon közlését, mintha az egyháztörténetet Kozma Mihály bevégezte s végrendelete értelmében fiai beadták volna a kolozsvári unitár. főiskola könyvtárába.¹⁾ A nevezett végrendeletben erről nincs említés, hanem igenis van a testvérek osztálylevelében, melynek idevonatkozó részét Kozma Mihály életiratában közöltem s melyből kitetszik, hogy ők a művet folytatás végett tartották kezöknél. Valamint azt is kiderítettem, hogy a kézirat az osztálylevelé daczára sem került rendeltetési helyére.

A nagy francia forradalom s abból folyó európai háboru anynyi ezerek között neki is juttatott hazánkban egy párányi szerepet. A mint t. i. Ausztria is belevonatott a háboruba, felsőbb rendeletre az egész birodalomban naponta imák tartattak minden felekezeti templomaiban. E végett 1800-ban Bécsből küldetett ima, melyet a főkörmányszék minden egyháznak megküldött használatra.²⁾ Azután — 1805-ben — Kozma Gergely irt egyet, mely a főkörmányszék levéltárában, nyomtatásban, azon rendelet mellé van csatolva s hivatalosan számozva, melyben a napontai imádkozás ismét elrendeltetik. Minthogy a korábbi rendelethez a bécsi ima van csatolva s küldetett szét, természetes, hogy most ez lőn kiküldve.³⁾ A két ima feltűnően különbözik egymástól. Mig ugyanis

¹⁾ „Székelyföld leírása.“ V. kötet, 164. l. — Vesd össze Kővári: „Erd. Tört. Adatok“ IV. kötet 160. 161. lapjaival.

²⁾ Kir. főkörmányszéki levéltár, 9283 a 1800 sz.

³⁾ Szórol szóra így hangzik: „Imádság. Örök Mindenható Isten! a ki mindent a Te ditsőségedre teremtettél, és teremtményednek állapotját úgy igazgatód, hogy abban tégedet mint Urunkat tiszteljük, mint Atyánkat szeressünk; imé a Te titkos rendelkezésből a mostani idő mostohasága szükséggel, és abból származható inségekkel, az ellenséges fegyver sullyos háboruval fenyegeti népedet. Megismérjük ebben néked, mint urunknak hatalmas kezéidet, tsokollyuk a veszszőt, mellyel sujtogatód gyermekeidet, de egyszersmind megemlékezünk, hogy atyánk vagy, a ki büntetésed által is a mi job-

a hécsi ima az ellenség ellen dühöng, az uralkodó vitézségét, kegyességét magasztalja s győzelemről győzelemre kéri vezetetni se regét s az alattvalókat csak az elámittatástól kéri védeni, hogy csak uralkodójuk szavát hallgassák,¹⁾ addig Kozma G. népet és uralkodót egy fogalom alá, a legfőbb uralkodó alattvalóivá helyez s együtt mondatja el velük, hogy elbizakodtak a békében és vétkeztek, de most az inség eszökbé juttatja Urokat; kéri, hogy a király tanácsa megáldassék, hogy az alattvalók igyekezetüknek hasznát tapasztalják. Szóval az egész egy szabad lelkű polgár emelkedett észjárását tükrözi vissza — s mégis oly tapintatos szerkezettel bír, hogy azt a loyális főkormányzék teljes megnyugvással fogadhatta.

1809 sept. 12-én Lázár István unitárius püspök folyamodván a főkormányzékhez, hogy miután az insurgensek táborában sok felekezetéhez tartozók vannak, neveztetnék ki két unitárius tábori pap: a főkormányzék felhívására még azon év dec. 15-kén

bulásunkat keresed, hogy ha szeretsés, és tsendes állapotunk elragadta indulatinkot, a Te véghetetlen hatalmodnak elfelejtésére, és Atyai Jóságodnak megbántására, az inség eszünkbe juttassa Urunkat, és Atyánkat. Töredelmes szívvél folyamodunk tehát hozzád ó Urunk, és Atyánk! és megesmérvén méltatlanságunkat, tsak a Te kegyelmedtől kérünk irgalmat. Adgy nékünk mennyei erőt, hogy egymásnak felebaráti segedelmére, Hazánknak, s Fejedelmünknek oltalmára egy szívvél, lélekkel törekedgyünk, 's igyekezetünknek hasznat tapasztallyuk. Ne vesd meg Mindenható Isten! az inségben hozzád kiáltó népedet, hanem a Te szent nevednek ditsőségére! légy engesztelt segítséggel a nyomoruakhoz, és fordítsd el tollünk megérdemlett haragodnak súllyát. Ur Isten! a ki megrontod a hadakat, és a benned bizóknak ellenségeit a Te jobb kezednek erejével meggyőződ, segítsd meg a Te irgalmadért eszedő gyermekeidet, hogy ellenségeink' dühösségét megrontván, tégedet örök hálaadással ditsérjünk. Ó Isten! Országoknak és Királyoknak Ura! a ki büntetvén gyógyítasz, és megbocsátván megtartasz, fordítsd oltalmunkra a' Te mindenható irgalmadat, áld meg a' földünk termékenységét, áld meg a' mi Felséges Királyunk fegyverét, tanátsát, igyekezetét! hogy a kívánt békességnek nyugodalmával, és munkáink gyümölsével a' mi jobbulásunkra, és a Te ditsőségedre élhessünk. Mennyei Urunk és Atyánk! kitől a szent szándékok, az egyenes tanátsok, és az igaz tselekedetek származnak, add meg nékünk azon külső, és belső lelki, és világi békességet, melyet nálod nélkül a' világ nem adhat, hogy sziveink a te törvényednek követésében, és napjaink a' te oltamad alatt tsendességben álhatalatosan megmaradgyanak. Amen."

Kir. főkormányzékéki levéltár, 9392—805. sz. a.

¹⁾ Kir. főkormányzékéki levéltár, 9283—800 sz. a.

javaslatba hozott két pap 1810 jan. 1-én ki is neveztetik ¹⁾; ezek egyike, Kozma Gergely a B. Szentkereszti Sámuel ezredes alá rendelt III-ik lovas ezredhez, Beszterczére ²⁾. Ez állomáson az erdélyi nemesség jelentékeny részével kötött ismeretsége kuforrása lett egész életén át tartó sok becses baráti viszonynak.

Meg kell említenem még egy, 1838-ban, V. Ferdinándnak való hódolat alkalmával mondott partiális köszöntőjét, mely nyomtatásban is megjelent.

Hogy egyházában a szellemi előhaladás ügyét mennyire szívében hordozta, azt mutatja a többek között az Augustinovic-szalap felhasználására adott véleménye, melyben az akkor 4500 mforintra számított évi jövedelem részben a kolozsvári főiskolában állítandó jogi tanszék beállítására fordíthatnák, „hogy ifjaink ne szorulnának az ev. ref. kollegyomba törvényhallgatni“; részint a kolozsvári nyolcz praeceptor fizetésének javítására, „mert hijában vagyron fenn a derék s lelkes professor, ha alatt jó s nyomos praeceptorra válásra tüzelő ösztön az ifjak között nem létezik“; részint pedig „minthogy a kolozsvári főiskola felserdült ifjakkból álló részletes népességét tordai s kereszturi gymnasiumaink és toroczkaik párticulánk tartják fenn“, ezek tanítóinak fizetéspótlására ³⁾.

Ennél még nagyobb horderejű volt egy egyházi nyomda alapítására adott terve, mely 1813-ban az egyházi főtanács elé kerülvén, arról annak jegyzőkönyvében ez áll: „Szentgericzei pap Kozma Gergelynek, a marosszéki partiális által elfogadott, közönségünk typographiája felállításáról készült s felküldött intézete közöltessék környékenként a Clerussal“ ⁴⁾. Én magam e tervet nem ismerem. Az eszme maga még ma is az, de kivált azon időben minden esetre nagy fontosságú volt. Körmőczi püspök melegen karolta fel azt. Egyik levelében így ír: „Az a tárgy, mely aránt Tiszteleted projectumot adott, igen fontos, és szükséges, hogy in re tanti momenti oly consultatio mellett fogjunk, hogy kezdete dolgunknak tsalhatatlanul jó véget igérjen. Én ugyan azon vélekedés-

¹⁾ Kir. főkörm. levéltár, $\frac{10783}{2055}$ 1810, jan. 1. Az enyedi táborhoz Fodor László, kövendi pap neveztetett ki.

²⁾ Innen hozta s hagyta hátra az „Erdélyi nemes felkölt sereg 3-dik lovas ezred Rang-Laistromát 1809 és 10-re“, melyben az ezredes főtisztek, kormánytagok és altisztek névszerént vannak beosztva. Birtokomban.

³⁾ Kozma G. „Véleménye“. Kövendi 1841. aug. 15. Birtokomban.

⁴⁾ „Nro. VII-mo Protocollum de A. 1812—1816“, pag. 153.

be voltam, és most se hagyok fel rolla, hogy minden ecclesiasticus örömet reá fog állani; igen, de contraria declaratiok is vagynak, és in casum, ha többek is találatnak, ekkor a jó tzél, jó kezdet rosz véget ér. Én azért azt akarnám kidolgozni, hogy a clerus oblatumán kívül jó privatusainktól lenne három vagy négy ezer forintra ígéret, és ekkor jól elsülne. A küldött specificatio tartása szerint is, már 1000 rforint ígéret vagyok¹⁾. Azután megint így szól: „Alkalmatosságom vagyok megemlékezni, hogy a mű életünk olyan mint a füst és a pára (ezt új év elején írja) — s Tiszteletednek azt jelenteni, hogy füst módjára mulandó körülállásaink között tsak az állandó és ditséretes dolog, a mient Tiszteleted vett fel planumában. Reméllem azt, hogy boldogító véggel fogunk szerentséltetni. Én azon lések, hogy effectumba vétetessék, és elég szerentsésnek fogom tartani magamat, ha lesz, a ki gondolatomat secundálya. Most az egek kedvező körülállásokat adtak. Mikor lesz ez, ha setétebb borongó fellegek kerülnek elé? S nem kell-e használni a jó alkalmatosságot? Éljen frissen és mozogjon Tiszteleted a közjóra, s mindenkor számot tarthat, hogy én jóra törekedését nem csak betsbe tartom, hanem elő is segítem“²⁾.

Gedő ugyanezen tárgyra vonatkozólag így ír: „Megilletett a te nemes és nagyraszületett lelkednek hasznos kiömlése. Már csak az ideálja plánodnak feljűl mul mindent, a mi eddig statusunkra nézve projectáltatott; de annak előadása, okai s előterjesztése módja olyan meggyőző, tökéletes és általható, hogy ahoz jobbat, szebbet adni nem lehet — csak pénzt. Megvallom, barátom, nagyobb vagy előttem, mint valaha, mert a kimiveltségnek azt a pontját, mely munkádból kisugárlik, nálad nem képzeltem. Tudod, hogy az én kritikám nem hizelkedik, de mostani érdemedet csudálni kéntelenitettem s ellenben sajnállani, hogy nem ülsz a kormányon, mert így szent és ki nem calculálható következtésű projectumod érlelésre jutna. Én részemről magam is örömet veszek részt pártod mellett, s tán két esztendőre is, ha élek, munkás elősegillője lehetek a legszentebb s interessántabb czélnak“³⁾.

¹⁾ Kőrmöczi János, superintendens levele Kozma G-hez, Kolozsv. 1812, augustus 1.

²⁾ Kőrmöczi J. levele K. G.-hez, 1813. jan. 19.

³⁾ Gedő J. levele K. G.-hez. A. Sz. Mihályfalva, 1813, aug. 8.

Hogy e szép terv megvalósításához hozzá is fogtak volt, azt nem csak a Körmöczi levelében említett 1000 forint adakozásból, de Döbrenteinnek egy leveléből is következtetem, melyben ő — az „Erdélyi Muzeum“ nyomda ügyére vonatkozólag — ezt mondja: „A betüket igen is eladtam az unit. collegiumnak, mert nyomtatóm késedelmesen, s az új betűkkel is nem eléggé csinosan nyomtatott. Mig itt újra felállítottának, addig Pesten, Trattnernél jönnek a füzetek“¹⁾. Tehát 1814-ben már a felállítás stádiumában állott a nyomda, melyben a Muzeum nyomtatását folytatandó volt Döbrentei. A betűk el is voltak már helyezve a főiskolának templom felőli végső szobájába, melyet innen hosszú időközön át „typographiának“ neveztek. Koronka Antal ur még 1818-ban ott találta; de — mint mondja — egyházunk kormányi engedélyt nem nyervén a nyomda felállítására: a ref. collegium vette meg és állította fel.

Hogy századunk elején egy nyomda az egyház anyagi és szellemi ügyeinek lendületet adni képes lett volna, azt könnyű belátni.

Kozma Gergely papi hivatalának zárkövét egy lélekemelő ünnepély képezi. **Ötven éves papságának egyházi megünneplése.** Ez Kövenden 1847. sept. 30-án történt. Az ünnepélyen az ünnepeltnek négy élő gyermeke, a helybeli és vidékieknek nagy száma, az esperestség összes belső emberei, sok jó barát és ismerős vettek részt. A meg nem jelenhettek közül részvétörömmüknek levélben adtak kifejezést Sz. Iváni Dániel, gr. Kemény Sámuel, gr. Bánffy Miklósné, gr. Bethlen Katalin és mások. — B. Bruckenthal Károly képviselőjéül jurium inspectorát, Uzoni Eleket küldötte gazdag ajándékkal az ünnepélyre. Gr. Kemény S. egy hordó bort adott a lakomára. Egyházi beszédet várfalvi pap és köri jegyző Koronka Antal s torockói pap Sárdi Sámuel mondott. Az ünnepélyt egy hálaadó zárímával az ünnepelt rekesztette bé²⁾.

¹⁾ Döbrentei Gábor levele Kozma G.-hez. Kolozsvár, dec. 5. 1814. Vesd össze: „Erd. Muzeum“, X-ik k. 13. lapjával.

²⁾ A beszédek nyomtatásban is megjelentek e czimmel: „Jubilaemi ünnepély, aranyos-tordai köri unitárius esperes s kövendi lelkész t. t. Kozma Gergely úr ötven éves papsága emlékére. Kövenden, őszelő 30-kán 1847. Kolozsvárt a kir. főtanoda betűivel“.

Ötven éves papság! a melyhez még két esztendő járult, és szakadatlan éber tevékenység minden irányban, a hol csak egy mivelts és jóakaró ember hatni tud! valóban oly ritka tünemény az életben, hogy Isten különös kegyelmének és áldásának tekinthető egymaga körül mindenütt áldást terjesztő élet ilyen hosszúra nyújtása! Annyival inkább, mert az egyik jubileáló pap szavai szerint „gyenge testalkatása mellett is 50 éves szép pályájának végén korosságát meghaladó erőben állott, Mózesi élénkséggel tartván kezeiben a kormányt“. A mi minden esetre azt is mutatja, hogy e szakadatlan munkássággal teljes hosszú élet hivatali, önként vállalt és családi gondjainak elhordozhatására az isteni kegyelmen kívül józansága, mértékletessége és rendszeretete is nagy befolyással volt. S ő e „hosszu élet jó részét — mint Koronka A. mondja — a nemzeti szellem kincseinek beszerzésében, olvasásában és terjesztésében töltötte“. Jó és nemes szívüése közbeszédszerü volt. Emléklapjai egyikén ez áll: „Szerencsétlen nem lehetsz, mert jó szived van!“ A hivatala alatt álló belső emberek is mind ezt bizonyították, legforróbb óhajításuk a lévén: „vajha tisztos előljárójuknak hajdani ifjusága restauráltat-hatnék!“

Mint családfőnek élete szintén a legboldogább és boldogítóbb volt. Nejével a leggyöngédebb viszonyban élt 1834, dec. 15-ig, a kit ekkor elvesztvén, nőtelen maradott egész hátralevő életében. Gyermekai gondos nevelése s az ennek sikerén való boldogság csak ritka halandónak jut osztályrészül. Fiaival folytatott levelezése nem csupán a családi, de egy benső baráti viszonynak is oly lélekiemelő képét tárja előnkbe, a minővel az életben csak ritkán találkozunk. E szellemi légkörben nevededett Kozmák testvéri gyöngéd szeretete méltán vált közbeszédszerüvé. A zajtalan és titokban végzett jótékonyosság egymással, embertársaikkal és minden jó ügygyel szembe, méltó megszentelése lett a legszebb erényeket plántálgató atyai kéz működésének¹⁾.

¹⁾ Kozma László élő testvérei nevében a sz. gericzei unit. ekklézsiának egy 27 lat sulyu, 100 frt. értékü, aranyozott ezüst poharat ajándékozott az úr asztalára, a következő felirattal: „Az egy igaz Isten tiszteletére, a sz. gericzei unitária ekklézsia használatára, néhai esperest Kozma Gergely és neje Pataki Anna, és elhalt fiok: Ferencz és József emlékére, élő fiaik: László, Endre, Tamás buzgóságukból; legelőbb úri szent vacsorára használtatott az erdélyi unitárius vallásközönségnek. 1863-ik évben, aug. 27-én, Szent-Gericzén tartott zsinati gyüléskor“.

Mint embert így jellemzi Koronka Antal: „társaságban víg volt; mint nagy adomázó és olvasott ember, mindenkit tudott mulattatni; soha részeg nem volt; kártyázni teljességgel nem szokott“ szóval, egyike volt a legszeretetre méltóbbaknak. Kazinczyt is „megilleté jóságá“. Katholikus és reformatus papok névnapj üdvözlő levelei, minden rendűek és ranguak között ma is élő kedves emléke: jóságát, közhasznuságát és szeretetre méltó voltát hirdetik. S papi és közmivelődési működése mellett meg kell még említenem egy pár vonást, a melyek jellemének kiegészítését képezik.

Ő a vidéknek, melyen élt, orvosa is volt. Látván, hogy egy orvost nélkülözö vidéken mennyi nyomor és szerencsétlenség fordul elő: tanulmányozni kezdte a közönséges betegségek házi gyógykezelését Mátyus „Diaethetikája“ nyomán, s olvasmányainak bő tárházából egy fokos recept-könyvet irt össze ¹⁾. Ezt kiegészítette megfelelő botanikai tanulmányival s a gyógyfüvekből és gyógytári szerekből mindig készletet tartván házánál, éjjel és nappal mindig segédelmére volt a hozzá folyamodóknak s a terhes betegeket fél napi járó földre látogatta és gyógykezelte. Az 1834-diki cholera alkalmával telerakta zsebeit gyógyszerekkel, s házról-házra, faluról-falura járván, gyógyította úton-útfélen a szerencsétleneket. Sok ezerekre ment azoknak száma, kik meg nem szünö hálával emlegették őt, mint jóltevőjüket. És ő a háládatosságon kívül egyéb dijt nem is fogadott el soha fáradozásaiért. Azon tudat, hogy embertársain segíthetett, bőséges jutalom volt lelkének.

A foghuzásról 1816—1849-ig naplót vezetett ²⁾, melynek tanúsága szerint mindenféle ranguaknál ez idő alatt 2960 fogat húzott ki.

Az atya és család iránti kegyelet megóvásának egy nem közönséges példája az is, hogy Kozma Endre, mint m. vásárhelyi ügyvéd, szent-gericzei ember ellen indított pert soha fel nem vállalt, bár odavalók is sokszor folyamodtak hozzá; mert szülőföldén csak így remélte biztosan fentartani azon jó emléket, mely Kozma Mihály és Gergely után ottan a Kozma-névhez fűződött. „Ah! mi szép az ily élet, mi könnyü ily körben a hivatal, mily észrevétlenül olvad le ötven évek fővénye!“ mondja Koronka Antal.

¹⁾ Jelenleg a Kozma Tamás birtokában van.

²⁾ „Foghuzás Jegyzőkönyve. Melybe 1816-tól fogva azon szenvedő felebarátimnak, kiknek fogaik orvosolhatlanul fájtanak, s ezen kintől kivonás által megszabadítottam minden jutalom nélkül, 1833-ig neveik, a fog számával s kivonás napjával együtt, emlékezetnek okáért feljegyeztettek Kozma Gergely által“.

A gyümölcsfa-nemesítés szintén kedvencz foglalkozását képezte. Kora tavasszal megindult községe szőlőhegyeiben és kertjeiben s mindenütt oltott, sokszor még azt se tudva: kinek. A mint községében végezte, következtek a szomszédos falvakban levő ismerősei. És ez így folyt minden tavasszal. Maros- és Aranyosszékben ma is sok jó gyümölcsöt esznek az emberek, nem is sejtván, hogy azok fájának egy részét Kozina Gergely jótékony keze oltogatta. S ezt is mind látható jutalom nélkül. Gyümölcsnemesítési naplójának egy kis töredéke megmaradott, melynek tanúsága szerint 1825—1833-ig 1539 darabot oltott ¹⁾. A kertészkedés különben annyira kedvencz foglalkozásai közé tartozott, hogy már 1805-ben élősövény-kerítése volt, melynek állapotáról Vályi Elek Marburgból is tudakozódik. A gyümölcsnemesítést és termelést s az ennek megfelelő talajismét szakszerűen tanulmányozták ők egy társaságban, melynek tagjai egész Marosszékot behálózták, s melynek központja M. Vásárhelyt a Dr. Kovács Antal háza volt. Ide koronként összegyültek s tapasztalataikat megbeszélgették. Itt állítottak össze a tagok által vidékenként feljegyzett meteorologiai észleletek is. Az ily összejövetelekben bizonyos kérdéseket tűztek ki, melyekre a feleletet, nyomozódásai, észlelései s tanulmányai alapján minden tag vagy írásban, vagy élőszóval terjesztette a következő összejövetelben elő. Egy ilyen — kezemnél levő kérdéscsoport a gyümölcs-nemesítés, talajisme és meteorologiai észlelésekre vonatkozólag, 1810-ből, igen érdekes lehetne az illető szakemberek előtt.

Kövenden laktában egy népbank-féle t a k a r é k t á r s a s á g o t alakított, mely már 1848-ban egy kis tőkével rendelkezett, de az események és az ő halála ennek is {feleoslását vonták maguk után.

Mint hazafi és polgár — életének utolsó pillanatáig a mivelődés és szabadság áldásaiért lelkesült, munkált és küzdött. Korának vallási és politikai mozgalmairól nemcsak mindig tudomással birt, hanem minden nevezetesebb ide vonatkozó levelek és röpiratoknak hű másolatát szerezte meg, melyekből iratainak szét-hányódása után is egy becses kis gyűjteményt állíthattam össze ²⁾.

¹⁾ A „gyümölcsfa-oltás jegyzőkönyvé“-nek e töredéke a fogházás jegyzőkönyvével együtt képez egy kötetet.

²⁾ Egyéb érdekes iratokkal együtt az unitáriusok kolozsvári könyvtárába helyezem el.

Humanistikus gondolkozásának és érzelmeinek s egyszersmind a haladás minden irányu mozzanataira kiterjedő figyelmének fényes bizonyítéka egy a felvinczi tisztséghez 1844, martius 18-án intézett kérelme, melyben hivatkozva az amerikai munka és olvasással összekapcsolt javító fogházak példájára, kéri, hogy addig is, míg a magyar országgyűlés e javító rendszer meghonosításában intézkednék, fogadjanak el tőle a foglyok használatára egy bibliát, mint azt „bágyoni százados kapitány Pócsa János ő nagysága is a vigyázata alatti fenytőház egyénei számára“ tette ¹⁾.

Életének kétutolsó éve özszzeesik 48-iki szabadságharcunkkal. Ő már ekkor öreg volt testben, de lelkében még mindig a régi ifju tűz lobogott. Szívét még mindig az a „meleg vér és meleg érzés“ dobogtatta, melyről Kazinczy mondotta, hogy „több az mindennél“. Maga helyett fiait küldé fegyverrel védni a nemzet jogait. Ő Kövend és Aranyos-szék polgárait lelkesíté a harcra. Toborzódalt irt, százával szórván másolatban szét a vidéken s neve helyére büszkén ír e szavakat: „Írá egy atya, kinek három városban, három fia nemzetőrségi közvitéz.“ S a kit Kazinczy lóháton ismert meg, mint férfit; a kit magyarutcza lakói, Kolozsváron, minden évben lóháton megérkezni láttak a zsinati s főtanácsi ülésekre mint esperestet: ő 48-ban mint 75 éves ősz hazafi is lóháton járt fel a havasok alatt, Bórénál táborozó nemzetőrökhöz prédikálni. Orbán Balázs így emlékezik meg róla a „Székelyföld leírása“ czimű művében: „Még pár szót kell szentelnem Kövend forradalom alatti unitárius lelkésze, a már koros, de fiatal lánglelkű Kozma Gergelynek. Ő volt Aranyosszéken a forradalmi eszmék leglelkesebb apostola, ki, ha már öreg volt a haza megtámadott alkotmányát védni, szónoki tehetségét használta arra, hogy hallgatóinak lelkébe öntse át lelkesültségét s azokból a hazának hősokeket teremtsen. Nem is élte tul a haza megaláztatását, mert azon napon halt el, midőn az oroszok vad csordái Aranyosszék határaitra léptek; utolsó szavával is irtóharcra buzditá környezőit a szabadság megfojtására hazánkra csődített e barbarok ellen“ ²⁾.

Meghalt 1849-ben, aug. 14-én. A muszkák miatt nem lehetvén Tördára menni, szemfedél nélkül temettett el. Halála a börtöntől, vagy tán még rosszszabttól mentette meg; mert a hazafiak

¹⁾ A folyamodás inpuruma birtokomban van.

²⁾ „A Székelyföld leírása“, V-ik kötet, 169-ik l. A 164-ik lapon szintén említettik neve.

vérét szomjazó kormány küldönczei a forradalom után megjelentek Kövenden elfogására ; de az ősz vére helyett egy temetési bizonyítványnyal kellett beérniök, melyet Koronka Antal állított ki. Saját rendelete szerint ugyanazon sirban nyugszik, a kövendi temetőben, hová nejét 15 évvel azelőtt temette volt ; magával vivén a sirba is azon hűséget, melyről jegyes korában arájának írta :

„Hivségemet s életemet

Egy nap fogja végezni.“

Neje halálával annak sirkövére az epitaphiumot saját kezével véste bé. Gyermekei e sirkőnek másik oldalára az övét vésették fel — mint rendelte volt. Így simultak össze egy közös emlék alatt poraik is azoknak, kiknek élete szeretet volt, s kiknek nevét a szeretet tartja fenn és őrzi utódról utódra szálló kegyelettel.

Ime egy hoszszu, tevékeny, hasznos életnek halvány képe !
Ime egy szegény unitárius pap önmagának teremtett szerepköre az irodalom , az egyház- és társadalomban !

Ha az irodalmi érdem egyedüli mérve a nyomtatásban hátrahagyott művek száma volna : akkor Kozma Gergely nevét az elfeledéstől az a kevés emlék nehezen őrizné meg. Azonban tudjuk, hogy igen sok köteteknek se a kortársak, se az utódok nem vették hasznát, míg egy írói nevet nélkülöző, de sokoldalú jótékony munkásságot kifejtett egyén igényt szerezhethet magának a társadalom, egyház és haza elismerésére. És ez alapon már, míg az önzetlen emberszeretetnek, a munkának, a kevés eszközökkel való sok jöttévésnek, a műveltség iránti hódolatnak, nyelvünk, irodalmunk s a szabadság bálványozásának és lángoló hazaszeretetnek lesz érdeme és egyetlen tisztelője közöttünk : addig a Kozma Gergely neve is halhatatlanságot követel. És én soha nagyobb lelki örömmel tollamat nem tettem le, mint most, midőn szivben és lélekben felmelegedvén e szép multnak szentélyében, érzem : hogy áldozhaték.

Egyháztörténelmi adatok.

XXI.

Az unitáriusok egyháztörténelméhez a XVII-ik században.

KÖZLI SZILÁGYI SÁNDOR.

Az alább közlendő okmány az unitáriusok egyháztörténelméhez, azoknak más hitfelekezetekhez, jelesen a protestánsokhoz való viszonyához, a zsidók (judaisansok) üldözéséhez eddig nem ismert adatokat szolgáltat.

Tulajdonképpen az egyháztörténelmi adatok ezen okmányban csak mellékesen jönnek elé; mert ez lényegében politikai, illetőleg közigazgatási okmány.

Mint tudva van I. Rákóczy György 1644 és 1645-ben háborut folytatott III. Ferdinánd ellen, mint a svédeknek és francziáknak szövetségese. Teljesen felkészülve indult el 1644 elején s a fegyvert 1645 augusztusában tette le. De 1644 nyarán egy időben némi fegyverszünet forma állott be. Mialatt öreg Rákóczy György künn járt, fia II. Rákóczy György maradt Erdélyben a közigazgatás élén, gondoskodott hadak kiküldéséről, láttatta el a mustrákat (seregszemléket) stb.

Ezen okmány II. Rákóczy Györgynek, a már akkor ifju fejedelemnek, mint helytartónak utasítása egy a székelyföldre küldött commissio számára, melynek feladata volt megvizsgálni, hogy kik szöktek vissza a magyarországi hadakból, kik nem mentek el, s kik vonták el magukat a fegyver alól?

Mikor indult el, hogyan járt el a commissio, miután annak jelentése vagy elveszett, vagy lappang, nem tudjuk, de maga az utasítás egymagában is sokkal érdekesebb, hogysem annak közzétételét hoszasabban kellene indokolni.

Álljon hát itt az egész okmány:

Isten bevivén, az egész vitézlő rendet látogassa meg minden székben külön külön. Minden faluból az birót heted magával személye eleiben hivatván, kiktől ezeknek menjen végire hit szerént.

1. Kicsodák maradtak volt el az hadból itt benn.

2. Kik szöktek vissza az hadból s honnét? vagy penig hadnagyok s kapitányok hírével kik jöttek vissza.

3. Mind az kik itt benn maradtak, vagy visszajöttek, fizet-e az tiszteknek valamit, kinek, s mennyit egy egy személy.

4. Ezen alkalmatossággal annak is végire menjen, adták-e magokat valakinek az szolgáló rendek közzül akárkinek is jobbágságul, s mi formán, s kinek adták s honnan.

5. Ez hadakozásunkban is mindenik székéből mennyin holtak meg fegyver s betegség miatt is, vagy egészséges-é, hogy szolgálóra adta volna magát oda ki valakinek; valakiket tanálni, az hova való s ki neve?

Az marusvásárhelyiek is sok szolgáló rendet vettek be az zászló alól, s nem jöttek el az hadban. Ennek is valóba végére menjen s kikeresse s mindenekről szép helyes regestrumot írasson.

Az várakat is meglátogassa s jó informatiot hozzon, mi állapottal vannak

Törvényeket igen igen kiszolgáltassa s folytassa.

Maga gazdálkodására semmit fel ne hagyjon vetni az vitézlő rendre. Istennek hála, módunk elég vagyon: Kumanáról, Fogarásból, Udvarhelyről, Görgényből kitelik az.

Az udvarhelyszéki királybiróságot olynak adja, érdemes legyen reá, és az Isten dicsőségének kárára ne legyen.

Ugy értjük Farkas Ferencz hogy már maga gyermeki számára mestert tart Bögözön, az hova már mi vallásunkon valók is sokan vitték gyermekeket: azon legyen, okosan és szép praetextus-sal megorvosolja; maga ha tart is magáéinak, de az miéinknek ne járjon oda gyermekek.

Az kereszturiaknak öntettünk itt egy harangot, kinek egy rész árát az végezés szerént az unitariusoknak kellett volna megadni, de noha régen kész s sollicitaltunk is az árában, de nem fizették meg. Poenája pengéig az volna: az ott való harangbeli részek veszszen el tőlök; azért ezeken is az unitáriusokon exequaltassa.

Az fejéregyházi barátok is halljuk igen járnak az székelységre, mesterséges seductioikat is tesznek; azon kell lenni, azt is meg-orvosolhassa.

Az vitézlő rendektől az mit tiszti szerént méltán elvehetni is, mértékletesen viselje abban is magát, mindent eltávoztasson, valami maga böcsületit, kedvességét előttök idegenségben ejthetné, mindeneket inkább édesítsen, mintsem idegenítsen.

Melléje rendeltük:

Csepei uramat

Huszár uramat

Barcsai Ákos uramat

Betlen János uramat

Sárosi János uramat.

Az judaizansok úgy értjük ismét az székelységen szaporodni kezdettek, sőt azok közzül is sokan, kik elhagyták volt azt a sec-tát, ismét vissza kezdettek állani. Azokat is tudakozza fel s nekünk hozzon igaz regestrumot rólok, kik s hova valók legyenek.

Az musnai unitariusoknak olyan contractusok volt a mieinkel, hogy tartozzanak templomot, parochialis házat, és cholát építeni a mieinknek, a míg pedig a lenne, usus templi communis legyen. Ugy vagyon, a templum commune, de az mi praedicatorunk nagy fogyatkozással vagyon hogy háza nincsen s schola sincs; nem denegálják ugyan az parochialis ház és schola építést, de minthogy annak terminusa a contractusban nincsen, mind eddég is elmulatták. Annak is azért egy bizonyos terminust kell rendelni, mikorra tartoznának mind azokat megépíteni.

(Eredeti minuta a vörösvári levéltárban)

XXII.

Egy adat Dávid Ferencz életére.

KÖZLI SZABÓ KÁROLY.

Minél kevesbbé mondhatjuk teljeseeknek, sőt csak kielégítőeknek is az eddig ismert adatokat, melyek Dávid Ferencz életére vonatkoznak, annál becsesebbnek kell tartanunk az ő leveleit, melyek nem csak élete körülményeire, hanem gondolkozására is világot vetnek s lelke mélyébe hagynak bepillantánunk.

Dávid Ferencznek e tekintetben igen érdekes eredeti levélét találtam a mult nyáron a szász nemzeti levéltárban Szebenben (IV. 726. sz. alatt), melynek megismertetésével s közzétételével néhány eddig ismeretlen adat birtokába kívánom juttatni a történetírót, ki hivatva lesz a Dávid Ferencz életét hozzá méltóan megírni.

A levél a szebeni tanácshoz volt intézve s Kolozsvártt 1555. szeptember 24-kén kelt. Ebben mentegeti magát Dávid Ferencz, miért halasztotta válaszát későbbre mint a szebeni tanácsnak ígérte volt. Haza érkezvén ugyanis értesült, hogy Kolozsvár tanácsa őt az egyház papjává megválasztotta. Ő sok és bizonyos okoknál fogva vonakodott s folyvást vonakodik engedni a tanács kívánságának, mely végre is neki gondolkozási határidőül a szüret befejezésének idejét tűzte ki. Fejtegeti ezután, hogy, ha ez ügyet komolyan meggondolja, nem látja magára nézve eléggé biztosnak és tanácsosnak hogy ezen választást elfogadja, s arra törekszik, hogy magát ez ügyből kibonyolíthassa s Szeben szolgálatára följánlhassa. Hogy azonban szülőföldre iránti hálátlansággal ne vádolhassák, eszélyesen

igyekszik magát szabadítani, oly föltételeket tűzvéni ki, melyekről tudja, hogy azokat a kolozsvári tanács aligha elfogadhatja. Ha így megszabadulhat, teljes készséggel ajánlja föl szolgálatát Szebennek. Ha azonban a szebeni tanácsnak az ő részére a kolozsvári tanács által kitűzött határidőt s az ő határozott végválaszát bevárni nehéz lenne: nem ellenkezik, a mint nem is ellenkezhetik, abban, hogy helyette másról gondoskodjék; azonban ez esetben sem kételkedik, hogy, ha Kolozsvárról szabadulhat, lesz neki Szebenben valami állomása, melyből élhessen s magát föntarthatassa. Eddig is szívesen elfoglalta volna a Szeben részéről följajánlott hivatalt, ha számos körülmény nem gátolta volna; ez akadályok elhárítása után meg fogja adni végválaszát s eleget fog tenni a szebeni tanács kívánságának.

Kétségtelen e levélből, hogy Dávid Ferencz 1555-ben, mikor még Luther tanát követte, Kolozsvárról mintegy menekülni akarva Szebenbe kivánczozott. Hogy és mint nyerte őt meg maga részére Kolozsvár, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy ő a következő 1556. évben már nem csak kolozsvári pap, hanem egyszersmind mint a Luther tanait követő magyar egyházak superintendense is szerepel. S azt is bizonyosnak tarthatjuk, hogy ha 1555-ben az ő ohajtása teljesül s a szebeni papságot elnyerheti, ez esetben életpályája egészen más irányt vesz, s neve most az erdélyi unitárius egyház megalapítói élén bizonyosan nem tündökölnék ¹⁾.

A latin szövegű levél szó szerint ez:

Salutem et officiorum meorum commendationem quoque humillimam. Tardius quidem, Viri prudentes, et integritate praestantes, meas ad vestras humanitates, quam debbam ex promisso mitto literas, sed tamen vt spero, cum venia et culpa depuratione facili, multa enim in vita nobis praeter expectationem euenire solent. Plurima denique in actionibus obijciuntur quae nostras deliberationes vel impediunt vel prorsus irritas esse faciunt, vt vel sic admoniti discamus deum esse nostrum conditorem nos vero tantum psalmata eius. Reuersus domum a senatu nostro intellexi perfectam esse electionem de me, vt subeam officium Pastoris Ecclesiae Dei quae est in patria mea, huic sententiae et voluntati senatus nostri in hunc vsque diem restiti propositis multis ac certis rationibus cur parere minus possem, ac cum senatus noster me in suam im-

¹⁾ Mi csak örvendünk, hogy így történt s ez örömben azt hisszük, hogy a lelkiismeret szabadságának s a világosságnak számos barátai osztoznak velünk. Szerk.

pellere non posset sententiam, spacium deliberandi de hac causa mihi exactum et completum tempus vindemiarum concessit. Hic status rerum mearum est, et haec causa fuit silencij mei; Ego vero cum totum hoc negotium et causam, ex parte anteriore et posteriore pensitem, non video mihi meisque rebus satis tutum esse et consultum, vt electionem factam amplecterer, in hoc elaboro, vt me prorsus extricem, et vestris humanitatibus addicam, sed cum ea quae mecum geruntur in patria initium sumserint, necessum est vt me non rustico modo et nota quadam ingratitude excusem, sed ordinate et prudenter videam qua ratione me liberare possim. Modus autem et via proxima haec esse videtur vt propositis certis conditionibus, (quas scio vix senatum acceptaturum esse) viam evadendi et liberandi mihi adinueniam, Quod si factum fuerit procul omni dubio vestris humanitatibus me totum tenui mea et qualicunque opera addicam. Si vero haec mora responsionis determinatae et certo praedefinitae difficilior esse videbitur quam quod a vestris humanitatibus expectari posset, non prohibeo, vti nec possum, modum prospiciendi de alio, interea tamen si liberari potero, non dubito mihi locum aliquem in vestra republica residuum fore vbi me alam et sustentem. Quod ad me attinet lubens huc vsque et officium apud vestras humanitates subiuissem et meam obedienciam debitam declarassem, sed multae me circumstantiae impediuerunt quibus remotis responsionem finalem dabo et vestris voluntatibus satisfaciam. Vestras humanitates quam optime valere cupio. Datum Clausenburghi 24. septembris anni 1555.

Vestris humanitatibus
addictus Franciscus Daudis.

Kivül: Inclito Senatui Cibiniensi dominis et patronis mihi summa reuerentia colendis.

Harczói Gálfalvi Imre emlékének.

A magába zárkozó érdemnek adom meg az őt megillető tiszteletet s egyházunk közérzetét fejezem ki, midőn e néhány sort Harczói Gálfalvi Imre, erdélyi országos ítélőmester és unitárius egyházi főgondnok emlékezetének szentelem. Egyike volt ő azon unitárius férfiaknak, a kikben szerencsés véralkat megnyerő személyiséggel, helyes gondolkozásmód cselekvési tapintattal és kifogástalan életiránnyal párosulva vivnak ki magok számára közbecsülést, s azt egész életöken át megtartják . . . Harczó, a Gálfalviak ősi nemes birtoka, már századok óta közszolgálatra képes hű honfiakat adott Marosszéknek és a kis Erdélynek, buzgó és tántorithatatlan hiveket a szabad hitelveken nyugvó unitárius vallásnak. A hitünket fentartó erős nemzetségek közé sorozzuk mi őket, kiknek ereje szép világi vagyon mellett előkelő mivelttségben, a szív természetes jóságában és a haza és közügyek iránti munkás érdeklődésben áll. Marosszéken az unitarismus kitünő képviselői, hitfelekezetünknek díszei voltak ők mindig, oly férfiak, kik jellemök és a közkormányzat zajtalan munkáiban való részvételük által az állami és egyházi élet gépezetének helyes menetére sikert mutatólag folytak bé.

E sorok tárgya is ilyen volt; csöndes munkásság között folyt le a nemzet félszázados nagy küzdelmében igénytelen, de hasznos élete. Gymnasialis tanulmányait az unitáriusok főiskolájában, a jogot az akkor híres kir. lyceumban Kolozsvártt végezve: a közhivatali pályára első lépcsőjére 1824. lépett, mint kir. főkormányászeiki jegyző, pár évet — akkor szokásos magyar erényeinkből kifolyólag — tiszteletből szolgálva; 1830. törvényhatóságába Marosszékbe ment haza s tiszteletbeli jegyző s igtató, 1831. ezekhez még alszéki bíró, 1832. derékszékbíró lett; 1833. a szék a m. vásárhelyi országos kórház egyik bizottsági tagjává választotta, de a mi formahibák miatt foganatlan maradt; 1834. helyettes, 1836. valóságos alkirálybíróvá választatott, 1838. másodsor körodai bizottsági taggá, mit a kir. kormányászeik is megerősített, reményét fejezvéni ki, az ország ezen intézetének helyes igazgatás által hasznossá tételére szentelendő buzgó igyekezetében; 1842. az erdélyi országgyűlés által az unitárius vallásközönség jogilletőségénél fogva egyik országos ítélőmesterré választatván s a felségtől megerősítettven: e díszes tisztet közmegnyugvásra viselte 1848-ig. A két ország politikai egyesülésének örök történeti fontossága tényét az országgyűlésen ő ig-

tatta jegyzőkönyvbe s jun. 18. övé volt a hivatalából folyó utolsó berekesztő szó. „Isten áldja meg a nagy Magyarhont — így szólt — s adja, hogy az unio által kebleinkben ébresztett szép remények valósuljanak! És e kérés az egész gyűlés igaz szívből viszhangoztatva oszlott szét . . .

Midőn 1849. az alkotmány felfüggesztetett, az ország jobbjaival a közszolgálat teréről ő is visszavonult, a nyarat birtokain, a telet egy meghitt baráti és rokonsági kört képezve a nagy tekintetben álló Sala-házzal, melyből Sala Károlinával 1834. febr. 19-én házassági frigyét kötött, Kolozsvárt töltötte, részt véve az unitáriusok önfentartási törekvéseiben, bizva, el nem csüggedve, a nemzeti érdekeknek a család és társadalmi munkásság szabadon maradt térein hű ápolására és megőrzésére igyekezve, vigaszt és fentartó erőt egy jobb jövő reményében és előkészítésében keresve. Oh ez évek a babyloni fogság gyászévei! Oh e szenvedések a leigázott nemzetnek pusztában való 12 évi kietlen bujdosása, szenvedései!

A váltság órája ütött. Európa politikai láthatárán megrázó vilámlám futott át. Magyarország egy pillanatra lerázta lánczeit, az alkotmány felújulóban volt, a hazafikötelesség mindenkit helyére szelítette, a haza fölkereste kipróbált elaggott fiait s Erdély népszerű itélőmesterét a király 1861. jun. 14. ismét itélőmesteri székébe szelítette vissza, mit ő örömmel fogadott, kötelességeit — mig lehetett — híven teljesítette; de az idők ismét elborultak s ő 1864. sept. 15-én egész fizetését nyugdíjúl kapva, ismét harczi ősi birtokára vonult s ott töltötte el életének utolsó tiz évét, családja, a vallás és haza közjára iránti hív érzését végig megőrizve. Vallás-közönségünk 1859-ki zsinati főtanácsán kolozs-dobokaköri felügyelő-, 1862-ki zsinati főtanácsán pedig második főgondnokává választván, egyházunk közgyűlésein — mikor egészsége megengedte — kész-örömet jelent s szelid és békítő modorával egyházi legfőbb kormányzatunk sikeres folyamára áldásosan folyt bé. Még mult évi egyh. főtanácsunkon is jelen volt, s épp oly örömmel szemléltük őt akkor az elnöki székben, mint a minő fájdalommal vettük néhány hóval azután halálának gyászírét, mely 75 éves korában 1875 dec. 10-én következett bé. Lelke elszállt az örök világosság égi honába, pora atyáival egyesült az ősi birtok hantjai alatt, gyászoló hitvese s rokonai könnyükkel áldoztak koporsójánál, melyet szívüknek a gyásztakarónál sötétebb gyásza fődött bé. . . . En az eltávozottnak „üdv“-et, hosszas földi pályájának hű társára vigaszt esdve a Mindenhatótól, a becsületes név és hív munkásságu élet számára e sorokban parányi helyet kérek a szerető haza és jó unitáriusok háladatos emlékezetében.

Ferencz József.

Egyházi élet.

I.

A vasárnapi iskolák reform-kérdése.

Minden oly eszme, mely a meghidegült vallásosság fölmelegítését s a meglazult erkölcsösség újraébresztését czélozza, termékeny talajra talál a jobb érzésűek szívében; mert az ilyenek látják és érzik, hogy a társadalmi élet reformálása szorosan egybefügg az új alapokra fektetett vallás-erkölcsi étellel. S a mi minden bizonynyal az idők jele gyanánt tekintendő, ritka korszakban irtak egyházi és nem egyházi lapokban és folyóiratokban többet és többen a fennebbi kérdések miként történhető legsikeresebb megoldásáról, mint a közelebbi években. E szerint a baj általánosan elterjedett és veszélyes voltáról minden érdeklődők meg vannak győződve, mihez képest, mint a sülyedező hajó megmentése érdekében a jól fegyelmezett hajós-nép tenni szokott, úgy itt is, kiki sietett a nézete szerinti legjobb gyógyszereket elhozva bemutatni.

Azon tényezők között már, melyek hivatva vannak, ha jelenleg nem is, de bár jövőben magyar Izraelünk elszéledezett nyáját az evangéliom kies mezejére terelni, a vallás iránt hideg lelkeket és év oltára köré gyűjteni s elhunyt őseink vallásos buzgóságát a szivekben ismételten lángra gyújtani, azon tényezők között mondom, nem csekély fontosságú helyet foglal el a vasárnapi iskola, vagy a mint nálunk szokásos, ismertebb neve: a nyári tanítás. A név egyébaránt semmi válaszfalat nem képez, sőt egy és ugyanazon dolgot fejez ki, miután a nyári tanítás semmi egyéb, mint vasárnapi iskola.

Tudjuk mindnyájan, hogy a vasárnapi iskolának czélja az, hogy a népiskolában felélesztett vallásos érzést a már érettebb növendékekben s általán a mindkét nemű ifjúságban tovább fejleszse s a lehetőségig annyira meggyökereztesse, hogy a későbbi életviharok s a szenvedések és szenvedélyek által felkorbácsolt kedélyfergetegek nem hogy tövestől kitépjék, miként a földben alig megfogamszott gyenge csemetét, hanem mint az életerős élőfa annál mélyebben bocsátja gyökerét a földbe, minél több zivatar ostromolja, azonképpen a vallásos érzés is annál inkább áthassa a szívet, s az isteni gondviselésben helyezett bizalmat annál rendithetlenebbé tegye, minél több megpróbáltatásnak van kitéve az ember; tudjuk, hogy a vasárnapi iskolának czélja az, hogy a népiskolában megkezdett alapon tovább építsen, s neveljen népet, az Istenháznak látogatásában buzgolkodót, az egyház közügyei iránt áldozatkészet, mely tudjon és akarjon lelkesülni s ha a szükség kívánja tetteire is

kelni; szóval a vasárnapi iskola a vallásos nevelés tekintetében főleg, ismétlő iskolája kell hogy legyen a népiskolának. A mennyiben pedig ez a jelen rendszer mellett legalább nálunk világért sem hivatott arra, hogy a vallásos érzés fölébresztését eszközölje, a vasárnapi iskolának marad fenn ezen hiány helyreállítása is.

Kérdés már most, és pedig fontos kérdés: vajjon a vasárnapi iskola mostani alakjában, jelzett hivatását betölti-e? küldetésének képes-e megfelelni? nem, semmi esetre sem! És miért? Ez a második kérdés. Azért, mert a tananyag arra sem alkalmas, hogy a vasárnapi iskolának közönséget teremtsen, nem hogy önmaga iránt érdekeltséget keltve, a vallásos érzés fejlesztésének, a vallásos nevelésnek eszközül szolgáljon. S ez nagyon is természetes; mert a miket a vasárnapi iskolában rendszeren tanítunk, minők az uri ima, apostoli hitforma, tiz parancsolat, erkölcsi szabályok, apró imák s a korosabbaknak káték gépies magoltatása, mind oly dolgok, melyek nem hogy a szívet melegítenék, s mi fő, arra nemesítőleg hatnának, de az értelmet is érintetlenül hagyják; mert az ezekben foglalt hittételek a vasárnapi iskola közönsége előtt érthetetlen dolgok. Ha már mi ily nem érzett és nem értett tanításokkal állunk elé s gyötörjük tanítványinkat, minők egyebek elmellőzésével pl. az apostoli hitformában előforduló szent lélektől fogantatás, szenteknek egysége, közönséges keresztény anyaszentegyház stb. kötéllal sem fogunk közönséget, elhihetjük. Én e tekintetben ha nem is mindent, de sokat elpróbáltam már. 1873-ban a f. váralyai közgyűlésen kérdést és indítványt tettem erre vonatkozólag, az, a presbyterium eleibe utasított, hogy az, mint keblbi hatóság a növendékek feljárását eszközölje; ez bizottmányt küldött ki, mely ellenőrző és végrehajtó hatalom legyen, mit az illetők azzal játsztak ki, hogy inkább a templomba se jöttek; ekkor falusbíróval, körjegyzővel akartam rászorítani a hanyagokat, mind hiába! eredmény semmi, olyan forrást, melynek vize a szomjat nem oltja, senki sem keres; miből bizton vonhatjuk azon következtetést, hogy a káték miveltek és a nép előtt egyaránt lelétek magukat, helyökbe egyébnek kell lépni. Az élők csak élőkkel szeretnek lenni, legkedvesebbjaink is, ha hullák lettek, némi iszony visszatart tőlük.

A vasárnapi iskola tehát, miután az jelen alakjában res nullius, mulhatlanul reformálandó. Olyanná kell azt tenni, a hová kényszer és erőszak nélkül, önként jöjjenek a növendékek, a hová azok is, kik nem kötelezettek, szívesen eljőjenek, vonzatva az ottan véghezviendő tanítások szellem-hatalma által. S e tekintetben, ha azonnal nem tehetjük is oly tökélyessé szerény körben mozgó vasárnapi iskolánkat, minők e nemben az angolokéi, de fokozatosan átküzdve magunkat a kezdet nehézségeim s az átalakulással mindig együttjáró kisebb-nagyobb bajokon, az eredmény bizonyára követni fogja a fáradságot és lelkes törekvést. És ha Péterfi D. barátom azon ohájának ad kifejezést: vajha a nép vallás-erkölcsi nevelésére mi nálunk is több gond fordíttatnék; vajha a mi papjaink és gyü-

lekezeteink teljes buzgalommal és igyekezettel vennék fel a szent ügyet és teremtenének korszerű vasárnapi iskolák létrehozása által a nép vallás-erkölcsi életére nézve egy hatalmas szerves tényezőt“, s midőn e tekintetben különösen az ujonnan alakult és a jelenleg alakulásban levő lelkész-egyletek iránt az ügyet illetőleg teljes reménnyel van és hiszi, hogy a vasárnapi iskolák reform-kérdése figyelmöket nem kerüli ki; és a midőn egyházunk köztiszteletben álló s minden nemes ügy iránt annyira lelkesülő vezérférfia mlgs Jakab Elek úr is „Londonban mulatásom emlékei“ czimű nagybecsű cikkében a Ker. Magvető X-dik kötete 5-dik füzetének 321-dik lapján így szól: „vajha teljesülne Péterfi D. ifju barátom óhajta, hogy nálunk is a vasárnap délutáni elavult és nem az időhez és miveltséghez mért előhaladásnak, sem az ifjuság lelki és erkölcsi szükségéinek meg nem felelő bibliaolvasás és katekismus-tanítás helyett ily vasárnapi oktatás jöhetne létre minél előbb s minél több helyen!“ részemről azt hiszem s úgy vagyok meggyőződve, hogy ezen óhajok, melyek igen sok az ügy iránt lelkesülők közohaja, az által válnának leginkább s leggyorsabban valósággá s teremnének gyümölcsöket, ha az angolok oly gazdag vasárnapi iskolai tankönyveiből, melyeket Jakab Elek ur a legkisebb részletekre is kiterjedő figyelemmel megismertetett s a mely könyveknek már a czime is oly ajánló és sokat ígérő, az angol nyelvet csaknem mindnyájan értő t. tanáraink akár az E. K. Tanács megbízása folytán, akár privátim egyet a legjobbak közül, vagy, ha ez lehetséges volna többet is lefordítnának, miután nekünk erre a szűkségre egyetlen egy használható könyvünk sincs. Különbön is e könyvecskék ki nyomtatása, miután a fordítás iránt semmi kételyt nem gondolok, igen sokba nem kerülne s akkora kelendőségnek bizonyára örvendének, hogy e miatt a vállalat kárt nem fogna szenvedni.

Csekély személyemet illetőleg. de ki forróan szeretett egyházunk felvirágzását és előhaladását szivemből ohajtom s tehetségem arányában munkálni is kívánom, teljes bizalommal és reménnyel vagyok E. K. Tanácsunk iránt, mert annak egyházunk ügyeit szívükön hordó tagjai buzgósága feljogosít a bizalomra és reményre, hogy a vasárnapi iskolák reform-kérdését a minél gyorsabban elintézendő ügyek sorába veszi fel s ez által ifjaink vallás-erkölcsi nevelésének útát nyit és irányt jelöl.

Azon történetes esetben pedig, ha az E. K. Tanács ezt elvi kérdésnek tekintve, elintézésébe bocsátkozni jogkörén kívül állónak vélné, azon esetben is ohajtanám, hogy a jelen év nyarán tartandó zsinati főtanács tárgysorozatába e kérdés halaszthatlanul felvétellessék elintézés s bizton remélhető sikeres megoldás végett.

Oly tárgy ez, mely megérdemli a figyelmet s a vele való foglalkozást; mert az ohajtott reform szerencsés keresztülvitele, eltekintve azon erkölcsi elégtételtől, melyet az illetőknek, kik ezt felkarolják, szerez, legközvetlenebb nyereséget a megújulandó vallás-erkölcsi életben nyújt, mely az ifjakban, jövőnk e reményvirágaiban,

lelkiismeretes kezelés, buzgó ápolás mellett kétségkívül fel fog ébredni s azon kétségbeejtő hidegséget és közönyt, mely ma a vallás iránt szelhtiben nyilatkozik s üressé teszi templomainkat, kiszorítja a keblekből s így, a minék ma gátot nem tudunk vetni, jövőben legalább el lesz enyésztetve.

Ürmösi Kálmán.

Legyen szabad e figyelemre méltó sorokhoz hozzátennem, hogy Klemen Benő, egyházunk és nevelésügyünk egyik legbuzgóbb maecenása, meghitt baráti körben s a többek közt előttem is már többször tette beszélgetés tárgyává a vasárnapi iskolák reformját, mely szerinte is népnevelésünk egyik leghatalmasabb emeltyűje lehet. Közelebbről egyenesen fel is kért, hogy ez irányban indítsunk egy kis actiót, ő maga kész levén ezt teljes erejéből támogatni. E meg-tisztelő megbízás következtében Péterfi Dénes, Londonban levő ifju barátunkat, nem sokára pályatársunkat, levél által felkértem, hogy az angol atyafiak vasárnapi iskolázási rendszerét tegye tüzetes tanulmánya tárgyává; igyekezzék az ott e czélra használatban levő mindennemű tankönyveket megszerezni, s a menynyiben lehet, azokból még mielőtt haza jőne, nekem is küldeni egy párt. Enynyit szükségesnek tartottam elmondani addig is, mig valamely eredményesebb lépést tehetnénk. Mert hogy tennünk kell, az bizonyos; csak a mit, miként és minő eszközökkel való kérdésekre találnök meg a feleleteket. Ebben, ugy hiszem, nagy segítségünkre lesz nem sokára Péterfi Dénes barátunk is.

Ferencz József.

2.

Itt és ott: győzzön, a mi jobb.

A mult 1875-ik évi Keresztény Magvető negyedik füzetében, alólirttnak a maroskőri esperességi közgyűlésről szellőztetett közleményét a keresztkőri esperességi gyűlés zokon — sőt „közme-gütközéssel fogadta; és arra ugyancsak a mult évi hatodik füzetben, megtorló felelet van adva Raffay Domokos kivonatos ismertetésében.

Nem feladatom találgatni: ha vajjon maroskőri egyházi közgyűlésünk ez ismertetésben közzé tett feleletet zsebre dugandja-é, és a feltálat galuska élvezetét — egyszerű napirendre téréssel mel-lőzendi-é?

Azonban alólirt, mint akkori közlője esperességi közgyűlésünk nézeteinek, ha feleselgetésre számítok, és nem a felvetett kérdés tisztázását tartom szemem előtt, alkalmasint óvatosabban járok el. Akkor közlenem kell vala a keresztkőri indítványt szóról szóra, az azt kíséző átirattal, mely amaz keltezésében jóval megelőzi, tehát [filius ante patrem]; és ekkor a tisztelt olvasó közönség beláthatta volna, hogy a közme-gütközést keltő maroskőri nézeteket, valóban megilleshetik-e: a z i n d í t v á n y n a k e r e d e t i s é g é-

ből lett kivetkőztetése; a fitymáló negédesség; a jól át nem értés; a hasznos ujitások ellen viseltető csökönösség; a sötét sugar [lucus a non lucendo] terjesztése; a legmagasb lépcsőre való felkapaszkodási vágy; az octroy; Mozes profétának a mozdonyvezetésre való képtelensége; a desperatio agyréme, légből kapott, s több ily — üstökénél fogva előrántott — szép czimezgetések?

Igy is talán beláthatná a két közlemény öszszevetéséből a tisztelt olvasó közönség, hogy „itt és ott“ nem hiányzik a jóakarát, csak hogy egyik félnek mindjárt kellene a Mi Atyánk közepe, míg a másik kész türelmesen bevárni a gabona megérésének s aratásának kínálkozó alkalmas idejét?

A légből kapott kifejezésre azt sugom meg Raffay Domokos üggyársamnak, hogy az ily légből kapott dolgok ott teremnek, a hol a néhai boldogemlékü Kriza püspökünk Vadrózsái termettek; a hol anynyi elmés monda, szikrázó élcz és találó adoma születik; a hol született im e másik adoma is:

„Egy falusi papot új választói költöztetnek rendeltetése helyére; az utban szembejövő esmerősétől kérdi a pap: hová mégy atyafi? Hát én biz uram oda, a hova akarok; de tiszteletes uram csak oda, a hova viszik.“

Részemről a méltatlanságot még csak eltűröm; de semmi korholás nem bírhatna engem arra, hogy meggyőződésemet feladjam, míg az ellenkezőről meg nem győzetem, — a Mózes proféta érdemből se vonnék le semmit a miatt, hogy a mozdonyvezetésről fogalma se volt: mint szinte az egyetemi szaktanárt nem mozdítanám el azért, mert nem ért a gombostű-csináláshoz; bárha ugy a mozdonyvezető, mint a gombostű-csináló érdemeiket is készséggel beismerem.

Arról nem tehetünk, hogy itt közöttünk „János pap országa“ fel nem lelhető, és a hárs nem hámlik oly könnyyedén, mint talán óhajtanók; ellenben örvendünk a felett, ha ott, a „megütközők“, ama szerencsésebb helyzetű pásztorok közé tartoznak, kik az ur népét „Gyönyörű szép mezőn éltethetik, és szép kies folyó vizre legeltethetik. Solt. XXIII“ Még pedig nehézség nélkül.

Itt mi nálunk — a mint emlitém — nem megy oly könnyyedén a dolog. De hiszen én és sok mások is még, annak tudatában vettük volt fel a Jézus keresztjét: hogy a tanítvány nem nagyobb az ő mesterénél, a szolga az ő uránál, — és e kereszt emelésénél nem egyszer kellett erőt és vigaszt meritenünk a Golgotára való feltekintésből; az apostolok türeése és szenvedéséből; az első keresztény vértanuk önfeláldozásából; a nagy reformatorok terhes küzdelmeikből, keserű kifakadásaikból; Husz és Servét megégettetéséből; a Dávid Ferencz fogságra lett hurczoltatásából, — és hiszem, hogy ily bátorításra ezután is lesz szükségünk!

Még csak egy mondani valóm van; és ez az: hogy bárki mit tartson maga felől, magán érdeke lapuljon meg a közügyé előtt; a közügy megvitatása történjék méz és epe nélkül. Aztán — sine ira et studio — itt és ott: győzzön, a mi jobb; elfogadva Augustinus jó tanácsadását: Fiat in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas.*)

Kelemen István.

*) A kérdés a levén, hogy szükséges-e egyházi szervezetünkön valamit reformálni s nevezetesen az egyh. főtanács előtt is már tárgyalt képviselői rendszert tovább fejleszteni, vagy maradjon minden úgy, a hogy jelenleg van: ennek tárgyilagos megvitatására szívesen tért nyitunk; de a személyeskedéstől meg akarjuk óvni folyóiratunkat s ezt kérjük tartsák szem előtt mindazok, a kik netalán a Kereszturkörben és Maroskörben felmerült vitához hozzá kívánnak szólni.
Szerk.

Deák Ferencz meghalt!

Mint elkésett viszhang adunk kifejezést mi is e három szóban annak a nemzeti és országos fájdalomnak, mely a nagy emlékü s korszak-alkotó **Deák Ferencz** halálával f. év január 28-án sötét gyászszal borult a magyar hazára.

A veszteséget, mely felett a magasan álló trón s ennek ezer éves biztos állványa: a magyar nemzet, egyaránt könyüket hullat: mi nem kísértjük meg gyenge, erőtlenszavakkal mérni meg.

És e fájdalom igaz és őszinte: mint a mily igaz és őszinte volt az, a kit illet.

A nagyoknak vannak magasztalóik életükben s tán bámulóik is halálukban; de az a beasó tisztelet, melylyel **Deák Ferencznek**, míg élt, nemzetiség- és pártkülönbség nélkül egy egész ország hódolt s midőn a pályáját ragyogva megfutott naphoz hasonlóan eltűnt, részvétének az uralkodó háztól a legkisebb kunyhóig mindenki, sőt a külföld is önként sietett kifejezést adni: ez csak a valódi jellemnek jut osztályrészül.

Vajha a könyük kristálycseppjeiben s az egész nemzet fájó szívdobbanásában, melylyel a nagy halott sirjába kísértetett: az ő mély bölcsesége, önzetlen hazaszeretete, a trónhoz és nemzethez való hűsége, páratlan jellemzőlárdsága verne erős gyökeret e hon földén millió meg millió kebelben!

Vajha az a tisztelet, mely **Deák Ferenczet** életében környezte s koporsójára koszorukat fűzött: örökre megmaradna s elveinek követésében századokról századokra nyilatkozna!

Ez lesz az ő legméltóbb emléke!!

K ü l ö n f é l é k .

Országos temetés. De á k F e r e n c z nagy hazánkfia temetése f. év februarius 3-án országos részvét mellett történt meg Budapesten. A polgári erény megdicsőíttetése volt ez. A koszorúk özönében, melyek a ravatalt ékesítették, ott voltak első helyen, a nagy halott szívében a legelső magyar ember, a K i r á l y , a legnagyobb magyar nő , a K i r á l y n é koszorúi. Nemzetiség, vallás és pártkülönbőség nélkül képviselve voltak az örökre felejthetetlen temetésen az ország csaknem összes politikai és egyházi hatóságai. A fényes katolikus clerus s az egyszerű protestans papság szívében egyforma gyászszal kísérte sirjába a halhatatlan férfit, ki csaknem félszázados politikai működése alatt a hazaszeretnek s az országgyűlésen tartott legutolsó beszédében is a lelkiismeret szabadságának két nagy hitcikkét vallotta s hagyta nekünk drága örökségül.

A temetési ünnepélyen egyházunk is részt vett, Pap Mózes, egyh. főjegyző és püspökhelyettesnek, mint képviselőnknek személyében.

Belső emberek változása 1875-ben. Mintha kedves emlékü püspökünk Kriza János halála a múlt évben vallásközönségünk egyházi rendét megváltotta volna, papjaink és isk. mestereink között egy halálozás sem történt. A mi változások voltak, azok többnyire helycserén alapulnak. Így sz. kereszturni lelkész Gombos Sámuel, ugyanoda tanárnak választatván, helyébe Barabás Lajos neveztetett ki lelkésznek. Csegezi Károly csegezi ideiglenes isk. mester Csegezben rendes isk. mester lett. Székely Zsigmond karácsonfalvi rendes isk. mester lett. Kis András nyugalmazott isk. mester Boldogaszszonyfalván rendes isk. mester lett. Geréb Sándor rendes pap áthelyeztetett Boldogaszszonyfalvára rendes papnak. Gvidó Mózes Böződ-Ujfaluba ideiglenesen papi administratornak. Menyhárt Mózes, siménfalvi rendes isk. tanító Tordátfalvára rendes isk. tanítónak. Kovács István, h. sz. péteri rendes isk. mester Sinfalvára rendes isk. mesternek. Székely Mózes Karácsonfalvára rendes isk. mesternek.

Az unitárius reformatorok iránt is mind több több figyelmet tanusítanak a tudomány emberei szintugy mint a közvélemény. A nagy német tudós Hase C. A. a jénai theologiai évnegyedes folyóiratban a siennai Achino (Ochin) Bernardot ismerteti, a ki mint Fra Bernardino a kapuczinusok főnöke volt Olaszthonban, de Juan Valdez által, a kit Curione Cavaliere de Cesare, ma piu honoratu e splendido cavaliere di Christo — nevez, az evangéliumi hitre térítettvén, az angolhoni érsek Cranmer által a Londonban levő olasz gyülekezet papjává tétetett és később mint Hase írja a Socinus Laelius veszélyes befolyása alá került. Tollinnak is egy igen gyönyörű értekezése jelent meg a „Journal for Historical Teology“ czimű folyóiratban a Servetus gyermekkoráról és egy más értekezés is ugyanabban Servetus és Lutherről. Socinusnak születés he-

lyén Olaszthonban emlékoszlop emeltetett. Most a „G a z e t t a d' I t a l i a“ szerint báró Holtzendorf, müncheni és Rieger, gröningeni tanárok indítványt tettek az olasz antitrinitáriusnak, Gentilisnek Rómában emelendő nemzetközi emlékoszlop tárgyában. E végre egy nemzetközi bizottság is alakított, melynek Mancini képviselő az elnöke s báró Holtzendorf az alelnöke, ki abban is fáradozik, hogy a vallási szabadság barátai egy nemzetközi értekezletet tartsanak Rómában; mert a mint megjegyzi, a szabad gondolkozók gyűlése, mely néhány évvel ezelőtt Nápolyban tartott, szerencsétlennek bizonyult; az evangéliumi alliance hitcikkelyei kizárják kebelökből a legjobb erőket s így az unitáriusok s a velök egyetértő protestans egyetek Európaszerte vannak arra hivatva, hogy Rómába küldendő képviselőik által megmutassák a világnak, hogy az a láthatatlan egyház, melyet a tiszta kereszténység szelleme lelkesít, csakugyan létezik a földön. Nem szükség mondanunk, hogy egy ily nemzetközi értekezlet mily nagy jelentőséggel bírna s mily bátorságot öntene a tisztultabb vallásos nézetek terjesztésében elszórtan működő lelkekbe.

A „Magyar Állam“ című lap mult évi 295 számában Lonkay Antal ur: „Az én újabb cikksorozatam“ című cikkében a protestantismus hanyatlásáról s a protestans felekezetek közt levő különbségekről elmélkedvén, a többek közt ezeket mondja: „a lutheranus megtűri a keresztet temploma tornyán, a kálvinistának kedvesebb a kakas vagy a rézgomb, míg az unitárius maga sem tudja, keresztény-e vagy sem“. Ez utóbbi tételéhez aztán jegyzésbe teszi: „Ez év elején történt, hogy lapom kétségbe vonta az unitárius atyafiaknak keresztény voltukat, mire az elhunyt szép tudományu unitárius superintendens Kriza János levelet intézett hozzám, buzgón igyekeztvén az unitáriusok keresztény voltát bébizonyítani. A levél azonnal megjelent a M. Államban, de olyan 8 jegyzettel, melyre a superintendens ur nem tudott megfelelni“.

Mi nem tagadjuk, hogy vannak oly kérdések, a melyekre okos embernek megfelelni nem lehet; azt is tudjuk, hogy a Lonkay ur által érintett megjegyzésekre elhunyt püspökünk csakugyan semmit se felelt; de ha Lonkay urnak európai, ázsiai, amériikai és áfrikai nagy figyelmé saját hazájára is kiterjedne, észre vehette volna, hogy ama 8 megjegyzése nem maradt egészen felelet nélkül; mert azokat e folyóirat egyik szerkesztője a mult évi 1-ső füzetben bátor volt taglalni s alkalmasint meg is czáfolta. Hanem hát ha az ember valamely kérdésben a győzelmet minden áron magának akarja tulajdonítani, legjobb a czáfolatokról mit se tudni.

Lang Henrik, zürichi pap, korunk egyik legjelesebb szónoka s a némethoni szabadelvű protestantismus egyik nagy tekintélyű zászlóvivője jan. 13-án meghalt.

Folyó évi zsinatunk aug. 27-kén fog megtartatni Árkoson Háromszéken. Tekintve azt, hogy ezen a zsinaton fog betöltetni a mult évben üresen maradt püspöki szék, valamint egy főgondnoki hely is, tehát a két legfőbb sarkhivatal egyházunkban, bizonyára az unitáriusoknak közelebről nem volt ennél nevezetesebb zsinatuk.

A r a n y - k ö n y v .

1. A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Hetedik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszer, a **-gal jegyzettek harmadszer adakoztak.

	ft. kr.		ft kr.
Botár János, táviratiszt gyűjtőivén:		áthozatal	123 01
1955. Ambrus Gergely, kolozs-		1980 Pap Mária gör. egy.	— 10
vári táviratiszt	2 —	Zsiga Faluvégi János	— 5
Botár János „ „	2 —	Hadnagy Józsefné	— 10
Fekete Kálmán „ „	2 —	Farkas Mihály, szolgál	— 2
Ptacsnik Lajos „ „	2 —	Tikusán Ilona	— 10
Szentmártoni Béla	—	Abodi György András	— 10
brassói „ „	1 —	Fábián István ref.	— 10
1960 Szinte Ferencz „ „	2 —	Kovács László	— 5
évenként megadni ígért		Rofaj György Kata	— 20
ték együtt	11 —	Farkas János és neje	
*Szász Ádám 1875-re	5 —	Rofaj Judit	— 10
*Fekete Pál	10 —	1990 Farkas Mihály ifj.	— 15
Dénes Mihály Sófalváról	2 —	Felső Rofaj M. és nője	
Mészöly Sánd. ref. l. Siklós l	1 —	Faluvégi K.	— 20
*Magyari Mihály	1 —	Rofaj Józsefné	— 4
1875 jul.—dec. tőkési-		Faluvégi Istvánné	— 10
tett kamat	81 01	Hadnagy Zsigmond	— 10
Binecz Gábor 1874, 5		Farizsnyás Mária	— 10
és 6 ra	6 —	Rofaj Mózesné	— 10
*Simén Domokos 1875-re	5 —	Faluvégi Miklós Dani	— 5
Szaabó Ád. Gyulai L. által	1 —	Koncz Andrásné, Szabó	
Csép Lajos, csokfalvi l. gyűjtőivén:		Mária r. k.	1 —
1970 Csép Lajos	1 10	Vita Mihály	1 —
Csép Lajosné, Szacsvai	— 50	2000 Hadnagy Károlyné	— 30
Károlina	— 40	Hadnagy Dénes	— 10
Incze Dani, tanító	— 40	Faluvégi D. József neje	
Incze Dan.-né Göncz Ágn	— 40	és leányuk Anna	— 24
Leányuk Incze Jolán	— 20	Rofaj Eleknő	— 6
Koncz András	1 —	Joó Andrásné	— 10
Felső Rofaj István	— 10	Faluvégi D. Pista József	
Benedekfi Zsigmond	— 10	és neje	— 20
Benedekfiné, Pásztor Róz.	— 5	Kovács Juliánna	— 5
Benedekfi Elekné	— 5	Rofaj Józsefné	— 10
átvitel	123 01	átvitel	123 01

		ft. kr.				ft. kr.	
áthozatal		123	01	áthozatal		123	01
	Simó Károly ref.	—	50		Ifj. Farkas Dániel	—	10
	Simó Károlyné	—	50		Kilyén Gáspárné	—	10
2010	A. Rofaja Daniel és neje	—	20	2050	Boka Józsefné	—	10
	Horváth Mihályné	—	10		Ifj. Rofaj József	—	10
	Kovács D. András és neje	—	20		Rofaj Mihály és neje	—	15
	Kovács Bodi Andr. és neje	—	20		Varga Péter és neje	—	25
	Rofaj Mózes	—	10		Kilyén István	—	50
	Kovács b. Istv. és neje	—	10		Perselypénz	—	24
	Benedekfi Andr. és neje	—	20		Benczédi István, szolgálta	—	5
	Frigman Amália izr.	—	30		G. Rofaj Dániel, neje	—	20
	Pásztor Jánosné	—	10		Csép Klára felejtethet- len testvére emlékére		
	Taar Jánosné	—	10		egy egyl. tallért	1	56
2020	Kilyén Józsefné	—	10		együtt	18	49
	Kilyén András	—	10		Kelemen Benő a fia által		
	Kovács Dánielné	—	10		adott 100 frt. urb. pap.		
	Id. Boka Jánosné	—	4		januariusi szelv.	2	44
	Kovács Imne	—	10		2060 Berde Mózes a fia által		
	Faluvégi Danielné	—	5		adott 100 frt. szállódéz.		
	Bálint János és neje	—	20		ma vált. köt. jan. szelv	2	32
	Bálint József és neje	—	20		**Sárdi József 1876-ra	2	—
	Biró Györgyné	—	4		**Sárdi Imre „	2	—
	Nagy Borbára	—	10		**Zsombori János „	10	—
2030	Hadnagy András	—	20		**Végh Sámuel „	10	—
	Leánya Zsuzsa	—	10		*Csiki Miklós Bethlen	2	—
	Alsó Rofaj Daniel és neje	—	20		Boros György, theol.	1	—
	Kilyén György és neje	—	20		**Jakab Elek 1876-ra	10	—
	Faluvégi Klára	—	10		Barabás L. sz. keresz- turi ekklézsiából ka- rácsoni perselyéNZ	1	20
	Kovács Zsigmond és neje	—	15		Török Samuel, Sz. Mi- hályról újévi perselyp	1	89
	Kovács Józsefné	—	5		Ugyanő Öt új hazaspártól a. 35	1	75
	Ifj. Kovács György és neje	—	20	2070	Rafaj Károly Ujszékely- ről	2	—
	Kovács János	—	10		** Végh József 1876-ra	5	—
	László András és neje	—	40		átvitel	196	10
2040	Leányuk Róza	—	10				
	Rafaj M. András	—	10				
	Faluvégi Gergely	—	20				
	Asztalos Juliánna	—	30				
	Kovács Gergely	—	5				
	Kovács Elek	—	5				
	Ifj. Rofaj M. árvai Józ- sef, Lidia	—	10				
	Kilyén János és neje	—	10				
	átvitel	123	01				

		ft. kr.			ft. kr.
áthozatal		195 10	áthozatal		198 10
A kolozsvári főiskola III-ik gymn. osztálybeli tanulóí, vallástanítójuk Sándor Gergely útján adakoztak Névszerint :			Esp. Koronka Antal küldeménye :		
	Bartalis Géza	— 50	Gábor Mihály, körjegyző Járaból		5 —
	Botár István	— 50	Templomi gyűjtelék Torocz-kőről		1 58
	Pataki László	— 30	" " Verespatakról		— 68
	Kovács Sándor	— 30	" " Várfalváról		2 —
	Vas Zsigmond	— 20	" " Rákosról		— 86
	Simon Miklós	— 20	együtt		10 12
	Pap László	— 20	Hetedik közl. összege		208 22
2080	Firtos Ferencz	— 20	Hozzáadva az előbbi 6. közlemény összegét		3154 95
	Molnár István	— 10	A Dávid F. alap tesz		3363 17
	Ferencz Gyula	— 30			
	együtt	3 —			
	áthozatal	198 10			

Midőn az eddigi közlemények után egyfelől kénytelen vagyok ismételtén kifejezni, hogy a Dávid Ferencz-alapítvány eszméje még nem birt oly hódítást tenni vallásközönségünk kebelében, mint a hogy azt minden esetre várni lehet; s az eddigi névsorból most a harmadik évben is sokan hiányoznak, a kikről gondolni sem tudom, hogy elmaradnának, csak a mint Jézus mondá: „még nem jött el az ő órájok!” másfelől a legnagyobb örömmel jelzem azt a buzdító tényt, hogy többen már h a r m a d s z o r ujitották meg áldozataikat. Isten áldja meg érette. Leljen szívök énelem örömet abban a reményben, hogy a magunk elé tűzött czélnek sikerülni kell; mert a k a r j u k, hogy sikerüljön.

Kolozsvártt, febr. 16-án 1876.

Ferencz József.

2.) Tizenhárom évi találkozás emlékére.

Régi szokás kolozsvári főiskolánkban, hogy az osztályok tagjai bizonyos évek múlva ismét összejönnek. Így találkoztak az 1862-ik évben végzetek közül is néhányan mult évi sept. 1-én minek emlékére s főiskolánk iránti hálájuk némi jeléül következő adományokat tettek :

I. A tanárok segély- és nyugdíj-alapjára :

- 1.) Kriza Gyula, illeték kiszabó tisztt Déésen 10 frt.
 - 2.) Zsakó István, kir. törv. bíró Gyula-Fejérvártt 50 frt.
 - 3.) Pataki Elek, birtokos Csapón 5 frt.
 - 4.) Vajna Lajos, birtokos Ádámoso 5 frt.
 - 5.) Benczédi Gergely, tanár Kolozsvártt 1 drb. lövöldei részvény 50 frt.
- 120 frt.

II. A kolozsvári főiskola kórháza alapjára :

- 1.) Pataki Elek, birtokos Csapón 5 frt.
 - 2.) Márkos Ferenc, jószágigazgató Radnóton 20 frt.
- 25 frt.

Mely kegyes adományokat az E. K. Tanács méltó elismeréssel és köszönettel fogadott.

Benczédi Gergely.